TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

E. ILUS

ROOMA ERAÕIGUSE ALUSED

Tartu 1960

A-23034

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

E. ILUS

ROOMA ERAÕIGUSE ALUSED

Õpik-konspekt õigusteaduskonna üliõpilastele.

Tartu 1960

EESTI ÕIGUSKESKUSE
RAAMATUKOGU
Inv.nr. 5420 õigusk
ajalugu

Professor Ilmar Rebase
raamatukogu

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Vastutav toimetaja P. Vihalem.

TRÜ Rotaprint 1960. Tell.nr.269/59.Tir.350 eks.
MB 09249. Hind rbl. 3.65.

1. p e a t ü k k.

R o o m a e r a õ i g u s e a l u s e d k u i õ i g u s t e a d u s l i k õ p p e a i n e , s e l l e s i s u j a s ü s t e e m.

§ 1. Rooma õigus ja juriidiline haridus.

Et olla tubli oma ala spetsialist, peavad õigusteadlasel olema sügavad ja kindlad teadmised õiguse ja riigi t e o o r i a s t. Kõrgema haridusega jurist teab oma maa õiguse a j a l u g u, samuti, võimaluste piirides õiguse üldisi arengujooni. Endastmõistetavalt on hea õigusteadlane ka hea seadusetundja, ta tunneb hästi k e h t i v a õ i g u s e s ü s t e e m i ja selle üksikuid harusid. Kõigi nende teadmiste omandamiseks on kõrgemate koolide õppekavades eridistsipliinid. Miks õpetatakse aga väga paljude maade ülikoolides veel omaette õppeainena rooma õigust, sealjuures mõnedes maades ühe põhiainena, isegi kahe eri kursusena?[x] Ja peaasi, miks on nõukogude ülikoolide õigusteaduskonna õppeplaanis eridistsipliinina rooma eraõiguse alused? Kas ei võiks käsitleda seda ühe ammu kadunud riigi ja rahva õigust, seega nagu õiguse ajaloo üht lõiku, ainult üldise riigi ja õiguse ajaloo raamides? Põhjus on see, et rooma õigusel on õigusteaduse ja juriidilise hariduse seisukohast eriline tähtsus: seda nii õiguse ajaloo, teataval määral õiguse teooria ja kaudselt ka dogmaatilisest seisukohast.

Tuleb lühidalt vaadelda, millest on see tingitud, et

---

x) Karl Marx, õppinud Bonni ja Berlini ülikoolis õigusteadust, tundis väga hästi rooma õigust, sest rooma õigus oli sel ajal Saksa ülikoolides üheks õigusteaduse põhiaineks. Lenin, lõpetanud Peterburi ülikooli õigusteaduskonna eksternina, oli teinud rooma õiguses kaks eksamit: ühe rooma õiguse ajaloos, teise nn. rooma õiguse dogmas ehk süsteemis.

rooma õigusel on selline eriline koht õigusteaduses.

Rooma õiguse iseloomustuseks võib kasutada rooma ja teiviilõiguse alal tuntud vene õigusteadlase J.A.Pokrovski (1868-1920) ilmekat ütlust, et see õigus on " üle elanud teda loonud rahva ja kaks korda vallutanud maailma".

Rooma õiguse n.ö. sünnikohaks on väike kogukond ("linnrii̇k") Rooma, mis asetses keset Apenniini poolsaart. Sünniajal - väga kauges minevikus - elas seda õigust kasutav rahvas tavalist, tollele ajale vastavat algelist elu. Kuna see rahvas tegeles peaasjalikult karjapidamise ja põlluharimisega, siis ka ühiskondlikud suhted puudutasid esmajoones maavaldust, millele lisandusid suhted abielu, pärimise ja mõningate igapäevaste tehingute, nagu vahetus, laen jt. alaselt. Neid lihtsaid ühiskondlikke suhteid reguleerivad õigusnormid olid samuti lihtsad. Nad olid patriarhaalse ja kitsalt natsionaalse ilmega, nagu olid seda teised selle aja õigussüsteemid. Sõjad teatavasti mängisid Rooma ajaloos suurt osa. Ühelt poolt, arvestades Rooma erilist geograafilist asendit, tuli roomlastel tagasi tõrjuda oma naabrite korduvaid kallaletunge, teiselt poolt aga olid vajalikud areneva orjandusliku majanduse huvides uued maa-alad ühes täiendava tööjõu - orjadega -, millest olid tingitud roomlaste kallaletungid teistele rahvastele. Ja, nagu teada ajaloost, lõppesid paljud sõjad roomlastele edukalt. Algul allutas Rooma oma lähedasi kogukondi, naaberhõime. Nii ta laiendas pidevalt oma territooriumi, sealjuures ühtlasi tugevdades oma sisemist organisatsiooni. Hiljem kandusid vallutussõjad kogu Vahemere basseinile, viimaks isegi maa-aladele, mis kuuluvad praegusele Prantsus-, Saksa- ja Inglismaale. Kohati oli võitlus pikk ja väga äge, näiteks sõjad Kartaagoga. Nii sattus sõjaliselt võitnud Rooma võidetu, näiteks kreeka kultuuri mõju alla, sest see oli rooma omast kõrgem. See mõju avaldus ka õiguse alal. Suurenenud Roomas ei vastanud endine arhailine õigussüsteem enam uutele ühiskondlikele suhetele. Senine patriarhaalne kord Roomas hakkas lagunema, algeline naturaalmajanduslik tootmine asendus keerulisemate majanduslike suhetega. Mis eriti oluline, Rooma astus kaubanduslikesse suhetesse teiste rahvastega, muutudes lõpuks kaubanduslik-

ku suhtlemise keskuseks. Vana natsionaalse ilmega rooma õigus polnud arusaadavalt suuteline kõiki neid uusi suhteid reguleerima. Roomlased, kes olid õppinud hästi valitsema oma pidevalt kasvavat riiki, oskasid selle omaaegse riikliku moodustise jaoks kujundada ka sobiva õigussüsteemi. See õigussüsteem polnud nüüd enam puht-natsionaalse sisuga, vaid ta oli muutunud teatavas mõttes universaalseks, kuna selle uuema rooma õiguse sisus oli elemente väga mitmete rahvaste õigusest. Roomlased oskasid nii oma õiguse kui ka ülevõetud õiguste paremiku sulatada meisterlikult üheks terviklikuks süsteemiks. Viimistletud kuju andis rooma õigusele nn.klassikalise ajastu jurisprudents. Ja see ongi õigus, mis omal ajal oli levinud suures osas tolleaegsest antiikmaailmast.

Lõpliku kuju sai rooma õigus aga kuulsas keiser Justinianuse seadustekogus - "Corpus iuris civilis'es".

Ja sel kujul pärandaski Rooma oma õiguse järgnevatele sajanditele.

Rooma riik ise aga - algul tema lääneosa, hiljem ka idaosa - oli määratud kadumisele.

Teatavasti antiikne ühiskond, kuhu kuulub ka Rooma, oli orjanduslik ühiskond. Ja orjanduslikule tootmisviisile omases seesmiste vastuolude arenemises peituvad ka Rooma riigi lagunemise põhjused. On täiesti arusaadav, et Rooma maailmariik, mille seesmised alustoed olid hakanud kõikuma, polnud enam suuteline tagasi tõrjuma teda ründavate võõraste hõimude, "barbarite" pealetunge.

Kogu selle antiikse maailma hukkumisel hävis, nagu teada, palju antiikse kultuuri väärtusi, kuid palju siiski säilis.

Uued rahvad alustavad normaalset elu. Ja sellega seoses taaselustub mõndagi väärtuslikku mineviku, vanaaja kultuurist. Eriti uute rahvaste majanduslik areng viib jällegi paratamatult rahvusvaheliste kaubandussuhete kujundamiseni. Ja jälle, nagu kord varemgi, tekib vajadus ühtse universaalse õiguse järele. Seda vajadust rahuldab rooma õigus, mida hakatakse uurima, rakendatakse kohtutes, mis tungib üksikute riikide seadusandlustesse. Seda teistkordset maailmavallutamist rooma õiguse poolt nimetatakse rooma õiguse retsept-

siooniks.

Kõige selle juures ei tohi unustada, et õigus on alati tootmissuhetega lahutamatult seotud, sest viimaste muutumisega muutuvad ka õigussuhted. Rooma õigus oli orjandusliku ühiskonna arenenum õigussüsteem. Orjandusliku ühiskonna põhijaotus (orjapidajate klass ja orjade klass) väljendub siin selles, et orjadel polnud mingit õigust, nad polnud õigussubjektid, vaid asjad - õigusobjektid. Rooma õiguse ülesandeks oli orjapidajate võimu kindlustamine, orjapidajate eneste vaheliste suhete normeerimine: eraomand, lepingud, perekonnasuhted, pärimine ja eriti orjandusliku korra kindlustamine ja jõukate klassile õiguse andmine maade ekspluateerimiseks. Kõige selle tagajärjeks oli piiramatu eraomandiõiguse kujunemine ja tunnustamine.

Orjapidajate omavahelised suhted tolleaegse Rooma majanduslikus käibes põhjustasid mitmesuguste juriidiliste tehingute reglementeerimise. Rooma on andnud paljudele õigusprintsiipidele viimistletud formuleeringu. Kuna aga rooma õigus on, nagu ütleb Engels, "eraomandusel põhineva õiguse täiuslikem vorm, mida me iganes tunneme"[x], siis sellest ongi tingitud rooma õiguse määratu osa ekspluateerimisele rajatud ühiskonna õiguse ajaloo arengus. Eriti eraomandi- ja lepinguõigusesse puutuvad rooma õiguse põhimõtted olid eeskujuks hilisemate õigussüsteemide kujundamisel. Nii oli see rooma õiguse retseptsiooni puhul, kui feodaalühiskonna sisimas alanud kodanlikkude suhete areng tõi enesega kaasa rooma õiguse taaskehtestamise. Nii oli see ka pärast kodanlikke revolutsioone, kui rooma õigus võeti jällegi kodanlikkude koodeksite aluseks. Selles avalduski rooma õiguse omaaegne teatav praktiline tähtsus. Rooma õiguse mõju, eriti perekonna-, abielu- ja omandiõiguse osas, käsitleb Engels omas klassikalises, juristidele vajalikus teoses "Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine."[xx]

Kuid olgugi, et ammu on möödas need ajad, kus kogu tea-

---

x) F. Engels, "Anti-Dühring". Tallinn, 1954, lk.92.

xx) F.Engels, "Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine". Tallinn, 1958.

duse vankumatuiks alussambaiks loeti Aristotelese filosoofiat, piiblit ja rooma õigust - tema seadustekogu "Corpus iuris civilis'e" näol veel nüüdki, kus kadunud rooma õiguse formaalne kehtivus ja materiaalnegi kehtivus on püsima jäänud vaid üksikutes maades, loetakse kapitalistlike maade juristidele rooma õiguse tundmist kaudselt ka praktiliselt vajalikuks.

Mis tähtsus on rooma õigusel nõukogude juristi jaoks? Kõigepealt on rooma õigusel õiguse ajaloolise arengutee seisukohalt suur osatähtsus. Ka marksismi klassikud on rõhutanud korduvalt rooma õiguse mõju õiguse ja üldse kultuuri arengule. Nii väidab Engels (ühes omas vähemas kirjutises, mis käsitleb feodalismi lagunemist ja kodanluse tekkimist), et rooma õigus on sedavõrd selle ühiskonna eluliste tingimuste ja konfliktide klassikaliseks juriidiliseks väljendajaks, millises valitseb puhas eraomand, et kõik hilisemad seadusandlused ei ole suutnud tuua temasse olulisi muudatusi.[x] Teisal ütleb Engels, rääkides laenatud õiguse vormidest, millesse asetatakse teine sisu: "võib aga ka, nagu see toimus Lääne-Euroopa mandril, aluseks võtta esimene kaubatootjate ühiskonna maailmaõigus, s.o. rooma õigus, milles oli ületamatu peensusega välja töötatud lihtsa kaubaomaniku (ostja ja müüja, võlausaldaja ja võlgnik, leping, obligatsioon jne.) kõik olulised õigusvahekorrad."[xx]

Teiseks on rooma õiguse tundmisel see väärtus, et ta abistab nõukogude juristi paljude kapitalistlike maade õigusega tutvumisel , kuna rooma eraõigus on mitmes kapitalistlikus maas aluseks tsiviilseadusandlusele.[xxx] Üldiselt

---

x) К.Маркс-Ф.Энгельс, Сочинения, т. XУI ч.I,Москва,1937, lk. 446.

xx) F.Engels,Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp. Tallinn, 1959, lk.41.

xxx) Rooma õiguse põhimõtted on paigutatud peaaegu kõikidesse 18.-20.sajandi tsiviilkoodeksitesse, nagu:
1. Preisi üldine maaõigus - Allgemeines Landrecht (praegu mittekehtiv).
2. Prantsuse tsiviilkoodeks - Code Civil.
3. Itaalia tsiviilkoodeks - Codice civile.
4. Saksi tsiviilseadustik (praegu mittekehtiv).
5. Balti eraõigus - BES (meil varem kehtinud).
6. Saksa tsiviilseadustik - Bürgerliches Gesetzbuch (lüh. BGB).
7. Šveitsi tsiviilseadustik - Zivilgesetzbuch (lüh.ZGB).

on aga rooma õiguse mõju tema tuuma - keskse õpetuse - eraomandiõiguse näol tunda kõigi kodanlike maade õiguses. Et meie õigusteadlastel tuleb kokku puutuda ka nende maade õigusega, eriti seal kehtivate seadustega tsiviil- ja kaubandusõiguse alal (omandiõigus, lepingud, pärimine jne.), siis on rooma õiguse tundmisest siingi omajagu kasu.

Edasi, kes tahab kodanlike maade tsiviilõiguse teooriat sügavamalt tundma õppida, sellel tuleb paratamatult tunda hästi rooma õigust, millest on läbi ilmunud kodanlike maade tsiviilõiguse doktriin, sest pidev, sajandeid vältav rooma õiguse uurimine kujundas Lääne-Euroopas juriidilise mõtlemise. Rooma õigus ühendas euroopa juriste nende teoreetilisis otsinguis. Prantsuse, saksa, itaalia jt. õigusteadusel oli rooma õiguse näol ühine keel. Ka tsaristlikul Venemaal oli rooma õiguse õpetamine ülikoolides tähtsal kohal, vaatamata sellele, et vene õigusel puudus lähedane side rooma õigusega.

Sisuliselt on suur kasu rooma õigusega tutvumisel ka selles, et teades hästi teiste rahvaste õiguse positiivseid ja samuti negatiivseid külgi, võivad nõukogude juristid oma sotsialistlikust õigusest paremini aru saada. Eriti saadakse siis teadlikumalt võidelda kodanliku õiguse nende põhimõtete vastu, mis on ohtlikud ja vaenulikud nõukogude õiguse seisukohast.

Seega rooma õiguse **s i s u** tundmine võib ühel või teisel määral olla praegusaja juristile vägagi kasulik. Kuid samuti on meie aja õigusteadlastel roomlastelt paljugi õppida n.ö. õigusteaduse **t e h n i k a** alalt. Nimelt olid rooma juristidele omased mõistete täpsed ja lühikesed definitsioonid, samuti õigusintituutide ja -kategooriate üksteisest range eraldamine ja formuleerimise meisterlikkus. Sealjuures võib näha alati tihedat orgaanilist seost tegelikus elus tekkinud kaasuse - ühiskondliku suhte ja selle juriidilise lahenduse - normi vahel. Siit rooma õigusele iseloomulik normide konkreetsus ja seaduste arusaadav sõnastus. Konkreetsus ja arusaadavus rooma õiguses on eriti märgatav ja meeldiv, kui kõrvutada rooma õigust mõne hilisema aja seadusandlusega, kus normide tehnika alal on mindud liialdatud abstraktsuseni, kus normide sõnastus on võimatult raskepärane jne. Näitena võib siin tuua saksa seadusandlust

koos juriidilise kirjandusega nii läinud sajandil kui ka käesoleva sajandi esimesel poolel.

Rooma õiguse vaatlemisel näeme, kuivõrd kõrge oli rooma jurisprudentsi tase. Seal tuli juristil, kes tegutses õiguse rakendajana, sageli olla ka õigusnormi loojaks, seda juhul, kui puudusid vastavat elulist nähtust reguleerivad õigussätted. Ka õigusteaduse kui teaduse viljelemine oli viidud Rooma juristide poolt väga kõrgele, nagu see nähtub vastavatest säilunud töödest.

Tänapäeva jurist ei õpi rooma õigust tundma küll kehtiva õigusena, kuid see surnud rahva õigus arendab meie juriidilist arusaamist üldse. Rooma juristide õigusprobleemide analüüs on heaks kooliks juriidilisele mõtlemisele. Olles võimeline lahendama neid probleeme, suudab tänapäeva jurist orienteeruda ka meie aja õiguslikus probleemistikus.

Lõpuks tuleb märkida ka seda, et meie aja õiguses on püsinud väga palju ladinakeelseid termineid, mis pärinevad rooma õigusest. Näiteid võiks selle kohta tuua tohutu palju. Levinenumate hulka kuuluvad sellised juriidilised terminid, nagu adoptsioon, legitimatsioon, delikt, restitutsioon, vindikatsiooniline hagi, negatoorne hagi, regressiõigus, altrenatiivne ja solidaarne tehing, reaalsed ja konsensuaalsed lepingud, eviktsioon, universaalne ja singulaarne õigusjärglus, testament, jne. Märkida tuleb siin seda, et roomaõiguslikke termineid on eriti rohkesti tsiviilõiguses ja peaasjalikult selle obligatsiooniõiguse osas. Rooma õigusest pärinev ladinakeelne termin ütleb sageli paari sõnaga selle, mida muidu tuleks edasi anda pika lausega. Siia kuuluvad näiteks: regressiõigus, eviktsioon, condictio indebiti jne. (vt. nendele ja teistele ülaltoodud oskussõnadele vastavaid mõisteid edasises käsitluses). Oleks aga väär väita, et rooma õigus võiks pretendeerida täiuslikkusele, oleks vaba puudustest. Tal on neid, ja mitte vähe. Peamiseks rooma õiguse formaalseks puuduseks on asjaolu, et tema kohta pole loodud rahuldavat, tänapäeva õigusteaduse nõuetele vastavat süsteemi, sealjuures rooma õigus on küllaltki kasuistlik ja täis kontroverse. Teiseks suureks puuduseks rooma õigusel praeguse aja seisukohalt on tema äärmuslik in-

dividualism. Keskseks kujuks rooma õiguses on Rooma kodanik - civis Romanus. Eeskätt peetakse silmas tema huvisid ja lähtutakse tema tahtest. Tänapäeva õiguskorras, seda isegi kodanlikes riikides, pole selline põhimõte kooskõlas nõudega, et üksikisiku huvide sfääri tuleb paratamatult piirata ühiskonna kasuks. Kolmandaks puuduseks on avalikkuse puudumine asjaõiguses - rooma õiguses ei registreeritud kinnisvarade käivet. Neljandaks - rooma õiguse perekonnaõiguse osas on palju arhailist ja seda ei saa tänapäeval rakendada. Muidugi ei saa seda väita perekonnaõiguse kõigi osade kohta. Viiendaks on puudusi ka rooma pärimisõigusel, mis sisaldades endas elemente mitmest ajajärgust, on vägagi raskepärane ja keerukas.

Siiski on rooma õiguses sedavõrd palju väärtuslikku, et ka loetletud puudustega on õigustatud tema käsitlemine ülikoolides. Ta on õigussüsteemiks, kus üksikud õigusinstituudid esinevad küllaltki puhastena ja vabadena juhuslikkudest ja kohalikest kitsalt natsionaalsetest joontest. Märgime, et rooma obligatsiooniõiguse osa on oma väljatöötuselt üks parimaid. Väga palju kehtib sellest veel tänapäevalgi. Ka Nõukogude Tsiviilkoodeks sisaldab vastavaid elemente. Samuti rooma õiguse abikaasade varaõigussuhete aluseks olev varalahususe printsiip on täiesti moodne, rakendatav veel praeguselgi ajal.

§ 2. Rooma õigus ja rooma eraõiguse alused.

Rooma õiguse all mõistetakse roomlaste õigust, mis Rooma kui linn-riigikese õigusest arenes üldiseks suureks Rooma riigis kehtivaks õiguse süsteemiks. Seega mõiste - rooma õigus - on küllaltki avara sisuga ja kerkib arusaadav küsimus, missuguse ajajärgu rooma õigust kavatsetakse ühel või teisel juhul käsitleda.

Ajaks, millest peale Rooma riik ja puht-rooma õigus esinevad ajaloolise käsitluse objektidena, on 7. sajand e. m.a.; rooma õiguse ajalooline käsitlus lõpeb 6. sajandiga.

Käsitlemise selguse huvides tavatsetakse nimetatud ajavahemikku jaotada üksikutesse p e r i o o d i d e s s e.

Rooma õiguse ajaloo periodiseerimiseks on teadlastel välja kujunenud mitmeidki jaotusi. Neist on levinenuim see, mis võtab jaotuse aluseks r i i g i v õ i m u esinemisvormid ja jaotab rooma õiguse ajaloo järgnevalt:

1. Esiaeg ehk kuningate - rex'ide - aeg (753.-510.a.e.m.a.). Selle perioodi algmomendiks loetakse Rooma linna rajamist 753.a. e.m.a. Romuluse ja Remuse poolt. Siit pärineb ka tuntud rooma väljend "ab urbe condita" - linna rajamisest saadik. Muidugi on primitiivses ühiskonnas linna rajamise moment tagantjärele raskelt kindlaks tehtav. Üldiselt on selle ajajärgu kohta säilinud väga vähe materjale ja kindlaid andmeid. Säilinud teatmed on suurelt osalt legendaarsed ja kogu selle ajastu kohta olemasolevas materjalis on väga palju hüpoteetilist. See periood lõpeb kuningavõimu kukutamise, rex'ide minemakihutamise ja riigi muutumisega vabariigiks.

2. Vabariigi aeg (510. - 27.a.e.m.a.).
See periood on rikas rahutustest ja sõdadest. Suurt tähtsust sellest ajast evivad Graochus'te reformid. Vabariigi aeg lõpeb teise triumviraadi lagunemise ja princeps'i tiitli võtmisega Augustus Octavianuse poolt.

3. Printsipaadi aeg (27.a.e.m.a. - 284.a.).
Ajastu on saanud endale nimetuse ainuvalitseja nimetusest - princeps. Ta lõpeb riigikorra täielikuks monarhiaks muutumisega.

4. Absoluutse monarhia aeg (284.-565.a.).
Seda perioodi nimetatakse ka orientaalriigi ajastuks, mis algab keiser Diocletianuse võimuletulekuga. Sel perioodil toimub Rooma riigi jagunemine kahte ossa: Lääne- ja Ida-Rooma riigiks (Occidens, Oriens). Periood ja sellega ka Rooma riigi ajaloo periodiseerimine lõpeb keiser Justinianuse surmaga 565.a.

Muidugi püsis riik Bütsantsi nimetuse all ka hiljem veel edasi. Kuid seda hilisemat ajajärku ei käsitleta enam Rooma riigina. Bütsants vallutati türklaste poolt 1453.a.

Tuntud on ülaltoodud jaotuse kõrval ka itaalia õigusteadlase ja romanisti Pietro Bonfante jaotus. Bonfante on võtnud rooma õigusajaloo periodiseerimisel aluseks õ i g u s e i s e l o o m u. Ta märgib Rooma ajaloos kaht sügavat

riigi ja ühiselu kriisi, mis lõhestavad kogu Rooma ajaloo kolmeks perioodiks. Esimene kriis tekkis 2. sajandil e.m.a. pärast puunia sõdu. Kartaago hävitati ja senine Rooma linnriik - urbs - sai maailmariigiks - impeeriumiks. Territooriumi suurenemine ja kaubanduse elavnemine põhjustasid suuri muutusi õigusinstituutides. Teine kriis tekkis 3. sajandil Severuste valitsemise ajal. Rooma oli hukkumisohus. Kriisist saadi üle põhjalikkude reformidega riigielus.

Vastavalt sellele jaotatakse rooma õigusajalugu P.Bonfante järgi:

I periood - Arhailise ehk kviriitliku õiguse ajastu. (754. - 200 a. e.m.a.)

II periood - Universaalse ehk rahvaste õiguse ajastu. (146.a. e.m.a. - 235.a.)

III periood - Rooma - helleenilise õiguse ajastu. (305. - 565.a.)

Omapärased Bonfante jaotuse juures on vaheajad perioodide vahel. See on tingitud asjaolust, et üleminek kriiside ajal ühest ajastust teise ei toimu kiiresti, vaid järkjärgult, teatud aja vältel.

Moskva Riikliku Ülikooli professor I.S.Pereterski oma rooma õiguse õpikus rakendab rooma õiguse ajaloolisel käsitlemisel ajakohasemat periodiseerimist. Võttes lähtekohaks marksistlik-leninliku õpetuse, jagatakse rooma õigusajalugu perioodidesse nii, et jaotuse aluseks on võetud t o o t - m i s s u h e t e muutumine ja k l a s s i v õ i t l u s. Sellest lähtudes on rooma õigusajaloo põhiperioode kolm:

I. Rooma riigi kujunemise ja antiikse tootmisviisi tekkimise periood.

Sel perioodil kujutab Rooma endast väikest linnriiki. Majanduslik elu baseerub väikemaapidamisel. Orjapidamine on olemas, kuid ta pole veel suutnud kujuneda põhitootmisviisiks. Kaubavahetus on arenemata. Seda rooma õiguse vanimat perioodi iseloomustab õigusinstituutide arenematus, tavaõiguse domineerimine, võõraste õigusetus ja õigusnormide tihe seos religioossete normidega. Sellesse perioodi kuulub ajajärk VII - IV saj. e.m.a.

II. Vabariigi periood.

Rooma muutub maailmariigiks. Domineerib suurmaaomand, kusjuures kogu tootmine baseerub orjatööl. Orjade raske olukord kutsub esile sagedased orjade ülestõusud. See omakorda tingib karmide vastuabinõude tarvituselevõtu ekspluataatorite poolt. Rooma õigus kaotab oma kohaliku koloriidi, uued keerukad õigusinstituudid arenevad kiiresti. Tekib uus õigus, mida rakendatakse nii Rooma kodanikkude kui ka peregriinide suhtes. Arendatakse välja õigusprintsiibid piiramatu eraomandi, lepingute jne. kohta. See periood kestab umbes meie aegkonna alguseni.

III. Impeeriumi periood.

Sel perioodil toimub orjandusliku ühiskonna lagunemine. Orjade, ekspluateeritava talupoegkonna ja alistatud rahvaste ülestõusud Rooma ülemvõimu vastu hävitavad pikapeale Rooma võimsuse. Kuigi selle ajastu alguses näib Rooma vägevus olevat kõigutamatu: Rooma riigi territoorium on saavutanud oma maksimaalse ulatuse, sõjad haaravad vaid piirimaid ega puuduta impeeriumi keskseid osi, haarab Roomat sel ajastul siiski sügav kriis, mis nõrgendab riigi majanduse alused ja põhjustab orjandusliku majandussüsteemi languse. Vaid pideva terrorivahendite rakendamisega ekspluateeritavate vastu säilitavad orjapidajad oma privilegeeritud seisundi, kuid sedagi ajutiselt. Luksuslikkude eluviiside harrastamine, tarve toredusesemete järele - need põhjustavad ulatusliku impordi, mis ülatab kaugelt Rooma ekspordi ja neelab kõik väärtused, mis olid Rooma poolt aja jooksul kokku röövitud. Käsitöö ja kaubanduse areng ning kõigi vabade tunnustamine formaalselt õigusvõimelt võrdseiks, viib Rooma eraõiguse enneolematule õitsengule, millele järgneb langus (III sajandist alates). Riigivormilt on Rooma sel perioodil impeerium - suurorjapidajate sõjalise diktatuuri väljendusvorm. Riigi sisemiste kriiside suurenemise ja klassivõitluse kasvamisega kaasub diktatuuri pidev tugevdamine. Keisrivõim, toetudes relvastatud jõule, bürokraatiale ja kirikule, muutub järkjärguit formaalselt piiramatuks. Rooma langebki 476.a. orjapidamiskorra likvideerimisega.

Üksikute õigusinstituutide arengu suhtes evib ülaltoodu

periodiseering vaid relatiivset tähendust, sest üksiku õigusinstituudi areng ei ole alati piiriteldav vastava perioodiga. Mõned instituudid püsivad väliselt muutmatuina mitme perioodi vältel, kuigi muudavad aja jooksul oma reaalse sisu. Nii saavutasid mitmedki vanemal ajal tekkinud instituudid oma arengu täiuslikkuse alles järgneval perioodil. Teiselt poolt mõned vanima õiguse instituudid püsivad hilisemailgi perioodidel, kuid juba igandeina ja kaovad aegamööda.

Seega periodiseerimise abil on võimalus fikseerida, missugust rooma õiguse arengustaadiumi käsitletakse. Nüüd kerkib aga paratamatult uus küsimus: missuguse osa moodustab endast rooma õiguses rooma eraõigus? Seega püstitatakse käesolevalegi kursusele kindlad raamid. Ka sellele küsimusele saab vastata, vaadeldes teda rooma õiguse ajaloolise kujunemise seisukohast. Tuleb kõigepealt märkida, et vanimal ajal mängib kõigi rahvaste õiguses suurt osa religioosne element. Ka Roomas oli see nii. Kuid roomlaste juures on iseloomulik see, et nad juba ajaloolisel ajal tegid teravat vahet nende kahe ala vahel: ius - ilmaliku päritoluga normid, mille rikkumise eest karistab ilmalik võim ja fas - jumaliku päritoluga normid, mille juures normi rikkuja langeb jumalate viha alla.

Rooma juristide teeneks on ka vaheteo fikseerimine avaliku õiguse - ius publicum, ja eraõiguse - ius privatum vahel. Ulpianus defineerib seda vahet järgmiselt: "Ius publicum est, quod ad statum rei Romanae spectat, ius privatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet" - avalik õigus on see, mis lähtub Rooma riigi huvist, eraõigus, mis puudutab üksikisiku kasu. (D. 1.1.2.). See on nn. materiaalne ehk huvide teooria era ja avaliku õiguse vaheteoks, kus avaliku õiguse sisuks on üldhuvi ja eraõiguse sisuks üksiku huvid.

Rooma õigus on pärandanud meile peamiselt täiuslikuma eraõiguse süsteemi, kuhu kuuluvad sellised suured alad, nagu perekond, omand, lepingud ja pärimine. Avalik õigus oli tol ajal ilmselt vähem arenenud. Seega antud kursuse aine määramisel tulebki arvesse võtta, et ta kuulub ius privatum'i süsteemi.

Kuna vahetegu ius publicum'i ja ius privatum'i vahel on

hilisemast ajast, siis vanema rooma õiguse kohta seda rakendada ei saa. Vanemal ajal rooma eraõigus kujutas endast lahutamatut osa roomlaste õigusest üldse, mis, nagu eespool märgitud, kandis nimetust k v i r i i t l i k õigus - ius quiritium, (tuletis sõnast - Quiris - roomlane)

Sel perioodil oli Rooma veel väike põllumajanduslik riik, milles leiame veel kogukondlikku omandit ja ka eraomandit. Üldiselt kehtib veel tavaõigus. Täieõiguslikuks õigussubjektiks on vaid Rooma kodanik. Perekond on suletud tervik pereisa piiramatu võimu all. Käive on vähe arenenud, lepingute tüüpe on vähe.

Sellele vanimale rooma õigusele on iseloomulik f o r m a l i s m. Õiguslikud tehingud sõlmitakse kehtetuse ähvardusel teatavate sõnade lausumisega koos kindlate tegude ja rituaalide sooritamisega. See sõnade kultus avaldub pidulikkude sõnade verba solemnia tarvitamises. Selle formalismi teiseks küljeks on õigustehingute s ü m b o o l i k a, nii on käsi - manus - võimu sümbol. Naine oli mehe võimu all - in manu mariti. Puudutada kepiga asja tähendas väita oma õigust sellele asjale. Nii formalism kui ka sümbolid olid vajalikud selleks, et tagada tõendite säilimist ligikondsete mälus. Sellest oli ka tingitud tehingute sõlmimine avalikkuse ees, peamiselt rahvakoosolekul.

Et Rooma riik oli siis veel väike, kokkupuuteid teiste maadega, nende õigusega oli vähe, siis püsis ka vanima aja Rooma õigus n a t s i o n a a l s e n a, säilitades rahvusliku omapära. Teisest küljest vanima aja Rooma õigus, nagu antiikajal üldse, oli loomult k o n s e r v a t i i v n e. Õiguslikud instituudid püsivad muutmatuina pikemat aega, isegi siis, kui need elulised suhted, mida nad peavad reglementeerima, on juba kadunud, ja vastupidi - uusi tekkivaid elulisi suhteid õiguses nagu ei osata kohe korraldada. Neid tuleb tihti suruda vanade instituutide raamidesse.

III sajandist laienevad Rooma riigi piirid tunduvalt, orjanduslik majandussüsteem areneb. Areneb ka tööstus, samuti sise- ja väliskaubandus. Kõik see nõuab täiuslikumat eraõigust. Rooma eraõiguse õitseng langebki ajavahemikule III saj. e.m.a. kuni II saj. Eraõiguse keskseks instituudiks sel

perioodil on eraomandiõigus. Klassivahede kasvamisega orjapidajate ja orjade vahel, samuti orjapidajate eneste vahel, püütakse igati kaitsta piiramatut omandiõigust. Sel perioodil laguneb vanima aja perekond - toimuvad põhjapanevad muudatused nii abielu-, laste- ja pärimisõiguse alal. Arenenud majanduselu alal tekivad uued suhted, mis vajavad uusi vorme, lepinguid. Sellepärast säilitab selle perioodi obligatsiooniõigus oma väärtuse ka hilisemate aegade jaoks. Arusaadavalt peavad vanimale ajale omased formalismi nõuded ja sümbolid nüüd pehmenema, kuna nad takistaksid käivet.

Kviriitlik õigus kannab allikates sageli teist nimetust - i u s c i v i l e. Seda ius civile't ei tule mingil juhul samastada praeguseaja tsiviilõigusega, sest neil mõlemal, nagu see ilmneb eespoolöeldust, on erinev sisu ja ulatus.x)

Eespoolkäsitletud muudatused rooma õiguses ei toimunud kuigi ulatuslikult seaduste andmise teel, vaid esmajärjekorras preetori ja Rooma juristide õigustloova tegevuse kaudu. Seepärast vastandatakse ius civile't ius honorarium'ile, mille peamine osa on ius praetorium (Selle kohta vt. 2.peatükk).

Edasi, rooma eraõiguse kujunemisel oli eriline tähtsus roomlaste suhtlemisel mitterooma kodanikega - peregriinidega. Viimaste jaoks oli määratud erimagistraat - praetor peregrinus. Peregriinide jaoks oli vaja luua mingi eriõigus, sest ius quiritium'i nende suhtes rakendada ei saadud, kuna nad polnud Rooma kodanikud. Ka ei tahetud Roomas eneses roomlaste ja peregriinide vaheliste suhete kohta rakendada peregriinide isiklikku, s.o. nende kodumaa õigust. Roomlaste ja peregriinide vaheliste suhete reguleerimiseks loodigi eespool juba nimetatud õigussüsteem, mida tuntakse nime all i u s g e n t i u m - rahvaste õigus. Seda ei või ära segada praeguse aja rahvusvahelise õiguse mõistega. Ius gentium on ikkagi rooma õigus, sest teda loovad, muudavad ja

---

x) Seepärast ei saa pidada õnnestunuks venekeelsete õppeprogrammides ja ka mõnedes venekeelsetes õpikutes tarvitusel olevat nimetust "Osnovo rimskogo graždanskogo prava".

tühistavad Rooma riigi organid. Ta kehtib Rooma riigi piirides. Ius gentium, olles üheks rooma õiguse osaks, ei kujuta endast täiesti uut õigussüsteemi. Ta koosneb väga mitmesugustest elementidest, siin on ühel või teisel määral muudetud ius civile instituudid, siit leiame ka kreeka õiguse norme (näit. kirjalik tehingute vorm, käsiraha, mereõiguslikud instituudid jne.). Kreeka õigusest on pärit ka paljud terminid rooma õiguses. Ius gentium oli progressiivseks nähtuseks tolle aja õiguslikus arengus. Ta tasandas erinevused üksikute õigussüsteemide vahel. Võrreldes vanima aja rooma õigusega on ta lihtsam, vormivabam ja soodustas käibekiirust. Ius gentium'i mõjul areneb ja levis õiguslikus käibes nii vajalik printsiip, nagu seda on heausklikkus - bona fide - isiku käitumise mõõdupuuna tehingute sooritamisel. Seepärast nimetati ius gentium'i vahel ka ius aequum. Märkida tuleb siin veel, et ius gentium'is ei leidunud perekonna- ja pärimisõiguslikke sätteid.

Ius gentium vastandati ius civile'le, mis siin haarab nii vana ius civile kui ka ius honorarium'i.

Lõpuks tuleb märkida, et seoses rooma eraõiguse kujunemisega peame arvestama veel paari roomaõiguslikku mõistet - terminit. Nimelt on rooma õigus järeltulevatele põlvedele pärandanud mõisted i u s n a t u r a l e (loomulik õigus) ja a e q u i t a s (õiglus).

Loomulikuks õiguseks nimetavad allikad seda, mida loodus õpetab kõigile elavaile olevusile - ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit (I. 1.2.pr.; D. 1.1.3.). Näit. vahekord mehe ja naise vahel, lastekasvatamine jms. kuuluvad siia.

Õigluse - aequitas'e - mõiste pole rooma õiguses küllaldase täpsusega defineeritud. Allikates esineb see termin sageli. Näit. ius est ars boni et aequi - õigus on hea ja õigluse kunst. Aequitas'el on teatud seos ius naturale'ga.

Nii ius naturale kui ka aequitas, esinedes rooma õiguses omaette eetilise mõõdupuuna, on nagu korrektiividaks kehtivale positiivsele õigusele, seega ka ius civile'le.

§ 3. Rooma eraõiguse aluste süsteem.

Rooma õigust võib käsitleda:

Esiteks, a j a l o o l i s e l t, s.o. vaadeldakse, kas kõiki õigusinstituute nende ajaloolise kujunemise käigus või ainult mõne konkreetse õigusinstituudi arenemisteed.

Teiseks, d o g m a a t i l i s e l t, s.o. kui vaadeldakse rooma õigust nii, nagu ta kehtis teataval ajaperioodil (rooma õiguse ajaloolisest periodiseerimisest vt. § 2.).

Mis puutub eriti rooma eraõiguse dogmaatilisse käsitlusse, siis on teda üksikute autorite poolt käsitletud peamiselt kolmel viisil, sõltuvalt ajast ja kohast, millal ja kus vastavad teosed koostati. Esiteks, vaadeldakse nn. k l a s s i k a l i s t rooma eraõigust. Seda rooma eraõiguse dogmaatilist käsitlust ei esine eriti sageli. Teiseks käsitletakse J u s t i n i a n u s e - a e g s e t rooma õigust. Sedalaadi käsitlust leidub juba märksa rohkem, sest sel oli omal ajal praktilise õigusteaduse seisukohast küllaltki suur tähtsus. Kolmandaks on väga rohkel arvul teoseid, kus käsitletakse nn. k a a s a e g s e t rooma õigust. Siin vaadeldi rooma õigust seoses vastavates riikides kehtinud õigusega. Nii oli see läinud sajandil Itaalias, Saksamaal ja osalt Prantsusmaal.

Käesolev õpik kujutab endast eraõiguse a j a l o o l i s - d o g m a a t i l i s t käsitlust, sest ühelt poolt on õigusinstituute vaadeldud nii vanemas kui ka hilisemas rooma õiguses, peaõhk aga on asetatud rooma klassikalisele eraõigusele.

Edasi, käsitletava aine, s.o. rooma eraõiguse instituutide otstarbekaks süstematiseerimiseks on palju võimalusi. Süsteemide hulgast on siiski kaks tuntumat: 1. i n s t i t u t s i o o n i l i n e ja 2. nn. p a n d e k t i l i n e s ü s t e e m. Need mõlemad süsteemid esinevad ka kaasaegses tsiviilõiguses, seda nii seadusandluses - koodeksites kui ka tsiviilõigust käsitlevates teostes - eriti õpikutes.

Esimene neist, s.o. institutsiooniline süsteem on saa-

nud nii oma nimetuse kui ka sisu rooma õigusest. Kuulsa rooma juristi Gaiuse teoses "Institutiones" on öeldud: "omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones." (Gai Inst. I, lll). See tähendab, et kogu õigus, mida me kasutame, käib kaasisikute, asjade või hagide kohta. Siit ka siis kogu eraõiguse instituutide järjestus: 1. isikutesse puutuv õigus, 2. asjadega seotud õigussuhted ja 3. hagid - õiguste kaitse.

Teine, nn. pandektiline süsteem on oma nimetuse saanud samuti rooma õigusest ja nimelt "Corpus iuris civilis'e" teise osa pealkirjast - "Digesta seu Pandectae".

Pandektilise süsteemi võttis esimesena tarvitusele saksa õigusteadlane Gustav Hugo, järgmisena rakendas seda süsteemi teine saksa jurist Heyse, ning seepärast nimetataksegi süsteemi sageli Hugo-Heyse süsteemiks. Selle süsteemi kohaselt eraldatakse kogu eraõigusest üldised küsimused ja moodustatakse nendest ü l d o s a. Üldosale järgneb e r i o s a, mis omakorda koosneb neljast osast: 1. asjaõigus, 2. obligatsiooniõigus, 3. perekonnaõigus ja 4. pärimisõigus. Kui kõrvutada seda süsteemi Digestade ehk Pandektide aine järjestusega, siis selgub, et viimastes pole pandektilist süsteemi rakendatud, ja seepärast on õige lisada terminile pandektiline süsteem täpsustamiseks "nn." Seda Hugo-Heyse süsteemi on rakendatud, nagu eespool öeldud, väga sageli rooma eraõiguse õpikutes.

Peale nende kahe puhtakujulise süsteemi on rooma eraõiguse käsitlemiseks terve hulk segasüsteeme, mis kujutavad endast peamiselt kas institutsioonilise või nn. pandektilise süsteemi teisendeid, modifikatsioone. Tuleb märkida, et institutsiooniline süsteem sobib enam ajaloolise käsitluse jaoks, nn. pandektiline süsteem seevastu võimaldab paremini käsitleda rooma eraõigust dogmaatiliselt, eriti sellisena, nagu ta oli oma arenemise lõppstaadiumil.

Kuna antud lühikesel õpikul ei ole ülesandeks anda puhtal kujul ei rooma eraõiguse ajaloolist ega ka dogmaatilist käsitlust, siis ei ole otstarbekohane rakendada ka siin järjekindlalt ei üht ega teist süsteemi. Seepärast ongi õpikus rakendatud n.ö. segasüsteemi, mis vastab ühtlasi õigustea-

duskonna eksamiprogrammis esinevale aine järjestusele.

Õpikus puudub üldosa. Selle asemel vaadeldakse kõigepealt esimeses sissejuhatavas peatükis rooma eraõiguse mõistet ja tema tähtsust õppeainena.

Teine peatükk käsitleb rooma õiguse allikaid.

Kolmas peatükk räägib rooma tsiviilprotsessist.

Neljas peatükk, sisaldades õpetuse isikutest, vastab ühelt poolt nn. pandektilise süsteemi üldosa jaotusele (õpetus õigussubjektist), teiselt poolt on ta institutsioonilise süsteemi esimese jaotuse - <u>personae</u> - peamine osa.

Viies peatükk sisaldab perekonnaõiguse.

Kuues, küllaltki ulatuslik peatükk, on pühendatud asjaõigusele.

Seitsmes, ka suur peatükk, sisaldab üldise õpetuse obligatsioonidest, s.o. obligatsiooniõiguse üldosa.

Kaheksandas peatükis vaadeldakse üksikuid obligatsioone, seega võiks seda nimetada obligatsiooniõiguse eriosaks.

Viimases, üheksandas peatükis, käsitletakse rooma pärimisõigust.

Seega viiendast kuni üheksanda peatükini on näha nn. pandektilise süsteemi eriosa jaotust.

Seoses õppeaine süsteemi käsitlusega tuuakse tavaliselt ka ulatuslikum või lühem ülevaade ainealase kirjanduse ja allikmaterjalide kogude kohta. Et igat laadi teoseid rooma õiguse kohta üldse, eriti aga rooma eraõiguse alalt, on väga paljudes keeltes, siis ei olnud erilist mõtet käesolevas lühikeses õpikus pikemalt peatuda mõnel üksikul neist.

2. peatükk.

ROOMA ERAÕIGUSE ALLIKAD.

§ 1. Rooma õiguse allikate üldiseloomustus.

Õigusallikate mõistel on teatavasti tavaliselt kaks tähendust, rooma õiguses aga kasutatakse terminit "allikad" tihti neljas eri tähenduses. Esiteks mõistetakse õiguse allikate all materiaalses tähenduses õigustloovaid jõude. Seda tehakse õiguse üldises teoorias praegugi. Roomas oli õigusallikaks selles mõttes orjandusliku ühiskonna elutingimused sellistena, nagu nad väljendusid tolle aja ühiskondlikes suhetes.

Teiseks, formaalses tähenduses on õigusallikateks need vormid, milles avalduvad kehtivad õigusnormid. Siia kuuluvad tavad, seadused ja muud seadusandlikud aktid. Peamiselt ajalooliselt on õigusallikateks ka kohtuotsused, kohtupraktika. Roomas oli tähtsaks õigusallikaks ka nn. juristide õigus, eriti nende õigusteaduslikud teosed.

Kolmandaks, õigusallikateks peavad mõned ka neid organeid, kes annavad üldkohustuslikke norme. Vanas Roomas näiteks rahvakoosolek, üksikud magistraadid, hiljem senat.

Lõpuks, neljandaks on õigusallikateks ka need materiaalsed esemed, millele on paigutatud õigusnormid. Siia kuuluvad savitahvlid, hauakivid, papüürused, mitmesugused ürikud (nüüdsel ajal raamatud), nende hulgas ka teosed teistelt aladelt, kus on puudutatud mõnd õiguslikku küsimust.

Käsitledes käesolevas peatükis rooma eraõiguse allikaid, tuleb kõigepealt silmas pidada seda, et siin vaadeldakse allikaid peamiselt nende vormide tähenduses, milles avaldus rooma eraõigus.

Teiseks, siin räägitakse paratamatult rooma õiguse allikatest üldse, sest just rooma õiguses on äärmiselt raske välja koorida, eraldada allikatest see osa, mis puudutab era-

õigust. Eelmisest peatükist järeldus, et roomlastel puudusid omaette eraõiguse seaduste kogud, nagu käesoleval ajal on tsiviilkoodeksid.

Kolmandaks, käesolevas peatükis on rooma õiguse allikaid käsitletud nende ajaloolise arenemise käigus. Seda tingib rooma õigusele eriti iseloomulik õiguse arengu pidevus, kus üleminekud toimusid üldiselt vaevalt märgatavalt, kus vana ja uus õigusnorm seisid tihti kõrvuti formaalselt kehtivatena. Seepärast saame hilisematest allikatest aru vaid eelnevaid allikaid hästi tundes.

Neljandaks, käesoleva peatüki raamides käsitletakse küllaltki ulatuslikult rooma juristide tegevust õiguse alal. Nimelt peale otsese n.ö. õigustloova tegevuse, vaadeldakse siin rooma juristide õigusteaduslikke teoseid, räägitakse ka juriidilise hariduse andmisest Roomas, sest kõiges selles leidub palju rooma õiguse allikmaterjale.

Lõpuks, viiendaks, käesoleva peatüki lisandi moodustab ülevaade rooma õiguse rakendamisest ja läbitöötamisest feodalismi ja kapitalismi ajastul. Seegi on vajalik rooma eraõiguse allikatest paremaks ja sügavamaks arusaamiseks.

§ 2. Vanima rooma õiguse allikad.

Õigusajalooliselt, nagu teada, on tavaõigus vanimaks õigusallikaks. Nii ka Roomas olid t a v a d, nagu teistesgi maades, juba enne riigi tekkimist kogukondliku elu, majandamise korra, abielu ja perekonnasuhete korraldamise vahendeiks. Need tavad ei olnud algselt seotud õigusliku sunniga. Riigi tekkimisega astub tavade asemele t a v a õ i g u s, s.t. käitumisreeglite kogum, mis on sanktsioneeritud riigivõimu poolt ja mille täitmist tagab riigi sundvõim. Tavaõigust nimetatakse mittekirjutatud õiguseks, sest tekkimisel seda kirjalikult ei fikseerita, kuigi tavaõigust võidakse hiljem ka kirja panna. Asjaolu, et tavaõigus üldreeglina pole fikseeritud ürikutena, raskendab tavaõiguslikkude normide sisu kindlaks määramist. See võimaldab meelevaldset tavade tõlgendamist nende rakendajate poolt.

Meil puuduvad küllaldased ajaloolised andmed Rooma va-

nima tavaõiguse kohta. On olemas üksikuid viiteid *inveterata consuetudo, mos maiorum* kohta. Seevastu hilisema tavaõiguse tekkimise üldsuund on selge. Engels'i iseloomustus Vana-Kreeka tavaõiguse kohta on paikapidav ka siin. Engels väidab, et uus tavaõigus taotles kreeditori kindlustamist võlgniku vastu ja väiketaluniku suurniku poolt ekspluateerimise sanktsioneerimist.[x)] Rooma vanimale tavaõigusele on iseloomulik ka see, et ta on läbi põimitud usundiga, veel enam - vanimal ajajärgul polnud õigus üldse eraldatud usundist. Tavade hoidjateks ja tõlgendajateks olid tol ajal preestrid. Viimased pidasid endid vahendajateks jumalate ja inimeste vahel. Sellest ka nende nimetus p o n t i f e x - sillaehitaja. Nad kuulusid valitsevasse klassi, mis määrasKi arusaadavalt nende tegevuse iseloomu. Preestrid olid esimesteks rooma juristideks, nende käes oli kalender, nad määrasid päevad, millal võis ette võtta mingit juriidilist toimingut. Nad olid kohtunikeks, võtsid osa õigustehingute sooritamisest ja abielu sõlmimisest. Kuid aja jooksul hakati ka vanas Roomas vahet tegema õiguslikkude ja religioossete normide vahel. Õigusnormide jaoks oli tarvitusel termin i u s, religioosseid norme tähistati sõnaga f a s, mille all mõeldi norme suhete kohta jumalatega: "Fas lex divina, ius lex humana est." Võrreldes teiste antiiksete rahvastega kaotas Roomas õigus oma religioosse iseloomu suhteliselt vara.

Küsimus sellest, kas anti ka vanimas rooma õiguses s e a d u s i, on lahtine. Mõned teadlased arvavad, toetudes andmetele rooma autorite teostes, et juba Rooma algsajanditel andsid rex'id seadusi. Kuid seaduste andmine rex'ide ainuisikuliste korralduste näol on vastuolus nende teadetega, mis meil on olemas rex'ide kompetentsi kohta. Võimalik, et vastavad teated rex'ide seadusandliku kompetentsi kohta puudutavad rahvakoosolekute otsuseid, mis on vastu võetud rex'ide ettepanekul. Samuti on võimalik, et vanas Roomas olid koostatud tavade, üksikute määruste kogud. Teame näiteks, et Caesar'i ajal, s.o. vabariigi ajastu lõpul liikus Roomas kogu nn. "leges regiae", mille koostajaks olevat

---

x) К.Маркс-Ф.Энгельс, Сочинения, т.XУI ч.I. Москва, 1937, lк. 90.

olnud keegi Papirius. Siit ka selle kogu nimetus "Ius Papirianum". Selle kogu tekst pole meie ajani jõudnud.

§ 2. Vabariigi aeg. 12 tahvli seadused. Preetori õigus. Ilmalik jurisprudents.

Vabariigi perioodil saab s e a d u s tavaõiguse kõrval oluliseks õigusallikaks. Seadus kandis nimetust l e x. Algselt tähendas see sõna iga reeglit, mis sidus seda andnud isikut. Rooma kodanik lausus testamenti tehes: "Ita lego". Lex comissoria oli üheks lepingu tingimuseks, mille alusel pandi puhul võlausaldaja - pandi saaja - võis pandi jätta endale, kui võlgnik - pandi andja - võlga ei tasunud. Lex venditionis tähendas üldse reeglit, mis kuulub müügilepingu tingimuste hulka. Lex rahvakoosoleku otsusena tähendas reeglit, mis antud kodanikkude poolt ja mis neid seob, nagu see oleks nende vastastikune kohustus. Alles hiljem tähendas termin lex rahva käsku. Nagu ütlevad allikad - lex est quod populus iubet atque constituit - on seadus "see, mida rahvas käsib ja määrab" (Gai Inst. 1.2.). Roomas kandis seadus tavaliselt seaduse eelnõu esitanud magistraadi nime. Nii anti 63.a. e.m.a. Marcus Tullius Cicero ettepanekul seadus, mis kannab nimetust "lex Tullia". Sageli sisaldas seaduse nimetus ka viite tema sisule. Näit. "Lex Iulia municipalis", "Lex Cornelia de magistratibus", "Lex Iulia de adulteriis", "Lex Iulia de cessione bonorum", "Lex Furia testamentaria". Roomas polnud kindlat seaduste väljakuulutamise korda, tavaliselt pandi välja tahvlid vastuvõetud seaduse tekstiga. Seaduse tekstid hoiti alal riigilaekas (aerarium). Vabariigi ajal anti välja Roomas suur hulk seadusi. Need seadused puudutasid üksikuid kitsamaid alasid. See on ka arusaadav, sest Roomal puudus ühtne konstitutsioon - põhiseadus. Seepärast ongi iseloomulik, et sel perioodil puudusid Roomas seadustekogud - koodeksid -, mis reguleerivad teatud suhete kogu ala. Sel ajal olid seadusandluse peamiseks sisuks konkreetsed küsimused riikliku korralduse, maavalduse, administratsiooni ja kohtuprotsessi alalt. Selle aja rooma õiguses on vähe seadusi, mis puudutavad omandiõigust, servituute,

lepinguid, panti, abielu ja pärandusõigust. Viimast laadi küsimusi lahendati veel tavaõiguse ja kohtupraktika abil.

Lõpuks olgu märgitud, et terminiga lex tähendati ka Rooma magistraatide või senati korraldusi provintside haldamise alal - lex data.

Vabariigi perioodi algust tähistab sündmus, millel on edasise rooma õiguse arengu seisukohalt eriline tähtsus. Antakse välja koodeks, mida tuntakse nime all K a h e - t e i s t k ü m n e t a h v l i s e a d u s e d - "Leges duodecim tabularum".

Rooma jurist Pomponiuse poolt kirja pandud ja hilisema ajani traditsioonina levinud legendi järgi olevat olnud selle tähtsa õigusallika koostamise käik järgmine. Vabariigi perioodi algul olnud plebeide ja patriitside vaheliste vastuolude üheks põhjuseks kehtiva tavaõiguse ebamäärasus. Et õiguse rakendamine oli eranditult patriitslikkude magistraatide käes, siis tavade kui suuliste õigusallikate kohaldamisel ja tõlgendamisel olevat ette tulnud igasuguseid kuritarvitusi. Seepärast plebeid nõudnudki, et seninikehtinud õigus fikseeritakse kindlakujuliste kirjutatud seaduste näol. Selleks juba 462.a. e.m.a. plebeide tribuun Terentilius Arsa esitas eelnõu komisjoni moodustamise kohta koodeksi väljaandmiseks. Olevat saadetud kolmeliikmeline komisjon Kreekasse tutvuma sealsete seadustega. 451.a. e.m.a. olevat valitud kümneliikmeline komisjon seaduste kirjapanemiseks - decem viri legibus scribundis. Paari aasta jooksul olevatki komisjon koostanud XII tahvli seaduste teksti. See on traditsiooniline XII tahvli seaduste tekkimise lugu.

Selle traditsioonilise loo vastu on hiljem vaieldud. Mõningad uurijad eitavad üldse XII tahvli seadusandlikku iseloomu ja peavad neid hilisema aja (4.-3.sajandi e.m.a.) koodeksiks. Näiteks arvab tuntud itaalia õpetlane Ettore Pais, et XII tahvli seadustik on koostatud kellegi Flaviuse poolt 3. saj. e.m.a. Veelgi kaugemale on läinud ses mõttes prantsuse õpetlane Lambert. Viimase arvates "Leges duodecim tabularum" omaette seadusandliku koodeksina on sama ebakindel kui Moosese käskude kaks tahvlit ja nn. "Ius Papirianum". Võimalik, et üksikud detailid XII tahvli seaduse tekkimise

loos ei ole edasi antud täiesti usaldatavatena, kuid eitada XII tahvli seadustekogu kui õigusallika olemasolu kuidagi ei saa. Samuti on ka legendis määratud tekkimise aeg tõenäoline. XII tahvli seaduste teksti ei ole meie ajani säilinud. Pärimuse kohaselt olevat need tahvlid hävinud Rooma vallutamisel gallide poolt (4. saj. algul e.m.a.).

XII tahvli seadused olid jätnud sügavad juured Rooma rahva mälestusse. Ärakirjad sellest liikusid veel Cicero ajal, kes ütleb, et tol ajal õppisid poisid XII tahvlit pähe nagu tarviliku laulu - carmen necessarium. Kuigi selle õigusallika algtekst pole säilinud meie ajani, on säilinud siiski üksikud sätted temast hilisemate rooma autorite teostes, osalt isegi sõnasõnalt edasiantuna, osalt ainult vaba ümberjutustusena. Võib arvata, et kõik oluline koodeksi sisust on meile teada. Üldse on meil kasutada üle saja katkendi ja mälestuse XII tahvli seaduste kohta. Selle materjali alusel on ajaloolased eriti alates 17.sajandist palju vaeva pühendanud XII tahvli seaduste teksti rekonstrueerimisele.

Niipalju, kui me võime otsustada, ei kujuta XII tahvli seadused endast koodeksit süstematiseeritud normistiku mõttes, mis reguleeriks piisava täielikkusega õigussuhete teatavat ala. Aga XII tahvli seaduste kindlakstehtud materjal annab meile küllaldase kujutluse vanima rooma õiguse iseloomust. XII tahvlit - see on tähtsamaid praktilisi küsimusi käsitavate lühikeste reeglite kogu, kus peamiseks sisuks on tsiviilprotsessi, maavaldust ja perekonda puutuvad sätted ning sanktsioonid teiste isikute õiguste ja huvide rikkumise kohta, peale selle rida administratiivse iseloomuga reegleid. Selles seadustekogus meie näeme põlluharijat perekonda perekonnapea piiramatu võimuga, perekonna omandit, kuigi juba lagunemise staadiumis. Selle kõrval näeme eraomandit, mida võib võõrandada ja pärandada. Näeme ühiskonna liikmete varanduslikku diferentseerumist, mis avaldub karmides reeglites korratu maksujõuetu võlgniku vastu. XII tahvli seaduste ajal on olemas juba orjus, kuid see pole veel välja arenenud, sest orje mainitakse vähe. Sätteid lepingute kohta on vähe, nimetatakse vaid laenulepingut. Sellest nähtub, et majandus-

lik käive pole veel kuigi arenenud.

Arvatakse, et XII tahvli seaduste sisukord on järgmine: I-II tahvel - tsiviilprotsessi puutuvad sätted, III tahvel - reeglid korratu võlgniku vastu, IV tahvel - sätted isavõimu kohta, V-VI tahvel - eestkoste, pärimine ja omand, VII-VIII tahvel - obligatsiooniõiguslikud suhted, IX-X tahvel - ius publicum ja ius sacrum, XI-XII tahvel - mitmesugused lisasätted. Arvamist, et XII tahvli seaduste aluseks on kreeka õigus, mida nagu tõendaks ka legendi järgi komisjoni saatmine Kreekasse, üldiselt ei loeta paikapidavaks. Valdav enamus XII tahvli seaduste sätteist kujutab endast põlist rooma tavaõigust. Decem viri legibus scribundis tõenäoselt formuleerisid, kodifitseerisid selle, tehes vaid mõningaid redaktsioonilisi muudatusi. XII tahvli seadustel, nagu öeldud, oli tohutu tähtsus rooma õiguse edasises arengus. Olles ühelt poolt eelneva tavaõiguse sünteesiks, on see koodeks teiselt poolt rooma õiguse edasise arenemise aluseks. Roomlased ise hindasid seda õigusallikat väga kõrgelt. Nii nimetab rooma ajaloolane T. Livius XII tahvli seadusi "fons omnis publici privatique iuris"- kogu avaliku ja eraõiguse allikaks. Hilisemad rooma juristid kommenteerivad neid korduvalt.

XII tahvli seaduste sätted koos hilisemate täiendite ja muudatustega ei suutnud haarata kõiki elulisi suhteid ja rahuldada neid nõudeid, mida esitas kiirelt arenev elu vabariigi perioodil. Esines selliseid suhteid, mille jaoks polnud otseseid õigusnorme. Ära oodata uute tavade tekkimist või vastavate seaduste andmist polnud võimalik. Roomlased, kasutades oma erilist magistratuuri korraldust, leidsid siit kiirema, kohasema tee: kogu rahva seadusandlik tegevus asendati siin teise õigustloova teguriga, mille tõttu rooma õigus olulisel määral saigi selleks, mis ta on õigusteadusele. Nimelt võisid magistraadid neile kuuluva võimu - imperium'i alusel anda kohustuslikke reegleid - e d i k t e.[x] Esialgu need magistraatide korraldused olid suuli-

x) 1891.a. aprillikuul tegi V.I.Lenin Peterburi Ülikoolis eksami rooma õiguse ajaloos. Eksamipileti küsimuseks oli - Edicta magistratum. Eksamikomisjoni poolt pandi hindeks "väga rahuldav" (ladina keeles - maxime sufficit), mis vastab meie aja hindele "väga hea".

sed, pärast (hiljemalt 3. saj. e.m.a.) sai kombeks anda neid kirjalikus vormis. Magistraat tegi ametisse astumisel teatavaks need reeglid, millest ta juhindub. Edictum'i võib seega iseloomustada magistraadi tegevuskavana. Eraõiguse arengu seisukohast olid erilise tähtsusega p r e e t o r i e d i k t i d, eriti alates 2. sajandist e.m.a. Teatav tähtsus oli ka kuruulediilide ediktidel.

Rooma riigi kiire kasv, majandusliku elu tõus, orjapidamise arenemine, maaomandi kontsentratsioon ja sellega ühes vastuolude teravnemine - kõik see ei olnud reguleeritav vana õiguse karmide ja lünklikkude reeglitega. Preetor astus üle endise õiguse piiridest, reguleeris ise uusi õigussuhteid, andis teada, missugustel juhtumitel ta võimaldab h a g i esitamise. Neil preetori juhistel oli kohturiku suhtes tingimusteta kohustuslik jõud.

Preetori poolt antud edikt oli tähtajaline: ta kehtis vastava preetori ametiaja kestel, seega ühe aasta. Sellist edikti nimetati - edictum perpetuum. Peale selle andis preetor edikte ka ainult üksikute juhtude kohta nn. edicta repentina. Preetori ametiaja lõppemisel kaotasid tema poolt välja antud ediktid oma jõu. Nende asemele astusid järgmise preetori poolt antavad ediktid. Kuid sageli uus preetor ei loonud uusi edikte, ta võttis üle eelmise omad, kui nende formuleeringud tundusid talle sobivaina. Neid ühest ediktist teise üleminevaid osi nimetatakse edictum tralaticium, ediktile juurde lisatud osa - edictum novum. Sel viisil võis rooma õigus arusaadavalt vahet pidamata edasi areneda. Kuigi preetori poolt antud reeglid olid üldkohustuslikud, ei peetud neid siiski päris õiguseks (ius). Neil puudus rahvakoosolekute formaalne kinnitus. Õiguseks otseses mõttes oli ainult see, mis oli loodud rahvakoosoleku vahetu otsusega (seadus), või tunnustatud tavadena; seega on ius üksnes õigusnorm seaduse või tava kujul. Hiljem (tõenäoliselt impeeriumi ajal) hakati seadusi ja tavasid tähistama terminiga i u s c i v i l e, mille all mõeldi Rooma linnas kehtivat õigust. Ediktidega kujundatud õigust hakati tähistama terminiga i u s h o n o r a r i u m (sõnaga "honores" tähistati magistraate). Eriti preetori poolt kujundatud õigust

nimetati ius praetorium, ediilide praktikaga loodud õigust - ius aedilicium. Need mõlemad kokku moodustavadki peamiselt ius honorarium'i.

Preetori õiguse ja tsiviilõiguse eristamises avaldub rooma õiguse arengule karakteerne joon, mida nimetatakse õigussüsteemide dualismiks. Tsiviilõiguse ühel ja samal alal kehtivad samaaegselt kaks süsteemi, mille normid erinevad tekkelt ja juriidiliselt loomult. Nende süsteemide omavaheline suhe oli mitmesugune. Algselt preetor oma ediktidega abistas vaid tsiviilset õiguskorda, täiendades tema lünki. Nagu märgitud allikates, tegutses preetor sel juhul "iuris civilis adiuvandi vel supplendi gratia". Kuid preetor astus veel järgmisegi sammu: ta hakkas otseselt korrigeerima endist õigust - "iuris civilis corrigendi gratia" - seda nimelt seal, kus käibe vajadused olid üle kasvanud vanadest tsiviilõiguse normidest. Öeldi küll, preetor ei või vana õigust tühistada -praetor ius tollere non potest - samuti mitte anda uut tsiviilõiguslikku normi - praetor ius facere non potest -, kuid tegelikult muutus edikti andmisega vana seadus sisutuks - sine effectu - või, nagu väljendavad allikad, paljaks õiguseks - ius nudum quiritium.

Vahe ius civile ja ius honorarium'i vahel seisis ka selles, et ius civile järgi oli isikul hagiõigus, s.o. õigus kohtu poole pöörduda, seepärast, et tal oli ius. Ius honorarium'i puhul, vastupidi, oli isikul õigus seepärast, et talle on võimaldatud hagi esitamine. Selline rooma õiguse normide dualism põhjustas arusaadavalt nii teoreetilises kui ka praktilises käsitluses raskusi, kuid ta andis roomlastele võimaluse oma õigust otstarbekalt, elule vastavalt edasi arendada.

Vabariigi perioodi teisel poolel saab rooma õiguse arengus oluliseks teguriks i l m a l i k j u r i s p r u d e n t s. Rooma juristid, kuigi neil puudus seaduste ja ediktide andmise õigus, tõlgendasid ja täiustasid õigust. Legendi kohaselt varastas a. 300 e.m.a. konsul Appius Claudius'e kirjutaja Flavius preestritelt raamatu hagide formulatega ja avaldas selle. Hiljem ta andis välja ka kalendri, kus olid märgitud dies fasti ja dies nefasti, s.o. päevad,

millal on lubatud teatud protsessi menetlus ja tehingute sõlmimine ja millal mitte. Tema poolt antud juhised kannavad nimetust Ius civile Flavianum. Selle teose ilmumisega olevatki murtud preestrite monopoliseisund õigusteaduse alal. Pärimus räägib veel, et esimene pontifex maximus plebeide hulgast Tiberius Coruncanius (a. 253.e.m.a.) hakanud andma protsessijatele oma nõu avalikult. Umbes sellest ajast algabki ilmaliku jurisprudentsi kiire areng. Selleks on ka mitu põhjust: 1. Õiguse range formalism nõudis õigustehingute sooritamisel ja hagide esitamisel alatist ettevaatust ja vastavate normide tundmist. Selleks vajati vilunud isikute abi. 2. Rooma magistratuuri ja kohtu korraldus soodustas juriidiliste teadmiste levimist rahva keskel, sest igal kodanikul oli võimalus saada magistraadiks või kohtunikuks. 3. Vabariigiaegne Rooma ühiskondlik korraldus nõudis igalt kodanikult õiguse elementaarset tundmist: kogu rahvas võttis osa poliitilisest elust ja arutas seadusandlikke küsimusi.

Sellest tulenebki, et vabariigi ajastu teisel poolel on olemas juba rohkearvuline juristide klass. Cicero jutu järgi avaldus juristide tegevus kolmel kujul: 1. Cavere, st. mitmesuguste juriidiliste aktide (lepingud, testamendid) jaoks sobivate näidiste koostamine, s.o. eraisikute abistamine tehingute sõlmimisel. 2. Respondere, s.t. juristide vastused üksikisiku järelepärimistele vaieldavate juriidiliste küsimuste kohta. 3. Agere, s.t. nõuanded hagide koostamiseks ja protsessi ajamiseks. Märkida tuleb, et otseste volinikkudena rooma juristid kohtus peaaegu ei esinenud. Põhjuseks oli asjaolu, et protsessuaalne esindus oli Roomas äärmiselt piiratud. Küll oli juristidel silmapaistev koht preetori õiguse formuleerimises.

Rooma juristide teoseil, millest on meieni jõudnud vaid üksikuid fragmente, ja viiteil nendele hilisemate juristide töödes, on puhtpraktiline iseloom. Need on õieti juristide poolt antud nõuannete ja nende poolt väljatöötatud näidiste kogud. Iseloomulik on ka see, et paljud silmapaistvad juristid olid konsuliteks ja preetoriteks, millest võib näha seost juristi otsese töö ja poliitilise tegevuse vahel. Sel ajal algab ka õigusteaduse õpetamine, mis samuti taotles

peamiselt praktilisi eesmärke.

Selle perioodi juriste nimetavad hilisemad rooma juristid "veteres iurisconsulti". II sajandi e.m.a. juristidest nimetame kõigepealt Sextus Aelius Poetus Catus't. Aelius Poetus koostas uue hagiformulate raamatu,mida me tunneme nime all "Ius Aelianum". Selle sajandi juristidest on märkimisväärsed veel Marcus Manilius, Marcus Iunius Brutus, Publius Mucius Scaevola. Nende kohta ütlevad rooma õiguse allikad, et need juristid rajasid tsiviilõiguse (D.1.2.2. 39). I sajandi e.m.a. juristidest on tähtsamad Quintus Mucius Scaevola, kes on andnud esimesena 18 raamatus süstemaatilise teose tsiviilõigusest. Tema töödes avaldub kreeka filosoofia mõju. Ta on esimesena püüdnud fikseerida mõisteid ja luua nende definitsioone. Samasse sajandisse kuuluvad veel juristid Aquilius Gallus, Servius Sulpicius ja Alfenus Varus. Teatavasti kuulub sama sajandi juristide hulka ka Marcus Tullius Cicero.

§ 3. Impeeriumi aeg. Imperaatorite seadusandlik tegevus. Edictum perpetuum. Juristide tegevuse õitseng.

Impeeriumi ajal kaotavad rahvakoosolekud pikkamööda igasuguse tähtsuse. Õiguse peaallikaks kujunevad järkjärgult i m p e r a a t o r i a i n u i s i k u l i s e d k o r r a l d u s e d. Esialgu nn. printsipaadi ajal oli nende väljaandmise formaalseks aluseks imperaatori kõrgeim võim (lex de imperio). Dominaadi ajal hakati imperaatori seadusandlikku võimu vaatlema imperaatori enese jumaliku võimu väljendusena. Imperaatori ainuisikulisel tahtel oli tingimusteta üldkohustuslik jõud, sest imperaator oli seadusest kõrgemal. Rooma juristid püüdsid põhjendada imperaatori piiramatut võimu. Nii ütleb kuulus III sajandi jurist Ulpianus otseselt:"quod princeps placuit, legis habet vigorem" - mida suvatseb printseps,sel on seaduse jõud.(D.1.4.1.1.).

Imperaatori korraldused kannavad algul üldnimetust c o n s t i t u t i o n e s. Korraldusi on neli järgmist liiki: 1. Edicta - üldkorraldused kogu impeeriumi rahvasti-

kule. Neid edikte ei tule ära segada vabariigiaegsete magistraatide ediktidega. 2. Mandata - instruktsioonid mitmesugustele ametiisikutele, peamiselt provintside valitsejatele. 3. Rescripta - üksikud korraldused konkreetsete küsimuste kohta, näit. vastused imperaatorile esitatud palvetele. 4. Decreta - lahendused üksikute vaidlus- eriti kohtuasjade puhul. Hiljem hakatakse imperaatori korraldusi nimetama terminiga l e x - seadus. Imperaatori seadusandluse üheks positiivseks saavutuseks on see, et sel teel loodi mitmel alal kogu impeeriumi jaoks ühtne õigus, sest Rooma ametiisikud rakendasid üldist rooma õigust kogu riigi territooriumil. Kohalik õigus püsib ainult provintsielanikkude puhtsisemiste suhete reguleerijana. Imperaatori constitutiones koostatakse imperaatorlikus kantseleis; nad kujutavad endast bürokraatlikku jurisprudentsi näidiseid. Neid korraldusi ilmus määratul hulgal. Neile on iseloomulik paljusõnalisus, kohmakas, raskepärane stiil ja segane sõnastus. Neis toonitatakse igal võimalikul juhul imperaatori jumalikku piiramatut võimu. Suure hulga korralduste puhul oli tagajärjeks nende kooskõlastamatus ja kontroverside rohkus. Selline nähtus suurendas juristide tähtsust. Peale imperaatori korralduste on dominaadi ajajärgul omajagu tähtsust järgmiste kõrgemate ametiisikute üldkorraldustel: praefectus praetorio poolt antavad formae ja praefectus urbi poolt antavad edicta. Need aktid lahendavad vaid küsimusi, mis pole reglementeeritud imperaatorite korraldustega.

Printsipaadi perioodil omandavad seaduse jõu senati otsused - s e n a t u s c o n s u l t a. II sajandi esimesel poolel kuulus lõplikult senati kompetentsi seadusandlik võim. Kuid senatil kui sellisel ei olnud seaduse algatuse õigust. Tegelikult kujutasid senatusconsulta endast üksnes imperaatori ettepaneku vormistamist - orationes ad senatum. Veel enam, alates III sajandi lõpust kaotab senat täielikult oma seadusandliku kompetentsi.

Mis puutub p r e e t o r i e d i k t i d e s s e, siis jatkus printsipaadi ajal nende andmine preetorite poolt. Hiljem imperaatori võimu kasvamise ja kohtuasjade suure osa imperaatori ja tema ametnikkude pädevusse ülekandmisega kao-

tab preetori õigustloov tegevus järkjärgult oma tähtsuse.Hagide põhitüübid ja protsessuaalsed kaitsevahendid olid üldjoontes välja kujunenud. Neid pole vaja pidevalt revideerida nagu varem. Preetori ediktid on võtnud enamvähem kindla kuju: nad ei arene enam. Imperaator Hadrianuse käsul koostab tuntud jurist Salvius Iulianus umbes 130 a. preetori lõplikus redaktsioonis ediktide kogu, mis saab nimetuse "E d i c t u m p e r p e t u u m". See kogu on tähtsamaks ja ulatuslikumaks rooma õiguse kodifikatsiooni katseks pärast XII tahvli seadusi. "Edictum perpetuum"il" oli kohustuslik jõud tuleviku jaoks. Siin hakkab ühtlasi kaduma varem mainitud dualism tsiviil- ja preetoriõiguse vahel, sest kogu seadusandliku võimu koondamine imperaatori kätesse ei jäta ruumi preetori õigustloovale tegevusele.

"Edictum perpetuum'i" algset teksti meil pole. Katkendite põhjal teistes teostes ja muu materjali alusel on teadlaste poolt selle tekst rekonstrueeritud. Väärtuslikuks teoseks sel alal tuleb lugeda saksa jurist Otto Lenel'i poolt koostatud töö "Edictum perpetuum."

Rooma juristide tegevus, nagu märgitud varem, kannab vabariigi ajal peamiselt praktilist ilmet. Alles selle perioodi lõpul tekib küllaldane teaduslik-juriidiline literatuur. Printsipaadi ajal areneb õigusteaduse viljelemine ja tõuseb ennenähtamatule kõrgusele. See, et rooma õigusteaduse õitseng langeb impeeriumi perioodi kolmele esimesele sajandile, võib paista imelikuna. Teatavasti peetakse seda perioodi Rooma languse alguseks. Samuti on teada, et princeps'i tahe muutus peamiseks õigusallikaks. Milles võib siin seista juristide osa õiguse kujunemises? Jurisprudentsi mõju kasvu põhjuseks on järgmine asjaolu:

Augustusest alates hakkasid imperaatorid andma eriti silmapaistvatele juristidele eriprivileege - i u s r e s p o n d e n d i -, s.o. õiguse anda protsessi pooltele oma otsuseid nagu imperaatori nimel (ex auctoritate principis). Need otsused, olles kohtunikule kohustuslikud, tehti kirjalikus vormis (responsa signata). Hiljem anti nendele arvamustele seaduse jõud - legis vicem - ja neid juriste endid nimetati hilisemate autorite poolt õiguse loojaiks -

conditores iuris. Rooma juristide tegevuse põhialaks oli varaõigus, st. õigussuhted, mis puudutasid omandit, lepinguid jne. Need sotsiaalsed vastuolud, mis on iseloomulikud impeeriumi perioodile, tingisid muuseas valitseva ja eesõigustatud klassi eesõiguste juriidilise vormistamise, eriti piiramatu omandiõiguse kindlustamise valitseva klassi huvides. Rooma juristid ise kuulusid valitseva klassi koosseisu ja nende tegevus oli suunatud juba kõikuma löönud orjandusliku korra toetamisele. Impeeriumi perioodi esimesel poolel laiendab Rooma riik veelgi oma territooriumi. Paratamatult tekivad majanduslikud suhted kaugemate maadega. Kaubandusliku käibe alal rohkenevad, mitmekesistuvad ja muutuvad keerukamateks igasugused operatsioonid. Sel alal tekib hulgaliselt igasuguseid juriidilisi küsimusi, mida võidakse lahendada ainult peene juriidilise analüüsi abil. Seepärast jääbki rooma juristide peamiseks viljelemisalaks praktiline osa õigusteaduses. Rooma jurisprudents tegeles võrdlemisi vähe õigusfilosoofiliste küsimustega. Märkimist väärib siiski kreeka filosoofia mõju paljudele rooma juristidele (näit. stoikute koolkond). See mõju avaldub eriti ius naturale - loomuliku õiguse õpetuses.

Mis puutub õiguse süstematiseerimise küsimustesse, siis peab märkima, et rooma juristid ei töötanud välja fundeeritud viimistletud süsteeme. Süstemaatika küsimused huvitasid neid peamiselt õppeeesmärkidel. Ka ei leidu rooma juristide teostes kuigi palju üldisi definitsioone ja mõistete analüüsi. Rooma juristid on enamikus kasuistid. Nende lahendused, arvamused ei lähtu lahenduses eneses väljendatud üldprintsiipidest, vaid konkreetsest otstarbekusest. Nende lahendused üksikute küsimuste, nn. kaasuste kohta on aga lühikesed, täpsed ja selged. Rooma juristid ei olnud, mõned üksikud erandid välja arvatud, õigusajaloolasteks. Õigusnähtuste ajalooline uurimine ei olnud otseselt vajalik praktika seisukohalt. Veel enam, sel perioodil rooma juristid ei võinudki uurida endisi traditsioone, mille oli murdnud uus kord - imperaatori võim. Viimast aga pidid juristid igati õigustama. Mõnes suhtes olid rooma juristid siiski konservatiivsed: nad püüdsid säilitada endisi õigusvorme, nad surusid uusi õi-

gussuhteid vanadesse raamidesse ja nende otsuste üheks sagedaseks põhjenduseks oli toetumine vanemate autoriteetsete juristide arvamustele. Rooma juristid olid imperaatori ustavad teenrid. Nad teenisid juhtivates riigiametites, näit.kuulusid imperaatori nõukogu liikmete hulka jne.

Impeeriumi perioodil arenes ka õ i g u s t e a d u s e õ p e t a m i n e. Õigusteadusse puutuva materjali hulk oli tublisti kasvanud. Oli vaja õpilasi tutvustada kõigepealt õiguse elementaarsete põhimõtetega ja anda alles siis täielik ülevaade õigusteadusest. Seepärast jagunes Roomas õigusteaduse õpetamine kahte ossa. 1. Institutio - õpilasele esitatakse tsiviilõiguse printsiipe ühes allikate (XII tahvli seadused, preetori ediktid) lugemisega. 2. Instructio - teadmiste täiendamine patrooni konsultatsioonidest osavõtuga.

Sellesse - impeeriumi - perioodi kuulubki rikkalikum osa rooma j u r i i d i l i s e s t k i r j a n d u s e s t. Esinevad järgmised juriidiliste teoste liigid: 1. Esialgseks õiguse põhiprintsiipidega tutvumiseks on lühikesed süstemaatilised õpikud - institutiones, mis sisaldavad kogu tsiviilõiguse, s.o. ius civile ja ius honorarium'i. Esialgse juriidilise hariduse saamiseks on mõeldud ka regulae - lühikesed juriidilised aforismid - ja definitiones - juriidiliste instituutide mõisted. 2. Teiseks juriidiliste teoste tüübiks on commentarii, milles peamiselt kommenteeriti preetori edikte. Kui kommenteerimisel käsitleti nii ius civile't kui ka ius honorarium'i, siis kandis selline käsitlus nimetust digesta. Teiste vanemate juristide teoste kommentaarid kannavad nimetust notae. 3. Suur osa juristide teoseist on puhtpraktilist laadi. Siia kuuluvad responsae - juristi poolt antud lahendused üksikute küsimuste kohta, quaestiones ja disputationes - üksikute juriidiliste probleemide analüüsid. Juristide omavaheliseks küsimuste arutamiseks on epistulae. Juriidilise praktika kujundamiseks on mõeldud sententiae ja oponiones. 4. On olemas ka üksikuid rooma juristide monograafilisi teoseid.

Loomulikult pole need juriidiliste tööde liigid üks-

teisest rangelt eraldatavad. Nende teoste hulk oli suur. Meieni on jõudnud neist väike osa ja sedagi üksikute fragmentidena ja rikutud kujul.

Seega on rooma õigusteadus II sajandi lõpul ja III sajandi algul oma kulminatsioonipunktis. Sel perioodil kujundas rooma õigus orjandusliku ühiskonna eraõiguse tema lõppvormis, s.o. selle õiguse, mis tõi hilisemail sajandeil kuulsuse Roomale, mis võeti üle hiljem feodaalsete ja kodanlikkude maade poolt.

III sajandi keskpaigast algas Rooma jurisprudentsis kiire langus. Algas üldine majanduslik depressioon, kaubanduslikud suhted vähenevad, linnade majanduses ja põllunduses ilmnes langus. Et imperaatori tahe eksisteeris ainsa õigusallikana, vähenes ka õigusteaduse osatähtsus pidevalt. Jurisprudentsi tähtsuse langust näitab ka 426.a. välja antud seadus juristide tsiteerimise kohta. Selle seaduse alusel oli kohustuslik jõud juristide Gaiuse, Papinianuse, Pauluse, Ulpianuse ja Modestinuse töödel. Kui nende juristide tööde vahel tekkis kontrovers, siis otsustas enamuse seisukoht. Häälte võrdsuse puhul oli mõõduandev Papinianuse arvamus.

Selle perioodi rooma õigust, nagu varem tähendatud, nimetatakse klassikaliseks. Seepärast tuleb selle epohhi juristidest mõningaid esile tõsta. Augustuse ajal, s.o. meie aegkonna alguses, tegutsesid kaks silmapaistvat juristi, kelle kohta öeldakse, et nad olid kaasaegsed ja rivaalid nii elus kui ka õigusteaduses. Esimene neist, Marcus Antistius Labeo, sünnilt aristokraat, pooldas vana vabariigiaegset korda. Ta on kirjutanud umbes 400 raamatut. Cneius Ateius Capito, pärinedes mittekuulsast soost, pooldas uut riiklikku korda. Tema teoste arv on märksa väiksem Labeo omast. Need juristid lõid mõlemad oma k o o l k o n n a d. Labeo koolkonda nimetatakse tema õpilase Proculus'e järgi p r o k u l i a a n i d e k s, Capito koolkonda - tema õpilase Masurius Sabinus'e järgi s a b i n i a a n i d e k s. Tuntud rooma jurist Pomponius väidab, et nende koolkondade vahe seisvat selles, et Labeo, seega siis ka prokuliaanid, olevat uuenduste pooldajad, aga Capito, järelikult sabiniaanid kaitsvat õiguse alal vanu instituute. Nende koolkondade

erisuste aluste kohta on palju vaieldud ja püstitatud mitmeid seisukohti. Võimalik, et need koolkonnad väljendasid algselt orjapidajate kaht rühmitust; ühelt poolt vanade meetodite pooldajaiks valitsemises, seega orjandusliku demokraatia pooldajaiks olid sabiniaanid; avaliku diktatuuri pooldajaiks olid prokuliaanid. Tuntumateks sabiniaanidest on Cassius Longinus, Javolenus, Salvius Iulianus. Silmapaistvamad prokuliaanid olid Nerva - isa ja poeg, Pegasus, Neratius, Celsus - isa ja poeg (viimast peetakse teravate kriitiliste märkuste autoriks ning juriidiliste aforismide ning definitsioonide meistriks).

Nimetatud II sajandi juristide keskel on eri koht G a i u s e l, kelle nimega aga on seotud palju salapärast. Gaiusest ei teata midagi, isegi mitte tema täit nime. Kaasaegsed teda ei maini. Tema kuulsus algab alles IV sajandist. Tema teos "I n s t i t u t i o n e s" muutub üldiseks käsiraamatuks. Gaius kuulub tema enda hinnangu järgi sabiniaanide hulka. Gaiuse "Institutiones't" on tsiteeritud hiljem korduvalt teistes teostes. Gaiuse "Institutsioonid" - II sajandi keskpaiku koostatud eraõiguse ja protsessi lühike õpik - on tekstilt meile kättesaadavaks muutunud. Selle avastamine väärib lühidat kirjeldamist. 1816.a. saksa õpetlane Niebuhr leidis Itaalias Verona katedraali raamatukogus käsikirjalise pergamendi, milles oli 127 lehel kirikuisa Hieronymos'e tööd. Lähemal uurimisel selgus, et need tööd olid kirjutatud ühe vanema käsikirja peale, millelt oli maha kraabitud vana tekst (palimpsest) - võte, mida sel ajal sageli kasutati. Selle vanema kraabitud teksti kohta selgus, et see on pärit V sajandist. Vastava menetlusega õnnestuski esialgset teksti restaureerida. Üllatuseks teadlastele osutus see tekst peaaegu täielikuks Gaiuse "Institutsioonide" ärakirjaks. See oli küll vaid koopia, kirjutatud mitu sajandit pärast Gaiust. Ärakiri ise on küllaltki rikutud, tekstis on hilisemaid muudatusi, vigu, vahelejätmisi. Siiski sai selle põhjal Gaiuse "Institutsioonidest" kui ühest klassikalise õiguse tähtsamast allikast küllaldase ülevaate. Veel enam, aastatel 1927.- 1933.avastati III-IV sajandist pärit olevaid papüürusi, mis sisaldavad Gaiuse "Institutsioonide" katkendeid. Nende abil saadi täi-

ta Verona käsikirja lünki.

Gaiuse "Institutsioonide" eriliseks vooruseks on rooma tsiviilõiguse esitus lühikesel, selgel, süstematiseeritud kujul. Siin on käsitletud nii ius civile kui ka ius honorarium. Gaiuse "Institutsioonidest" on, nagu varem öeldud, tuletatud tsiviilõiguses tuntud termin - institutsiooniline süsteem. II sajandi juristidest nimetame peale Gaiuse Pomponius't, kes on koostanud rooma õiguse allikate ajaloo, millest osa säilunud, Africanus't ja Marcellus't.

Gaiuse "Institutiones" koosneb neljast osast, osa nimetuseks on commentarius. Iga commentarius on hiljem jaotatud paragrahvideks. Gaiuse "Institutiones" tsiteeritakse käesolevas õpikus traditsiooniliselt: kõigepealt lühend - Gai Inst., sellele lisatakse kaks arvu, milledest esimesega märgitakse kommentaari järjestust, teisega - paragrahvi. Näiteks: Gai Inst. III, 88.

II sajandi lõpul ja III sajandi algul saavutab klassikaline jurisprudents oma kulminatsioonipunkti, millal kaob ka vahetegemine prokuliaanide ja sabiniaanide vahel. Selle aja silmapaistvamaks juristiks on Aemilius P a p i n i a n u s, viimase kaasaegsed on Julius P a u l u s , üks viljakamaid juriste, Domitius U l p i a n u s, Ulpianus'e õpilane Herennius M o d e s t i n u s, siis veel vähemtähtsad Tertullianus ja Hermogenianus. III sajandi teise poole ja hilisema ajastu juriste nimetatakse j ä r e l k l a s s i k a l i s e ajastu juristideks. Jurisprudents hakkab kiirelt langema. Hilisema aja juristid tõlgendavad klassikaliste juristide töid või kohandavad neid uutele oludele. Juristidel puudub ka ius responendi.

Peale Gaiuse "Institutsioonide" on tuntumad veel järgmised säilunud teosed selle ajajärgu juristidelt, mis leiduvad ümbertöötatult teiste tundmata autorite teostes. 1. Ulpiani liber singularis regularum - Ulpianus'e tööde lühendatud kokkuvõte. 2. Pauli sententiae - Paulus'e tööde kompilatsioon. 3. Fragmenta Vaticana - imperaatori seaduste ja juristide Papinianuse, Pauluse ja Ulpianuse tööde kompilatsioon IV sajandi lõpust või V sajandi algusest. 4."Lex Dei" ehk "Collatio legum Mosaicarum et Romanarum". Selles

kogus püütakse näidata kooskõla rooma õiguse ja nn. Moosese seadusandluse vahel.

§ 4. Kodifikatsioonid. Esimesed koodeksid. Corpus iuris civilis.

K o d i f i k a t s i o o n i k s laiemas mõttes nimetatakse teatava õiguseala reeglite kogumist ühte tervikusse. Rooma õiguse õitsengu ajal ei olnud vajadust seda laadi õigusnormide koondamiseks. See oleks takistanud õiguse pidevat arengut, eriti kitsendanud preetori kui ka juristide õigustloovat tegevust. Kodifitseerimisele hakati siis mõtlema, kui rooma õiguse arenemine orjandusliku ühiskonna lagunemise tagajärjel tunduvalt aeglustus. Kodifitseerimiseks andis tõuke praktiline vajadus fikseerida kehtiv õigus, eriti luua mingi süstemaatiline kord imperaatorite korralduste tohutus hulgas.

Esimesed kodifikatsiooni katsed tehti eraisikute poolt. III sajandi lõpul koostati isegi kaks imperaatorite korralduste (constitutiones, leges) kogu, koodeksit (codex - tahvlike, millele kirjutati). Esimene neist, "Codex Gregorianus", koosneb 4 raamatust ja sisaldab imperaatori korraldusi ajavahemikust 196.-295.a. Teine, "Codex Hermogenianus", koosneb vaid ühest raamatust, seal on toodud hilisemad constitutiones. Kumbki koodeksi tekst ei ole meie ajani säilunud.

438.a. anti imperaator Theodosius II ajal esimene ametlik koodeks, mis on tuntud nime all "Codex Theodosianus". See sisaldab imperaatorite korraldusi alates IV sajandi algusest. Koodeks koosneb 16 raamatust. Raamatud on jaotatud tiitliteks. Constitutiones on toodud tiitlites kronoloogilises järjekorras.

Eelmainitud era- ja ametlikud koodeksid ei suutnud aiski rahuldada ühiskondliku elu nõudeid. Tekkis vajadus ühtse täieliku ametliku ja süstematiseeritud seadustekogu järele. See ülesanne teostati pärast Lääne-Rooma riigi langust Ida-Rooma riigi - Bütsantsi imperaatori J u s t i n i a n u s e poolt. See kolossaalne kodifitseerimistöö teostati järkudena

võrdlemisi lühikese aja jooksul. Selle töö tulemus - Justinianuse seadustekogu sai alates XII sajandist nimetuse "Corpus iuris civilis", st. tsiviilõiguse kogu. Sõna "ius civile" all ei mõelda siingi üksnes tsiviilõigust tema praeguses tähenduses, vaid üldse Rooma riigis kehtivat õigust, seepärast sisaldab "Corpus iuris civilis" peale tsiviilõiguslikkude sätete ka riigiõiguslikke, kriminaalõiguslikke, ja protsessi norme. Küsimus, miks selline õigusnormide kogumistöö alles Justinianuse ajal teostati, on seletatav sellega, et Justinianuse ajal saavutas Ida-Rooma riik uuesti oma mõjuvõimu. Laiendati isegi riigi piire ja Justinianusel tekkis idee restaureerida ühtne Rooma impeerium endisel kujul. Õiguse alal oli pilt vägagi kirju. Laialipillatud vana õiguse - ius vetus'e kõrval eksisteeris suur hulk imperaatorite korraldusi, millede jaoks polnud loodud mingit süsteemi. Õigusnormid omavahel olid täis kontroverse. Seepärast kodifikatsiooni ülesandeks ei olnud ainult kehtiva õiguse kogumine, vaid ka vastavate normide kooskõlastamine. Selleks tulid vanima õiguse sätted ümber töötada kaasaja seisukohtadele vastavaks, kõikjal viia läbi imperaatori absoluutse võimu põhimõte ja kindlustada ristiusu kiriku kui Bütsantsi ametliku kiriku seisund. Justinianuse seadustekogus on näha kompromissi kahe vastandliku ülesande vahel: säilitada võimalikult suurel määral ius vetus ja anda ühtlasi seejuures kehtiva õiguse normistik. Justinianuse kodifikatsiooni klassimõte seisneb aga selles, et siin püütakse vanade normide süstematiseerimise ja värskendamise abil säilitada orjanduslikku korda, mis on Lääne-Roomas juba kukutatud ja Ida-Roomas ka kõikuma löönud. Bütsantsis püsis orjanduslik kord kauem.

Oma ulatusliku kodifitseerimistöö teostamiseks moodustas Justinianus algul 10-, hiljem 15-liikmelise komisjoni (kord isegi 17 liiget). Komisjoni juhtis imperaatori kõrgem ametnik (magister officiorum) T r i b o n i a n u s . Komisjoni kuulusid muude hulgas ka neli õigusteaduse professorit: Konstantinoopoli akadeemiast Theophilus ja Cratinus ning Beiruti (Berytos) akadeemiast Dorotheus ja Anatolius, peale selle 11 advokaati. Kodifitseerimistöid alustati 528.

a. 529.-534.a. koostatigi "Corpus iuris civilis'esse" kuuluvat kolm suurt osa: a) Institutiones, b) Digesta ehk Pandectae, c) Codex Justiniani. Kõik osad said seaduse jõu. Nende sisu puutumatuse ja oma võimu säilitamise eesmärgil keelas Justinianus selle seadustekogu kohta kommentaaride koostamise. "Ärgu julgegu keegi nüüdsetest ega tulevastest juristidest lisada nendele seadustele kommentaare," ütleb Justinianus Digestade kehtestamise konstitutsioonis "Tanta" 533.a.

Esimene osa Justinianus'e seadustekogust " I n s t i t u t i o n e s s i v e E l e m e n t a" koostati 533.a. See on lühike elementaarne, kuid ametlik tsiviilõiguse õpik, millel oli seaduse jõud. Õpiku enese sõnade järgi on ta ülesandeks anda võimalus õppida õiguse aluseid mitte ainult vanade jutustuste järgi. Institutsioonide peaallikaks ja eeskujuks on Gaiuse "Institutiones", ta sisuks on peamiselt õigussätted isikute, asjade, pärimise, õigustehingute ja protsessi alalt. Kogu aine "Institutsioonides" on jaotatud kolme suurde rühma: personae, res, actiones. "Institutsioonide" tekst on jaotatud nelja suurde raamatusse (liber), need omakorda tiitlitesse (titulus), mis kannavad vastavaid pealkirju. Hiljem on tiitlid jaotatud paragrahvideks. Tiitli numereerimata algus kannab nimetust principium. "Institutsioonide" tsiteerimiseks on kaks levinenud viisi: a) Kõigepealt märgitakse tiitli paragrahvi number, siis täht "I" (Institutiones), selle järele raamatu ja tiitli numbrid. Näiteks 1.J.1.1. "Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia". b) Institutsioone võime tsiteerida ka järgmiselt: kõigepealt täht "I", siis järjekorras raamatu, tiitli ja paragrahvi numbrid. Seega ülaltoodud tsitaati märgiksime järgmiselt: I,1.1.1. "Institutsioonide" tekst on meile kättesaadav paljudest käsikirjadest. Väärtuslikum neist on Torino linnast Itaalias pärit nn. Turini käsikiri.

Tähtsaim osa on Justinianus'e seadustekogust " D i g e s t a s e u P a n d e c t a e", mis on koostatud 530.-533.a. Siia on koondatud väljavõtted vanemate juristide (arvult 39) töödest. Justinianuse enda arvates on sel-

leks kasutatud kuni 2000 teost, mida tuleb siiski liialduseks lugeda. Digestad on klassikalise ajastu juriidilise kirjanduse kokkuvõtteks, väljavõtteid on kõige enam Ulpianuse (ligi kolmandik Digestadest) ja Pauluse (umbes kuuendik Digestadest) teostest. Digestad on jaotatud viiekümneks raamatuks (liber), raamatud on jaotatud tiitliteks (titulus), milledel on pealkirjad. Raamatutel pealkirju ei ole. XXX, XXXI, XXXII raamat pole jaotatud tiitliteks, vaid neil on ühine pealkiri "De legatis". Igas tiitlis on toodud vastavasse küsimusse puutuv materjal kogu ulatuses. Tiitlid jagunevad fragmentideks ehk lex'ideks (lühendatult fr.,l.). Üldse on Digestades 432 tiitlit ja 9123 fragmenti. Fragmendis tuuakse tavaliselt teatava juristi seisukoht, kusjuures fragmendi pealkirjas on juristi enese nimi ja teose pealkiri, millest on fragment võetud. Hiljem jaotati fragmendid p a r a g r a h v i d e k s. Näiteks Digestade 50.raamat, 17.tiitel - "De diversis regulis iuris antiqui". (st. vana õiguse mitmesuguseid sätteid.) 54. fragment - "Ulpianus libro quadragensimo sexto ad ediotum" (st. Ulpianus, neljakümne kuues kommentaaride raamat edikti kohta) ütleb:"Nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse haberet" (st. keegi ei või anda teisele rohkem õigusi, kui ta neid ise omab).

Digestade koostamisel kasutatud juristide tööd olid tihti lühendatud ja tekst neis sageli juba varem muudetud. Neid muudatusi nimetatakse glosseemideks ehk Justinianuse-eelseteks i n t e r p o l a t s i o o n i d e k s. Digestade koostajad hakkasid vaevalt neid muudatusi otsima ja parandama, vastupidi, nad ise muutsid vajaduse korral teadlikult vana redaktsiooni, muutsid terminoloogiat, tegid täiendusi ja ka lühendeid. Neid Justinianuse-aegseid muudatusi - interpolatsioone - nimetatakse emblemata Triboniani. Nende avastamiseks on hiljem rooma õiguse uurijad näinud palju vaeva. Osa interpolatsioone avastati juba XVI sajandil,kuid põhjalikum töö toimus alles XIX ja XX sajandil. Paljude kohtade suhtes pole veel meie ajanigi saadud täit selgust. Oluliste terminoloogiliste muudatuste näidetena olgu toodud järgmised: vanema perioodi sõna "mancipatio" asemele võeti

sõna "traditio", "In iure cessio" asemele - lihtsalt "cessio", "fiducia" asemele - "pignus". Loomulik, et siin pole tegemist ühe sõna teisega asendamisega, vaid siin on muutunud ka mõistete sisu. Vaatamata interpolatsioonidele, mida pole eriti palju ja mitte kõikides osades, on Digesta esmajärguliseks ajaloolise väärtusega õigusallikaks, sest sageli saadakse ainult siit andmeid paljude juristide tööde sisu kohta. Digestade tsiteerimiseks on nagu "Institutsioonide" puhulgi kaks viisi: a) Kõigepealt fragmendi number (fr. või l.), fragmendi paragrahvi number, täht "D" (Digesta), siis raamatu ja tiitli numbrid. Näiteks fr.7. § 1. D.1.1. (selle tiitli pealkirjadeks on "de iustitia et iure" - õiglusest ja õigusest - ja vastav paragrahv räägib preetori õigusest). b) Sama tsitaati võime märkida ka järgmiselt - D.1.1.7.1. (raamat, tiitel, fragment, paragrahv). Digestade tekst on meil kasutada mitmes hilisemas käsikirjas. Parim ja tuntuim neist on nn. littera Florentina, VI-VII sajandi käsikiri. See käsikiri asus alguses Põhja-Itaalia linnas Pisas. Hiljem viidi käsikiri Firenzesse, millest ka ta nimetus. Nagu varem öeldud "Corpus iuris civilis'e" selle osa paralleelsest nimetusest - Pandectae - on tuletatud praeguse aja tuntuima tsiviilõiguse süsteemi nimetus - nn. pandektiline süsteem. Samuti on siit võetud termin "pandektiline õigus", millest juttu allpool.

Justinianus'e seadustekogu kolmas osa - C o d e x I u s t i n i a n u s - on märksa vähema tähtsusega. Selle koodeksi esimene redaktsioon Novus codex Iustinianus koostati juba 529.a. Koodeks sisaldab imperaatorite korraldusi - constitutiones. 530.a. andis Justinianus 50 korraldust (quinquaginta decisiones), mis pidid lahendama kontroverse õigusallikate vahel. 534.a. anti koodeks välja uues redaktsioonis nime all Codex Iustinianus repetitae praelectionis. Esimese redaktsiooni teksti meil ei ole, teise oma on. Uuemas koodeksis on osa korraldusi kreeka keeles. Koodeks koosneb 12 raamatust, raamatud - tiitlitest. Igal tiitlil on pealkiri. Tiitlitesse on paigutatud nummerdatud korras üksikud constitutiones. Pikemad constitutiones on jaotatud paragrahvideks. Korralduse alguses märgitakse selle andnud

imperaatori nimi ja kellele on korraldus määratud.

Vanema, seega ka klassikalise rooma õiguse tundmaõppimiseks on Codex Iustinianus'e tähtsus minimaalne. Ta on rooma õiguse languse ajajärgu saavutis. Teda läbib Bütsantsi riikliku ja ühiskondliku korra põhijoon. Küllaltki palju tähelepanu on pühendatud usundliku iseloomuga sätetele. Näit. räägitakse kiriku eesõigustest, ketserite õigusvõime piiramisest jne. Koodeks sisaldab 4600 korraldust alates Hadrianuse ajast, lõpetades Justinianusega. Koodeksi esimene raamat räägib kirikuõigustest ja õigusallikatest, II-VIII raamat - tsiviilõigusest, IX raamat - kriminaalõigusest, X - XII raamat - riiklikust haldusest. Koodeksi tsiteerimise mooduseid on järgmisi: a) Kõigepealt väike täht c. (constitutio) või l. (lex), selle järele korralduse number ja korralduse paragrahvi number, edasi suur täht C (Codex), raamatu järjekorra number ja tiitli number. Seega c. 2.§ 1. C.5.42. n) Sama tsitaati võidakse ka märkida järgmiselt: C.5.42.2.1. Koodeksi tekst on meil kasutada IX ja XII sajandist pärit olevates käsikirjades.

Viimase - neljanda osa Justinianuse kodifikatsioonist moodustavad nn. "N o v e l l a e" (leges). Siia on paigutatud pärast Codex Iustinianus'e koostamist välja antud constitutiones. Ametlikku Novellide kogu pole. On olemas Konstantinoopoli ülikooli professori Julianuse poolt koostatud tekst. See on koostatud umbes 556.a. ja sisaldab 122 novelli. Tavaliselt nimetatakse teda "Epitome Iuliani". Hilisemad kogud sisaldavad 168 novelli ja on koostatud kreeka keeles. Tsiteeritakse Novelle järgmiselt: kõigepealt lühend Nov. (Novellae), siis vastava korralduse järjekorra number, selle järele lühend Cap. või c. (sõnast caput - peatükk), peatüki number ja lõpuks paragrahvi number. Näiteks Nov. 28.c.4.§ 2. Meil kasutada olevad "Novellae" tekstid on pärit XII-XIV sajandist.

1583.a. andis prantsuse jurist Gothofredus kõik Justinianuse seadustekogu osad esmakordselt välja ühise pealkirja all "Corpus iuris civilis ".

§ 5. Rooma õiguse rakendamine ja läbitöötamine feodalismi ja kapitalismi perioodil.

V sajandil, nagu teada, lagunes Rooma impeerium kahte ossa, kusjuures Lääne-Rooma riik sattus germaani soost vallutajate võimu alla. Rooma õiguse kehtivus aga sellega ei lõppenud. Eeskätt jäi ta jõusse allutatud Rooma elanikkonna suhtes. Seejuures avaldas ta mõju ka vallutajate õigusele. Barbarite õigused omakorda mõjustasid rooma õigust. Mõlemad õigused segunesid.

Selle perioodi tähtsamatest lääne seadustekogudest, mis on kasulikud rooma õiguse paremaks tundma õppimiseks, võib märkida järgmisi:

a) Lääne-gootide kuninga Alarich II käsul 506.a. kirjutatud kogu "Lex romana Visigothorum" teise nimega "Breviarium Alaricianum". Selle seadustekogu sisu on võetud Gaiuse "Institutiones'est", Pauluse "Sententiae'st" ja Papinianuse "Responsa'dest", peale selle veel mõningad imperaatorite constitutiones. Breviarium kehtis laialdaselt sajandite jooksul ka väljaspool lääne-gootide riiki.

b) "Edictum Theodorici", roomaõiguslik koodeks, mis kehtis ida-gootide riigis, on koostatud tõenäoliselt VI sajandi algul. Koodeks oli kehtiv kogu Ida-Gooti riigi rahvastiku suhtes. Koodeksi allikateks on imperaatorite constitutiones ja Pauluse Sententiae.

c) VI sajandi algusest on pärit ka nn. "Lex romana Burgundiorum", mis kehtis Burgundia riigis. Allikad olid samad, mis "Lex romana Visigothorum'il". Jurist Papinianuse nimi selles kogus lühendati Papian, millest ka selle koodeksi levinenud nimetus "Papian".

Rooma riigi idaosas, Bütsantsis, arenes rooma õigus oma rada.

Justinianuse kodifikatsioon püsis kogu Bütsantsi õiguse alusena. Kuid muudatused riiklikus elus sajandite jooksul tegid vajalikuks ka mitmesugused muudatused ja kohandamised seadustekogus. Selleks töötati Corpus iuris civilis'e osad ümber, lühendati, lihtsustati neid. Esimene selline Bütsantsi kodifikatsiooniline teos on "Ecloga", koostatud

imperaator Leo Isaurus'e ajal 740.a. Täielikum on juba teine katse "Procheiron", välja antud Basileios Makedoonlase ajal 870.-879.aastate vahel. Veelgi täielikum on Leon Targa ajal a. 886.-911. lõpule viidud kogu "Basilica". Justinianuse kodifikatsiooni kõik osad on siin lühendatud ja ümber töötatud üheks tervikuks. Basilica koosneb 60 raamatust ja on kirjutatud kreeka keeles. Tuntud on ka Tessaloniiki (Saloniki) kohtuniku Konstantinos Harmenopulose poolt koostatud "Kuusraamat" 1345.a. Olgu tähendatud, et see koodeks, seega ikka rooma õigus, kuigi moonutatud kujul, kehtis veel möödunud sajandil (19.saj.) Kreekas ja veel hiljemgi Bessaraabias.

Kuidas rooma õigus vallutas omal ajal suure osa omaaegsest kultuurilmast, seda on vaadeldud eespool. Miks aga rooma õigus levis teistkordselt Euroopas, muutudes mõõtuandvaks õigussüsteemiks, sellelgi on omad põhjused. R o o m a õ i g u s e t a a s s ü n d ei ole õpetatud juristide lihtne tuju, vaid selle kutsus esile elu ise. Lääne-Euroopa poliitilises ja sotsiaalses elus toimusid suured muudatused: feodaalkord lagunes, riigid püüdsid luua tugevat keskvõimu kuningaga eesotsas. Justinianuse kodifikatsiooni rooma õigus oligi ehitatud imperaatori absoluutse võimu printsiibile. Tolle aja juristid (nn. legistid) väitsid, et kohtumõistmise ainuallikaks olevat kuningas ja seega nad aitasid ka kaasa ühtse kohtu loomisele vastavas riigis. Teiseks, arenes majanduslik elu, kasvas nii sise- kui ka väliskaubandus. Kohalik natsionaalne õigus, olles sealjuures veel killustatud ja väljendatud segastes tavades, ei suutnud rahuldada käibe vajadusi. Edasi, feodaalühiskonnas eneses tekkisid kodanlikud suhted, mis nõudsid juriidilist vormistamist. Oli vaja reglementeerida piiramatut omandiõigust. Kaupmehed leidsid rooma õiguses eraomandi tunnustamise ja lepingute vabaduse põhimõtted ja küllaltki arenenud lepinguliste suhete süsteemi. Maaomanikud nägid rooma õiguses endale sobivaid printsiipe piiramatu maaomandi kohta. Kõik need tegurid põhjustasidki ühe omalaadsema nähtuse õigusajaloos - rooma õiguse taaskehtestamise , mida tuntakse r o o m a õ i g u s e r e t s e p t s i o o n i nime all. See toimus vaatamata mõnin-

gatele pidurdavatele teguritele. Nii on arusaadav, et talupoegkond, kelle huvid olid vastupidised retseptsiooni pooldavate suurmaaomanikkude huvidele, suhtusid retseptsiooni eitavalt. On teada näiteks, et Saksamaal 16. sajandil nn. talupoegade sõja ajal nõuti muuseas ka rooma õiguse doktorite väljasaatmist; kuid rooma õiguse retseptsiooni ei suutnud pidurdada ei need ega muudki takistused.

Rooma õiguse retseptsioon algas Itaalias, kandus sealt üle Hispaaniasse, Prantsusmaale, Inglismaale, haarates seega peaaegu kõik Lääne-Euroopa maad. Kõige viimati tungis rooma õigus Saksamaale, kus ta aga saavutas kõige ulatuslikuma rakenduse: 15. ja 16. sajandil oli rooma õigus retsipeeritud peaaegu terves ulatuses. Nii kirjutas vastav Saksa 1495.a. seadus ette kohtutele kasutada rooma õigust koos nn. kanoonilise õigusega (allikates seega "Corpus iuris civilis" ja "Corpus iuris canonici", mille nimetus on võetud "Corpus iuris civilis'e" eeskujul ja sisaldab endas Rooma-katoliku kiriku õiguse allikaid). Üheks põhjuseks, miks rooma õiguse retseptsioon Saksamaal erakordse ulatuse saavutas, on see, et nn. Saksa rahvuse Püha Rooma riik luges end Rooma impeeriumi järglaseks. Oluline on see, et juba algul muutus rooma õigus feodaalriikide üldiseks õiguseks. Selle aja kohta oli rooma õiguse retseptsioonil progressiivne tähendus selles mõttes, et ta kõrvaldas feodaalühiskonna õigusliku killunemise ja soodustas kaubandust ja tööstust. Vastandina korporatiivsele ja seisuslikule õigusvõimele püstitas rooma õigus õigussubjektide formaalse võrdsuse põhimõtte.

Retsipeeritud rooma õiguse allikateks polnud mitte Lääne-Rooma riigi õiguse allikad, vaid lõpliku kuju omandanud Justinianuse kodifikatsioon "Corpus iuris civilis". Tuleb tähendada, et rooma õigusele anti formaalselt vaid subsidiaarne tähendus, st. teda võidi rakendada vaid siis, kui kohaliku õiguse sätted antud küsimust ei lahendanud. Kuid tolle aja õiguse puudulikkuse tõttu oli rooma õigusel siiski mõõduandev tähendus. Lõpuks tuleb veel märkida, et retseptsioon haaras peaaegu eranditult eraõigust, kuna riigi-, kriminaal- ja protsessiõiguse alal olid keskajal välja töötatud juba uued seadused, või olid olemas oma tavad.

Retsipeeritud rooma õigus oli määratud seega täitma peaasjalikult praktilisi ülesandeid. Selleks uuriti vanu allikaid, kuid tõlgendati neid nii, et need sobiksid sellele ajale. Seda uutele ühiskondlikkudele tingimustele kohandatud rooma eraõigust nimetatakse, nagu varem juba oli märgitud, Justinianuse kodifikatsiooni tähtsama osa - Pandektide - järgi p a n d e k t i l i s e k s õ i g u s e k s ja rooma eraõiguse hilisemaid ümbertöötatud allikaid "Usus modernus Pandectarum" - Pandektide kaasaegseks kasutamiseks. Saksa õigusteaduses nimetati seda ka lihtsalt k a a s a e g s e k s r o o m a õ i g u s e k s (heutiges römisches Recht).

Et anda rooma õiguse allikate käsitlusele lõplik kuju, tuleb lühidalt peatuda veel ka rooma õiguse läbitöötamise põhisuundadel kesk- ja uuemal ajal.

Kehtivat õigust ei tule üksnes tõlgendada, seda peab ka uurima, s.o. analüüsima ja süstematiseerima. Rooma õiguse uurimine algab XI saj. ja kestab mitu sajandit. Kohati on see siiski peamiselt praktilist laadi uurimistöö, kohati küllaltki teadusliku ilmega aine läbitöötamine nii ajalooliselt kui ka õigusteoreetiliselt. Nii töötati rooma õiguse alusel välja õiguslikkude instituutide mõisted, klassifikatsioonid. Nn. Üldise õigusena (Gemeines Recht) sai rooma õigus moodsa tsiviilõiguse teooria aluseks. Asjata ei öelda, et rooma õigus on tsiviilõiguse üldteooriaks. Sedalaadi rooma õiguse uurimine toimus eeskätt Saksamaal, kuid üldiselt on kõik Euroopa riigid ühel või teisel määral tegelnud rooma õigusega. Sajandeid kestnud rooma õiguse uurimine on olnud pingelt muutuv. Seepärast räägitakse koolkondadest või suundadest rooma õiguse läbitöötamise alal.

a) Esimesena tuleb märkida glossaatoreid, s.o. juriste, kes XI sajandil Itaalias uurisid hoolsalt Justinianuse kodifikatsiooni teksti ennast. Teinud kindlaks vasturääkivusi üksikute teksti osade vahel, püüdsid nad lahendada neid uute seisukohtade püstitamisega. Mis on aga eriti oluline - nad tegid teksti juurde, tavaliselt selle äärtele (aga ka ridade vahele), märkusi, mida nimetataksegi g l o s s a a d e k s. Siit siis ka nimetus glossaator. Glossaatorite koolkond on tihe-

dasti seotud Itaalias tekkinud Bologna ülikooliga. Selle ülikooli õppejõudu Irneriust peetaksegi selle suuna loojaks. Samasse koolkonda kuuluvad Irneriuse õpilased - quattuor doctores (4 doktorit) : Bulgarus, Martinus, Iacobus ja Hugo. Hilisematest glossaatoritest võib nimetada Odofredust, Azo't ja Accursius't (XIII saj.). Viimase tähtsus seisab selles,et ta võttis kokku eelmiste glossaatorite glossad ja koostas neist nn. G l o s s a o r d i n a r i a (umbes a. 1250), millel oli suur teoreetiline samuti ka praktiline tähtsus. Kuivõrd oluliseks peeti glosseeritud Justinianuse seadustekogu tekste, näitab lause: quidquid non agnoscit glossa,non agnoscit curia (mida ei tunnusta glossa, seda ei tarvitse tunnustada kohus), st. mis pole glossadega varustatud, see pole retsipeeritud õigus ja seega ei kehti.

b) XIII sajandi teisel poolel järgnes glossaatoritele p o s t g l o s s a a t o r i t e ehk k o m m e n t a a t o r i t e koolkond. Seda peetakse rooma õiguse uurimise alal teataval määral languse ajaks. Postglossaatorite tegevusajaks on peamiselt XIV - XV sajand. Nende peamiseks ülesandeks on kohandada tõlgendamisega Justinianuse õigust vastava ajastu eluvajadustele. Selles mõttes jatkasid nad glossaatorite tegevust. Erinevus nende koolkondade vahel seisab selles, et postglossaatorid peale puht rooma õiguse uurisid ka nn. kanoonilist õigust ja Itaalia statuute, püüdes neid kõiki kokku sulatada ühte tervikusse. Teadusliku töö langust nähakse aga peamiselt selles, et kommentaatorid ei uurinud rooma õiguse algseid tekste, vaid nende juurde kirjutatud glossasid. Sellest perioodist ongi pärit ülaltsiteeritud seisukoht - quidquid non agnoscit glossa, non agnoscit curia. Kommentaatorid tõlgendasid rooma õigust sageli väga meelevaldselt, leides sääl tihti seda,mida sääl olla ei saanud. Tähtsamad postglossaatorid olid Bartolus ja Baldus.

c) XIV sajandil algab Itaalias klassikalise kirjanduse uurimine, see on üks renessansi nähtusi. Skolastika asemele astub h u m a n i s m, mis mõjustab ka rooma õiguse uurimist. Selle perioodi peamiseks teeneks on see, et siin püütakse kindlaks määrata Justinianuse kodifikatsiooni täielik

algtekst, mis eriti postglossaatorite poolt oli moonutatud. Seega tõstavad humanistid jälle esile rooma õiguse ajaloolise uurimise, mis on vajalik tekstide kriitiliseks analüüsiks. Rooma õiguse uurimise alal sammuvad esirinnas prantsuse XVI sajandi humanistid. Peale nende puhtteaduslikkude eesmärkide taotleti ka teisi sihte. Nii märgivad põhjendatult Marx ja Engels oma kuulsas teoses "Saksa ideoloogia", et kodanluse tugevnemise ajajärgul hakkasid riigipead kaitsma kodanluse huve, lootes tema kaasabil kukutada feodaalaadlit. Siis alles puhkes kõigis maades - Prantsusmaal XVI sajandil - tõeline õigsuse areng (välja arvatud Inglismaa) rooma õiguse alusel. Kuid ka Inglismaal tulid õiguse edasises arengus rakendamisele rooma õiguse printsiibid.[x)] Sel perioodil tõrjub õigusteaduse õpetamises prantsuse suund - mos gallicus - välja itaalia suuna - mos italicus'e. Tähtsamad humanistid olid prantslased Guiacius, Donellus, Dionysius Gothofredus, (viimasest on räägitud varem kui "Corpus iuris civilis'e" väljaandjast). Mainitud kolm prantsuse juristi on tähtsamad prantsuse ajaloolis-filoloogilise koolkonna esindajad. Tegelik elu aga vajas mitte niivõrd puhast rooma õigust, kui just rakendamiskõlblikku õigust, mille pakkumiseks humanistid polnud küllaldasel määral suutelised. Seepärast polnud ka humanistide koolkonna iga kuigi pikk - XVII sajandi algul on ta juba langenud tahaplaanile, kuigi tema ideed ja meetodid elavad edasi h o l l a n d i e l e g a n t s e s k o o l k o n n a s (XVII - XVIII sajandil).

d) Järgmine rooma õiguse uurimise suund nn. p r a k t i l i n e v o o l tekkis Saksamaal juba XVI sajandil. Põhjuseks oli sealne rooma õiguse täielik retseptsioon. Juristide ülesandeks kujunes antud maal kehtiva ja rakendatava rooma õiguse käsitlemine, kõik muu neid ei huvita. Nende töö seisnes rooma õiguse rakendamise võimaluste leidmises, siit ka siis nimetus "Usus modernus Pandectarum". Praktilise suuna esindajatest võib märkida - Carpzov, Stryck (XVII saj.), Böhmer ja Glück (XVIII saj.).

---

x) К.Маркс-Ф.Энгельс, Сочинения, т.IУ.Москва, 1955, lk. 83-84.

e) A j a l o o l i s e l k o o l k o n n a l on rooma õiguse uurimise seisukohalt reaktsiooniline mõju. Ajalooline koolkond tekkis vastukaaluks l o o d u s õ i g u s l i k u l e s u u n a l e, mis püstitas õiguses mõistuse kehtivuse absoluutse nõudmise "ius naturale" nime all. Selle loodusõigusliku suuna esindajateks on teatavasti Hugo Grotius, Hobbes, Locke, Thomasius, Rousseau. Rooma õigusest ei uurinud nad sedavõrd tsiviilõiguse detaile, kui püüdsid kontrollida kriitiliselt tsiviilõiguslikkude suhete süsteemi põhi- ja üldprintsiipe. Selles seisnebki selle suuna metodoloogiline väärtus. Ajaloolise koolkonna esindajad seletavad vastandina loodusõiguslastele, et õigus kujuneb nagu keelgi salapäraselt rahva hinges. Seega teadlik seadusandlik tegevus pole loomupärane. Ajaloolise koolkonna esindajate loosungiks oli "tagasi allikate juurde", s.o. rooma õiguse ajaloolisele uurimisele. Silmapaistvamateks ajaloolise koolkonna esindajateks on Hugo, Savigny ja Puchta. Tuntud saksa jurist Ihering oli algul ka selle koolkonna esindajaks, kuid ründas hiljem selle seisukohti. Iheringi seisukohast pole õiguse areng valutuks rahva hinge avaldumisprotsessiks, vaid erinevate sotsiaalsete gruppide vahelise võitluse käik. Neid seisukohti avaldab Ihering oma tuntud teostes "Geist des römischen Rechts" ("Rooma õiguse vaim") ja "Kampf ums Recht" ("Võitlus õiguse pärast"). Olgu täiendavalt tähendatud, et Saksamaal väljaspool ajaloolist koolkonda on töötanud rooma õiguse ajalooga rida teisi tunnustatud juriste. Nii on uurinud Theodor Mommsen (1817.-1903.a.), peamiselt rooma riigiõigust, aga ka kriminaalõigust.

Ajalooliste uurimuste kõrval jätkub XIX sajandil nn. kaasaegse rooma õiguse uurimine: töötatakse välja täpsed loogilised konstruktsioonid, formuleeritakse mõisted, koostatakse klassifikatsioonid. Klassikaline rooma õigus, peamiselt aga Justinianuse õigus on selle juures vaid aluseks. Sedalaadi juristidest nn. pandektistidest on tuntumad Brinz, Vangerow, Gegelsberger, eriti aga Winscheid ja Dernburg.

Rooma õiguse teadusliku läbitöötamise alal on suur osatähtsus ka prantsuse juristidel. Eriti tuleb siin märkida Pothier'd (1699-1722), kes allikate alusel on käsitlenud

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

rooma õigust põhjalikult ja suure oskusega. Teistest prantsuse juristidest, kes on ka tegelnud rooma õigusega, tuleks nimetada Cuq'i.

Ka Venemaal tegeldi rooma õiguse uurimistöödega. Esimesed süstemaatilised rooma õiguse õpperaamatud koostati XIX sajandi algul. Hilisematest vene romanistidest on tuntumad Muromtsev, Petražicki, Pokrovski ja Hvostov, kes on koostanud niihästi häid õpperaamatuid kui ka monograafilisi uurimusi rooma õiguse alalt.

Tuleb aga silmas pidada, et valdav enamik kodanlikust rooma-õiguslikust kirjandusest kannab endal idealistlikku pitserit, jättes arvestamata riigi ja õiguse klassiloomuse ja klassivõitluse määrava tähtsuse.

3. p e a t ü k k .

Õ P E T U S H A G I D E S T J A R O O M A T S I V I I L P R O T S E S S I S T .

§ 1. Tsiviilprotsessi üldiseloomustus Rooma vabariigi perioodil.

Alati ja kõikjal on inimesel olnud suuremal või vähemal määral kalduvus õigust, mida ta arvab enesel olevat, ise omal jõul kaitsta. Riik aga, kaitstes ühiskondlikku korda, keelab aja jooksul ühed või teised kahjulikud teod ja ähvardab nende puhul rakendada karistusi. Norme, mis määravad, missugused teod on kahjulikud ja millised karistused nende eest määratakse, moodustavad kriminaalõiguse. Normide süsteem, mis määrab nende kuritegude uurimise ja karistuse määramise menetluse, kannab nimetust kriminaalprotsess. Primitiivsed rahvad kriminaalõigust ja -protsessi selles mõttes ei tunne: kui mõne teo puhul leiab suurem hulk rahvast olevat selle lubamatu,kutsub see esile organiseerimatu omavoli - o m a k o h t u. Kui üksikisik leiab teo endale kahjuliku olevat, on selle tagajärjeks k ä t t e m a k s kannatanu enda või tema lähedaste poolt. Riiklik võim kummalgi juhul vahele ei sega. Omakohus kui ka kättemaks asenduvad teatud juhtumitel rahalise kompensatsiooniga (luna, väljaost, vabaksost jne.). Need lahenduse vormid muutuvad ühiskonnas tihti liialdusteks, mis ei ole soovitavad ühiskondlikule korrale, nad nõrgestavad rahva jõudu. See sunnibki riiklikku võimu võtma endale kuritegude eest karistamise ülesande. Roomas ajaloolisel ajal tegelebki riigivõim juba sellega. Kuriteod, mis vahenditult puudutavad kogu ühiskonna huve, delicta publica, kuuluvad riikliku kohtu võimkonda. Kuriteod üksiku isiku vastu aga loetakse kannatanu enda puhtisiklikuks asjaks. Need on delicta privata (näiteks vargus - furtum).Ainult mõningad üksikisiku vastu suunatud kuritegudest toovad kaasa kriminaalkaristuse riikliku võimu algatusel, kuuludes seega delicta publica hulka. Siia kuulub näiteks tapmine - parri-

cidium. Teatavasti vanimal ajal vaadeldi kuritegusid tihti ka religioossete normide rikkumisena ja neile järgnes religioosse karistusena süüdlase needmine. Nagu eespool öeldud (vt. 1.peat., § 2.), tegelesid preestrid algul ka õigusalaga ja nende kompetentsi kuulus kohtumõistmine teatavates asjades.

Kriminaalõiguse ja -protsessi ala kõrval on teine suur õigusala - eraõigus, peamiselt tsiviilõiguse näol. Tsiviilõiguse mõistesse (näit. asi on kellegi omandiks, ühel on nõudeõigus teise vastu) kuulub meie aja arusaamise järgi ka õiguse kohtulik kaitse riigi poolt, sest õigusel, millele riik ei annaks kaitset rikkumise puhul, pole meie silmis palju väärtust. Tsiviilõiguste kaitseks esitatakse vastavatele kohtuorganitele (1) ühe isiku - hageja (Roomas - actor) - poolt (2) teise isiku - kostja (Roomas - reus) - vastu (3) suunatud hagi (actio) (4). Normistikku, mis määrab hageja ja kostja tegevuse, samuti kohtuorganite tegevuse korra, nimetatakse t s i v i i l p r o t s e s s i k s.

Roomas, nagu teisteski maades, ei lugenud riiklik võim kõige vanemal ajal oma ülesandeks lahendada eraisikute vahelisi tsiviilõiguslikke tülisid. Igaüks kaitses oma õigust selle rikkumise puhul ise, s.o. nn. o m a a b i teel. See võimalus säilis Roomas ka hilisemal ajal, kui hagejaks oli riik. Ajaloolisel ajal on aga Roomas juba korrapäraselt organiseeritud kohtuid tsiviilasjade lahendamiseks. Kuid menetluse kord neis kohtuis ja nende pädevus näitavad, et see kõik on pikemaajalise evolutsiooni tulemus. Allikates on andmeid, millest võib näha, kuidas toimus Rooma kohtute ajaloolise arengu käik.

Rooma tsiviilprotsessi üheks iseloomulikumaks jooneks on tema menetluse jagunemine k a h t e ajalooliselt eraldatud s t a a d i u m i. Neist esimene kannab nimetust menetlus in iure, teine - menetlus in iudicio.

Esimeses - in iure staadiumis - võtavad protsessist osa nii pooled - hageja ja kostja kui ka kohtumagistraat. See magistraat ei mõista kohut, s.t. ta e i a r u t a a s j a s i s u l i s e l t ega tee kohtuotsust, ta vaid viibib poolte esialgsete kohtulikkude toimingute juures ja

tema aktiivne osa seisneb selles, et ta lausub teatavaid vormeleid, mis kohtulikus korras on ette nähtud. Samuti sooritavad ka pooled selles staadiumis teatavaid seaduse poolt ette kirjutatud pidulikke toiminguid. Nende aktide tähtsus seisab selles, et nad fikseerivad lõplikul kujul poolte taotlused. Menetluses in iure oli vajalik mõlema poole isiklik kohalolek. Vana Rooma õiguse iseloomulikuks jooneks on see, et riiklik võim ei kutsu kostjat kohtusse ega sunni teda ilmuma. Kostja kohtusse kutsumine või isegi toomine on hageja asi. Selleks vahendiks on hagejal in ius vocatio. Sellest räägivad XII tahvli seaduste esimesed sätted. XII tahvli seadused ütlevad: "Si in ius vocat ito; ni it, antestamino: igitur em capito. Si calvitur pedemve struit, manum endo iacito." - Hageja võib nõuda kostja ilmumist kohtu ette, kust ta teda ka ei leiaks. Kostja peab minema - ito. Kui kostja keeldub, peab hageja keeldumise tunnistajate juuresolekul kindlaks tegema - antestamino - ja jõuga kostja kinni pidama - igitur em capito. Vastuhakkamise või ärajooksmise korral tuleb rakendada nn. manus iniectio vahendit, millest on juttu allpool. Selles kostja kohtusse toimetamise viisis avaldub tolle aja rooma õiguse klassiloomus: rikas võis küll vaesemat kostjana sel viisil kohtu ette toimetada, kuid vaevalt sai varatu hageja, kuigi tal oli õigus, midagi jõuga ära teha rikka kostja vastu, kelle käsutuses olid rohkearvulised orjad ja sõbrad.

Kui poolte vaheline õigustüli on fikseeritud, järgneb sellele pidulik moment - litis contestatio, s.t. pooled pöörduvad kaasatoodud tunnistajate poole üleskutsega olla kõige toimunu tunnistajateks - testes estote. Litis contestatio'l on ka hilisemas ja samuti praeguse aja tsiviilprotsessis oluline tähendus. Roomas lõppes sellega menetlus in iure.

Magistraatideks, kes vaatasid asja läbi menetluses in iure, olid vabariigi ajastu algul konsulid. IV sajandil e.m.a. keskpaigast alates läksid need ülesanded üle preetorile: Roomas rooma kodanikkude omavaheliste tüliküsimuste puhul praetor urbanus'ele, peregriinide omavaheliste ja peregriinide ja rooma kodanikkude vaheliste tüliküsimuste pu-

hul - praetor peregrinus'ele. Mõningad asjad allusid ka kuruulediilidele.

Mis puutub protsessi teise staadiumi - in iudicio -, siis toimub siin tegelik tsiviilõigusliku tüliküsimuse a r u t a m i n e ja o t s u s t a m i n e vastava kohtuniku - iudex - ees. Kohtunikkude kolleegiumi , kust valiti kohtunikke, oli kaks. a) Iudices centum viri - 105 kohtunikku -, kelle kompetentsi kuulusid peamiselt pärimisasjad. b) Decem viri stlitibus iudicandis - kümne kohtuniku kolleegium. Vabariigi ajal see kolleegium lahendas küsimusi, kas antud isik on vaba või ori. Hiljem valiti kohtunik vastavast nimestikust, kuhu vabariigi aja lõpul oli kantud 900 isikut. Asja arutas menetluses in iudicio üks kohtunik - iudex unus -, kelle määras magistraat (hiljem seega preetor) iga protsessi jaoks poolte kokkuleppel. Kohtunikkude suhtes võib täheldada ka teatavat vahet - ühed kandsid nimetust - iudices - seda enamikul juhtumitel, teised - arbitri -, kusjuures peamine vahe seisab selles, et arbiter'il oli laiem õiguste maht kui iudex'il - ta oli rohkem vahemeheks, näiteks naabrite vaheliste piiritülide puhul, pärandijagamisel jne. Mõningatel juhtumitel määrati ka enam kui üks kohtunik, näiteks tres arbitri. Impeeriumi ajal kujunes sellest nn. vahekohus, kus üldse ei pöördutudki riikliku kohtu poole. Teatavate eriti tähtsate asjade arutamiseks määrati recuperatores, kes alati tegutsesid kollegiaalselt - 5-7 isikulises koosseisus.

Protsessi aeg ja koht Roomas olid rangelt fikseeritud. Menetlus in iure ei võinud toimuda keelatud päevadel - dies nefasti (50-60 päeva aastas). Algul toimus menetlus in iure ainuüksi Roomas, siis aga prefektuurides, munitsiipiates ja kolooniates. Asja menetlus in iure toimub avalikult,üldiselt mõnel väljakul. Ka menetlus in iudicio toimus avalikult - iudex unus - arutas asja tavaliselt foorumil.

§ 2. Legisaktsiooniline protsess. Formulaarprotsess.

Kõik need vormelid ja toimingud, seega üldse tegevus, mis sooritati hageja, kostja ja magistraadi poolt menetluses

in iure, kannavad nimetust legis actio. Siit ka selle aja Rooma protsessi nimetus l e g i s a k t s i o o n i l i - n e p r o t s e s s. See nimetus on tulnud sellest, et kogu rituaalne protsessi käik oli kujunenud küll tavadena, kuid nad fikseeriti lõplikult XII tahvli seadustes. Oli nõutav, et hageja tarvitaks igas spetsiaalses vormelis vastava seaduse - lex - teksti enese väljendeid.

Üksikuid pidulikke vormeleid oli palju, kuid üksikud legis actiones ei ole klassifitseeritud mitte nende vormelite alusel, mis moodustasid keeruka menetluse, vaid selle tavaks muutunud menetluse üldise iseloomu alusel. Sellest seisukohast lähtudes tehakse vahet viie liigi legis actiones vahel: 1) per sacramentum, 2) per manus iniectionem, 3) per pignoris capionem, 4) per iudicis arbitrive postulationem, 5) per condictionem. Hageja pidi valima ühe neist liikidest, mis sobis tema nõudlusele. Üksikute legis actiones'e liikide olemus oli järgmine:

1) Legis actio per sacramentum oli Gaiuse sõnade järgi tavaliseks protsessivormiks iga liiki asjade jaoks, kui seaduses polnud ette nähtud mõnda teist legis actio't. Legis actio per sacramentum kujutab endast teatavat poolte vahelist "käelöömist", mille summa kannabki nimetust sacramentum (sõna päritolu on vaieldav). Protsessi kaotanud poole sacramentum läheb riigilaekasse - aerarium (vanemal ajal ad pontem, s.o. preestrite kassasse). Sacramentum'i suurus oli seaduses fikseeritud - hagides väärtusega 1000 assini - 50 assi, kui hagi väärtus üle 1000 assi - 500 assi, hagides isiku vabaduse kohta - alati 50 assi. (ass - Vana-Rooma rahaühik -,mille väärtus esialgselt oli 1 nael vaske, III saj. e.m.a. umbes 20 kop., I saj. umbes 2 kop.). Kohtuniku ülesandeks in iudicio oli määrata, kelle sacramentum'il oli õiguslik alus, kelle omal mitte - utrius sacramentum iustum, utrius iniustum sit. Sellega oli öeldud, kellel on protsessis õigus, kellel mitte. Esialgu maksti sacramentum sisse enne protsessi, hiljem piisas lubadusest tasuda sacramentum pärast asja otsustamist. Selles nähakse plebeide võitu, sest nüüd said ka vaesemad inimesed protsessi alustada. Gaius oma Institutiones'tes annab ülevaate selle protsessi käigu koh-

ta. Legis actio per sacramentum oli rakendatav nii asjaõiguste, s.t. peamiselt omandiõiguse kui ka võlasumma nõudmise puhul. Kui vaidlus käis omandiõiguse kohta mingi asja üle, siis toodi ka vaidlusalune asi magistraadi juurde. Oli vaidlusobjektiks maa, toodi magistraadi juurde tükk selle pinnast, näit. peotäis mulda. Protsessi algataja puudutas asja kepiga (vindicta) ja ütles, et see asi kuulub talle: Hanc ego rem ex iure quiritium meam esse aio - väidan, et see asi kuulub mulle kviriitliku õiguse alusel. Seda hageja toimingut nimetatakse vindicatio. Sellele järgnesid kostja vastavad toimingud - kostja kordas samu sõnu ja samuti puudutas asja kepiga. See kostja tegevus kannab nimetust contravindicatio. Siis astus tegevusse magistraat, hüüdes: Mittite ambo rem. - jätke mõlemad asi rahule. Pooled võtsidki kepid ära ja hageja pöördus kostja poole küsimusega, mille alusel see vinditseerib. Kostja võis anda vastuse, võis ka mitte vastata, seletades, et niisugune on tema õigus. Seejärel pöörduski hageja kostja poole ettepanekuga määrata sacramentum. Analoogilise ettepaneku tegi kostja hagejale. Peale sacramentum'i määramist, s.o. litis contestatio't siirdus asi järgmisse staadiumi - in iudicio.

2) Legis actio per manus iniectionem oli rakendatav ainult teatavate obligatsiooniõiguslikkude hagide puhul. Menetluskord oli järgmine: Kui võlgnik 30 päeva jooksul ei tasunud võlausaldajale oma võlga, siis toimetas see hagejana võlgniku - kostja kohtusse, magistraadi ette. Siin ta lausus teatava vormeli ja "pani võlgnikule käe". Kui võlgnik nüüd ka otsekohe võlga ei tasunud (see juhtus harva), viis hageja võlgniku endaga kaasa ja pani ta raudu. Hageja pidas võlgnikku 60 päeva enda juures, kuid ta oli kohustatud selle aja jooksul viima võlgniku kolmel turupäeval turule, teatama võlasumma, arvestusega, et keegi võlgniku vabaks ostab. Pärast 60 päeva möödumist sattus võlgnik hageja täielikku võimu alla. Viimane võis teda tappa või müüa orjusse - trans Tiberim, s.t. väljaspoole Rooma. Võlgnik ise, kelle suhtes oli toimunud manus iniectio, ei võinud vaielda võla vastu. Tema eest võis välja astuda keegi teine isik nn. vindex, kes lükates kõrvale hageja käe, vabastas kostja lõpli-

kult vastutusest, võttes endale kogu vastutuse. Aluseta vahelesegamise eest pidi ta vastutama kahekordselt - in duplum. Selles protsessi vormis võib näha a) võlgniku vastutust oma isikuga, b) omaabi sugemete säilumist õiguskaitses.

3) Legis actio per pignoris capionem protsessivormi olemus seisis selles, et isik, kellel oli teise vastu mingi nõudmine, lausus mittemaksmise puhul teatavad pidulikud sõnad - certa et solemnia verba - ja võttis mingi korratule võlgnikule kuuluva asja enda kätte. Seda viimast toimingut nimetatakse - pignoris capio. See toimus riikliku võimu osavõtuta ja, võibolla, isegi võlgniku äraolekul. Selles avalduski selle vormi erinevus teistest legis actiones'test. Seda vormi rakendati vaid teatavate nõudmiste puhul, näit. ohvriloomade eest müügihinna nõudmisel, sõdurite palgancudmiste puhul jne.

4) Legis actio per iuducis arbitrive postulationem protsessivormi kohta leidub mõningaid andmeid hiljuti leitud Gaiuse "Institutiones'te" fragmentides. Siin pooled sacramentum'i määramist ei taotlenud, vaid nagu näitab ka protsessivormi nimetus, on siin tegemist nõudmisega määrata kohtunik. Sellele järgnes litis contestatio ja asi siirdus menetlusse in iudicio. Seda korda rakendati peamiselt ühisvarade jagamiseks.

5) Legis actio per condictionem arvatakse koosnevat järgmistest toimingutest: a) poolte avaldused oma nõudlustest magistraadi ees, näit. aio te mihi 100 dare opportere - väidan, et sa võlgned mulle 100. Nego me tibi 100 dare opportere - eitan, et võlgnen sulle 100; b) condictio - hageja teadaanne kostjale, et see ilmuks 30 päeva pärast asja jaoks kohtuniku määramisele; c) litis contestatio. Legis actio per condictionem on tekkinud hiljem kui teised legis actiones vormid (hilisemal vabariigi ajal). Teda rakendati peamiselt hagides kindlale rahasummale - certa pecunia.

Legisaktsioonilisel protsessil oli kaks suurt puudust: a) menetlus in iure oli seotud keerukate vorminõuetega, milles eksimine muutis kehtetuks kogu menetluse; b) menetluses tarvitatavad vormelid olid lahutamatult seotud seaduse sõnastusega. Seepärast ei saadud kohtulikult kaitsta selliseid

õigusi, mida ei saanud paigutada nende vormelite alla. Uusi vormeleid võidi luua vaid uute seaduste andmisega. On täiesti arusaadav, et oli vajalik reform, mis nõrgendaks formalismi ja haaraks suurema hulga õigussuhteid. See reform teostuski, kuigi aegamööda. Tõenäoliselt etendas siin suurt osa praetor peregrinus, kes pidi andma kohtulikku kaitset peregriinidele. Peregriinid teatavasti ei saanud osa võtta legisaktsioonilisest protsessist. Käibe huvides võttiski preetor siin oma impeeriumi alusel tarvitusele uued protsessi vormid. Algul preetor täiendas vaid üksikjuhtumeil poolte abistamiseks lünki vanas protsessikorras. Aegamööda hakkas uus kord f o r m u l a a r p r o t s e s s i nime all asendama ja lõppeks välja tõrjuma legisaktsioonilist protsessi.

II sajandil e.m.a. oli formulaarprotsess valitsevaks vormiks. Reformi tuum seisis selles, et vaidluse objekti formuleeris preetor ja mitte enam pooled. Seda kirjalikku formuleeringut, mis oli määratud kohtuniku jaoks, nimetatakse f o r m u l a 'ks. Pooled võisid protsessis per formulas asja esitada igasuguste sõnadega, igasuguses vormis. Protsessi aluseks oli aga formula. Ta oli menetluse in iure eesmärgiks ja aluseks menetlusele in iudicio.

Formula koosneb peamiselt järgmistest tähtsamatest osadest: a) Iudicis nominatio - kohtuniku määramine ("Octavius iudex esto"). b) Intentio - selles on esitatud hageja taotlus, vaidluse olemus. c) Condemnatio - käsk kohtunikule mõista kostja õigeks või süüdi. Keerulisematel juhtumitel oli formulas veel teisigi täiendavaid osi. Sageli paigutati enne intentio't demonstratio, kus toodi asjaolud, millest hageja tuletab oma nõudluse. Mõnel puhul oli vajalik paigutada formulasse eriline korraldus iudex'ile - adiudicatio, näit. juhtumil, kui kohtunik andis ühisvara jagamisel asja ühele osalisele täielikuks omandiks kohustusega maksta teisele teatav summa. Erilisteks lisanditeks formulas olid ka kostja poolt esitatud vastuväited - exceptiones ja nii hageja kui ka kostja poolt esitatav praescriptio. (Nendest vaata allpool).

Protsessi käigus in iure hageja teatas oma nõudluse

aluse ja eseme kirjalikus vormis kohtule. Selle nõudluse koostamisel abistasid hagejat juristid. Nõudlus tehti teatavaks kostjale. Viimane võis esitada kohtule oma vastuväited. Sellest ka asjaolu, et sümboolseks hageja leppenimeks rooma juristide näidetes oli Aulus Agerius, lüh. A A, kostja leppenimeks - Numerius Negidius, lüh. N N. Kostja kutsuti kohtusse nagu legisaktsioonilises protsessis, selle vahega, et nüüd mitteilmunud kostja pidi maksma trahvi. Kohtu eest kõrvale hoidnud kostjalt võeti varandus ja anti hageja valdusse. Pooled andsid seletusi magistraadi ees. Kui kostja võttis hagi õigeks - confessio -, siis lõpetati menetlus üldreeglina ja hageja võis asuda nõude täitmisele. Pooli võisid kohtus abistada veel cognitores, procuratores, kes aga polnud esindajad meie aja tähenduses. Praetor, ära kuulanud poolte seletused, kas luges hagi vastuvõetuks, või lükkas selle tagasi. Esimesel juhtumil koostas ta formula lõplikul kujul ja konstateeris, et pooled on formulaga nõus. Selles seisiski menetluse in iure lõpposa - litis contestatio. Järgnes asja arutamine kohtuniku juures - in iudicio.

Menetluseks in iudicio puudusid eri eeskirjad. Pooled tõid ette oma väiteid, esitasid tõendeid. Kui hageja poolt formulas ettetoodud faktid osutusid tõendatuks, rahuldas kohtunik hagi. Kohtunik võis otsuse teha ainult formulas toodud faktide alusel. Nii ei võinud ta isegi formulasse sattunud ebatäpsust parandada. Oluline on see, et kohtunik pidi hagi täies ulatuses tagasi lükkama, kui selgus, et hageja on nõudnud rohkem, kui talle võlgneb kostja - pluspetitio. Niisugusel juhtumil ei võinud hageja isegi hiljem uut hagi samas asjas vähendatud summale esitada. Kohtuniku otsus lahendas lõplikult poolte vaidluse.

Nagu kaasaegses tsiviilprotsessis, nii ka rooma formulaarprotsessis mängis suurt osa kostja vaie - exceptio. Kostja võis küll võtta õigeks, et hagejal on tõesti õigus tekkinud, kuid tõi ette asjaolu, mis teeb selle õiguse teostamise hageja poolt ebaõiglaseks. Näiteks väitis, et ta on saanud hagejalt maksupikenduse, et on tegemist pettusega lepingu sõlmimisel jne. Veel enam, hageja poolt samas asjas uue hagi esitamise korral võis kostja nõuda, et asja enam ei arutataks - ne bis

de eodem re sit actio. Seda kostja vaiet nimetatakse exceptio rei iudicatae.

Lõpuks, rooma tsiviilprotsessile on iseloomulik see, et riiklikud organid ei täida kohtu otsust ei legisaktsioonilises ega ka formulaarprotsessis. Kohus andis õiguse hagejale otsuse täitmiseks. Vanimal ajal oli selleks vahendiks kostja oma võimu alla võtmine - manus iniectio. Formulaarprotsessis pidi hageja juhtumil, kui kostja vabatahtlikult ei täitnud kohtuotsust, esitama uue hagi otsuse täitmise kohta - actio iudicati. Hagi võis esitada 30 päeva möödumisel pärast otsuse tegemist. Kui otsus tuli täitmisele actio iudicati alusel, maksti kohtuotsusega väljamõistetud summa trahvina kahekordselt - in duplum. Kui kostja anti kreeditori käsutusse, siis nagu teada, võis kreeditor müüa teda orjusse trans Tiberim või jätta enda juurde seniks, kui keegi kostja välja ostab või kostja tasub ise võla tööga. Sel teel sattus palju kehvemaid inimesi rikaste juurde võlaorjusse. A. 326.e.m.a. nn. "Lex Poetelia" keelas kostja müümise ja tapmise.

Alates II sajandist e.m.a. hakati pöörama kohtuotsust kostja varandusele. Algul anti kostja varandus kõik hageja kätte. Teatava aja möödumisel müüdi varandus tervikuna, kuigi varanduse väärtus ületas võlasumma. Ka võis võlgnik ise vabaneda vastutusest oma isikuga, kui ta jättis kogu oma varanduse kreeditorile. Otsuse täitmisest võib järeldada, kuivõrd halastamatult käitus rooma õigus võlgnikuga.

Lõpuks olgu rõhutatud, et vabariigi ajal polnud olemas normaalset edasikaebamise korda. Kohtunik, olles vormiliselt poolte poolt valitud ja preetori poolt nimetatud, loeti Rooma rahva esindajaks, tema otsused olid lõplikud. Oli võimalik vaid otsus tühistada: a) kui vastav magistraat kasutas oma intercessio õigust preetori tegevuse vastu in iure, b) kui actio iudicati vastu esitati tõsiseid vaideid - exceptiones, c) nn. restitutio in integrum teel, millest lähemalt allpool (§ 4).

§ 3. Hagide liigid.

Formulaarprotsessi levimisega hakkasid välja kujunema kindlad formulate tüübid, st. töötati välja kindlasisulised formulad teatud liiki küsimuste jaoks. Siinjuures etendas preetori edikt suurt osa. Preetor teatas ette, missugustel juhtumitel ta annab kohtulikku kaitset, missuguseid vaideid ta paigutab formulasse. Tuleb silmas pidada, et rooma õigus ei kujutanud endast niivõrd abstraktselt formuleeritud reegleid õigussuhete eneste kohta, kuivõrd ta oli actio'te - h a g i d e s ü s t e e m. Teatavat õigust sai ainult siis kaitsta, kui selleks oli olemas vastav actio, st. õigus pöörata kohtu poole. Seepärast ei saanud isik ka kohtulikku kaitset, kui ta käsutuses polnud vastavat formulat. Et aga formulate arv ja süsteem polnud muutmatu, vaid kasvas seoses käibe vajadustega, siis arenes seoses sellega ka formulaarprotsess ise. Kõigest öeldust järeldub, et rooma õiguses on actio mõistel ja hagide süsteemil tohutu tähtsus.

Aja jooksul kujunesidki rooma õiguses välja teatavad hagide tüübid. Neid liigitatakse järgnevalt:

1) Actiones in rem - asjaõiguslikud hagid -, millega taotleti õiguse tunnustamist teatava asja peale ja actiones in personam - isiklikud hagid -, mis taotlesid teatava kohustuse täitmist võlgniku poolt, näit. võla maksmist.

2) Actiones rei persecutoriae, millega taotleti asja või raha tagasisaamist ja actiones poenales, mille eesmärgiks oli kostja karistamine. Näiteks nõuti varguse puhul 2-, 3- või isegi 4-kordset varastatud asja väärtuse tasumist.

3) Actiones privatae, mis esitati isiku poolt, kelle õigusi oli rikutud ja actiones populares, mida võis esitada iga kodanik üldhuvide kaitseks.

4) Actiones civiles, mis olid rajatud ius civile'le (need olid hagid in ius conceptae, sest formulas toodi alusena vastav seadus) ja actiones praetoriae või honorariae - hagid, mis olid rajatud preetorite poolt antud reeglitele (need olid hagid in factum conceptae; formulas oli märgitud alusena vastav asja faktiline koosseis).

5) Actiones civiles jagunesid omakorda: a) actiones stricti iuris - hagid, mis tulenesid rangeist ius civile normest, millede juures pidi kohtunik täpselt kinni pidama seaduse eeskirjadest. b) actiones bonae fidei - hagid, millede juures kohtunik võis suvaliselt arvestada ka käibe nõudeid eriti korralikkuse ja hea usu - ex fide bona - põhimõtteid.

6) Actiones arbitrariae - hagid, millede puhul kohus mõistis kostja süüdi vaid siis, kui see ei andnud asja vabatahtlikult tagasi. Andis ta asja tagasi, mõisteti ta õigeks, ei andnud - mõisteti ta välja maksma asja väärtuse - aestimatio.

7) Actiones utiles - hagid, mida rakendati analoogia teel, st. selle alusel, et antud juhtum sarnanes juhtumile, mille kaitse oli juba seaduses ette nähtud. Eeskujuks võetud hagi nimetati actio directa.

8) Condictiones - erilised obligatsiooniõiguslikud hagid, mis olid rajatud ius civile'le, st. on in ius conceptae. Nende iseärasus seisis selles, et neis polnud otseselt nimetatud alust, millest tulenes kostja kohustus midagi teha või anda hageja heaks. Neil oli seega abstraktne iseloom.

9. Üheks oluliseks protsessuaalküsimuseks on hagide aegumine. Vanimad actiones civiles ei allunud aegumisele, st. nad ei kustunud nende mitteesitamisel teatava aja jooksul. Nad olid seega actiones perpetuae. Vastupidiselt olid preetori hagid alati tähtajalised (tavaliselt 1 a.). Nad olid seega actiones temporales. Ediilide hagid aegusid ülimalt 1 a. jooksul.

§ 4. Preetori erilised kaitsevahendid.

Kohtumagistraadid ei andnud eraisikutele kaitset mitte üksnes eespool kirjeldatud normaalses protsessikorras, vaid nad rakendasid ka eri kaitsevahendeid. Need olid rajatud kohtumagistraadi impeeriumile. Nende eri vahendite iseloomustavaks jooneks on see, et magistraat ei pidanud sel juhul tingimata määrama kohtunikku - iudex'it. Magistraat tegi korraldusi, millega kaitses tema enda poolt kaitsmisväärsena

leitud kodanike huve.Sellised erivahendid,mis on rajatud peamiselt preetori impeeriumile, olid: stipulationes praetoriae, missio in possessionem, interdicta, restitutio in integrum.

1) Stipulationes praetoriae - nii nimetati erilisi kokkuleppeid - stipulatsioone-, mille sõlmisid isikud preetori nõudel. Preetor kasutas seda vahendit selleks, et luua hagi alus, mis muidu puudus. Näit.: Üks maatükk on ohustatud naabri maatükil variseda ähvardava ehitise poolt. Esialgselt kannatada saanud naaber teise vastu hagi esitada poleks saanud. Preetori nõudmisel sõlmisid naabrid kokkuleppe, mille järgi varisenud ehitise omanik tasub teisele tekkida võivad kahjud. Et ehitise omanik sellist stipulatio't vabatahtlikult ei sõlminud, siis sundis preetor naabri palvel teda selleks.Stipulationes praetoriae esinesid väga mitmesugustel juhtumitel. Nende sõlmimisele sundimiseks kasutas preetor mitmesuguseid võtteid, muu hulgas võis ta anda palujale actio fictitia, mille puhul pidi kohus eeldama, nagu oleks stipulatsioon sõlmitud.

2) Missio in possessionem on samuti preetorlik kaitsevahend. Ta seisnes selles, et preetor asetas ühe isiku teise isiku varanduse valdusesse. Selline valdusse andmine võis käia üksiku varaeseme, asja kohta - missio in rem. Ta võis aga haarata ka teise isiku kogu varandust - missio in bona. Viimast rakendati sellise kostja varanduse suhtes, kes ei maksa ega ka kaitse end kohtus küllaldaselt. Valdusse asetatud isik sai tavaliselt asja lihtsalt oma kätte pidamiseks ja hoidmiseks, vahel aga annab missio in possessionem isikule omandiõiguse.

3) Interdicta. Esialgselt nimetati interdiktideks laiemas mõttes preetori tingimusteta korraldusi, milledes oli käsk midagi teha - decretum - või keeld midagi sooritada - interdictum selle sõna kitsamas mõttes. Preetor tegi need korraldused juhtumil, kui keegi isik pöördus tema poole palvega anda kaitset teise isiku rünnete vastu. Preetor,uurinud asjaolusid, võis jõuda otsusele, et rikutud huvi väärib kaitsmist. Kuna tavalises protsessi korras polnud võimalik kaitset saada, kasutaski preetor siin interdiktide andmise teed. Aja jooksul, kui preetori tööhulk kasvas, ei suut-

nud ta ise asja läbi vaadata faktilisest küljest. Siis ta piirdus tingimusliku korralduse tegemisega, ette kirjutades teatud isikule, midagi teha või kuidas tegevusest hoiduda, kui teise isiku poolt esitatud palve näis põhjendatuna. Eriti tähtsateks osutusid rooma õiguses interdiktid valduse kaitseks. Loomulikult võis kannatada saanud isik kasutada oma õiguse kaitseks tavalist actio esitamise teed. Interdiktide kaudu toimus õiguskaitse aga kiirendatud korras. Muuseas võis preetor neid korraldusi teha ka neil päevadel, kui ta hagide formulaid anda ei saanud (dies nefasti).

4) Restitutio in integrum erines eespool toodud kaitsevahendite liikidest sellepoolest, et siin preetor põhjendatud juhtumil andis eraisikule kaitset sellise kahju puhul, mis on eraisikule tekitatud õigusnormi rakendamisega. Nimelt võis juhtuda, et õigusnormi range rakendamisega tekkisid isiku suhtes ebasoodsad tagajärjed, mis ka preetorile võisid ebaõigetena tunduda. Näit. nõuti täitmist lepingu puhul, mis vastas küll kõigile seaduse nõudeile, kuid oli sõlmitud ebaõiglastena tunduvates tingimustes. Kui kahjukannatanu ühe aasta jooksul esitas preetorile palve, ja viimane asja läbi vaadates veendus, et seaduse normidest on küll rangelt kinni peetud, kuid lepingu tagajärjed on õigluse (aequitas) vastased, siis ta tegigi otsuse varem olnud seisundi ennistamiseks - restitutio in integrum -, see tähendab lepingu juriidiliste tagajärgede tühistamist. Otsuse tulemusena andis preetor kannatanule exceptio hagi vastu, mida võidi tema vastu esitada seaduse alusel, või jälle preetor andis kannatanule hagi, mille see oli kaotanud õigusnormide alusel.

Tähtsamateks restitutio in integrum alusteks oli: a) kannatanu alaealisus (minor aetas) , kui keegi olles alla 25.a. vana sõlmis endale kahjuliku lepingu; b) vabandatavatel põhjustel äraolek, mille tagajärjel hagi aegus; c) pettus (dolus), sundus (metus), ja eriti ka eksimus (error).

Restitutio in integrum oli võimalik vaid peale selle, kui preetor oli asja läbi uurinud (causa cognita) ja kui paluja suutis tõendada, et tema poolel on aset leidnud tun-

duv kahju.

§ 5. Eraõiguslike vaidluste läbivaatamine impeeriumi perioodil.

Formulaarne protsess oli normaalseks tsiviilasjade menetluse korraks mitte üksnes vabariigi aja teisel poolel, vaid ka kogu printsipaadi perioodil. Impeeriumi tekkimisega areneb selle normaalse protsessivormi kõrval, mis eeldas menetluse jagunemist kahte staadiumi - *in iure* ja *in iudicio* - veel teine protsessivorm nn. ekstraordinaarne protsess, milles puudub staadiumidesse jaotus. Aegamööda tõrjus ekstraordinaarne protsess välja protsessi *per formulas* ja absoluutse monarhia ajal oli ta ainukeseks protsessivormiks.

Juba vanemal ajal võis isik, kes ei leidnud kaitset tavalises protsessikorras, pöörduda magistraadi poole palvega kaitsta teda administratiivsete võimuvahenditega. Kui magistraat leidis palve olevat tähelepanu vääriva, siis arutas ta asja, tegi vastava otsuse ja viis ka ise selle täide. Sellist administratiivset asja arutamist nimetati *cognitio* ja protsessi ennast *cognitio extraordinaria* (*extra ordinem iudiciorum privatorum*).

Seda korda rakendasid peamiselt konsulid ja tsensorid; preetorid - harukordadel. Vabariigi perioodil oli selle ekstraordinaarse protsessi (teda nimetatakse vahel ka kognitsiooniliseks protsessiks) rakendamine siiski juhuslik ja harukordne. Impeeriumi tekkimisel ta rakendusala laienes. Imperaator ise oli esimeseks magistraadiks riigis, kellel oli õigus lahendada administratiivselt igasuguseid asju. Imperaatorid kasutasidki seda võimalust ulatuslikult, et vähendada kohtute sõltumatust. Iseseisev preetor polnud kooskõlas imperaatori võimu täiuslikkusega. Samuti on arusaadav, et preetori õigustloova tegevuse lakkamisega tekkisid õigussuhted, mida saadi kaitsta vaid ekstraordinaarse protsessi korras. Eriti kiirelt levis *cognitio extraordinaria* imperaatori provintsides. Provintside valitsejad (*praeses*, *rector*) imperaatori delegaatidena võtsid omaks imperaatori võtted ja lahendasid asja isiklikult algusest lõpuni. Teatud juhtumi-

tel siiski võisid nad anda asja otsustamiseks teisele isikule nn. iudex datus'ele ehk iudex pedaneus'ele, kuid see ei vasta siiski iudex privatus'ele ordinaarses protsessis. Kuna protsess ei koosnenud enam kahest staadiumist, lahendas iudex datus asja algusest lõpuni provintsi valitseja ülesandel. Seepärast võidi ka tema otsuse peale edasi kaevata (praefectus praetorio'le). Roomas eneses määras samuti imperaator ametniku, kelle ülesandeks oli antud kohtuasja läbivaatamine - iudex datus. Selleks ametnikuks oli peamiselt praefectus urbi. Viimase otsuse peale võidi esitada edasikaebus imperaatori nimele. Nii Roomas kui ka provintsis olid kohut mõistvate ametnikkude juures asja arutamise ettevalmistamiseks eri isikud - nn. assessores ja consiliarii. Peale selle on kohtute juures abistava personaliga kantseleid. See abistav personal võis mõjustada protsessi käiku. Loomulik järeldus: kohus muutus bürokraatlikuks. Kohtute juures tekkisid advokaatide kolleegiumid - korporatsioonid -, kuhu kuulusid spetsiaalse juriidilise haridusega isikud (corpus togatorum). Sel ajal muutus protsess tasuliseks. Seati sisse kohtulõiv - sportulae. Kui arvesse võtta kantseleikulusid ja tasu advokaatidele, võib arvata, et kohtus käimine oli seotud suurte kuludega ja kehvemad elanikud vaevalt said kohtu teel õigust nõuda.

Nagu öeldud, ei tunne ekstraordinaarne protsess jaotust in iure ja in iudicio. Protsess algas hagi avaldusega hageja poolt, kusjuures tavaliselt kantakse palve kohtuasutise protokolli (apud acta). Esialgselt hageja ise andis kostjale kutse ilmuda kindlaks määratud päeval kohtusse, kusjuures kutse loetakse antuks kohtu nimel (ex auctoritate iudicis). See kostja kohtusse kutsumise viis kannab nimetust litis denuntiatio. Hiljem toimetasid kohtusse kutsumist kohtukantselei teenrid. Justinianus'e ajal antakse protsessi alustamiseks kirjalik avaldus - libellus conventionis. Kui kostja kohtusse ei ilmu, on võimalik asja arutamine ja otsustamine tagaselja. Kui hagi on tõendatud, teeb kohus otsuse hageja kasuks. Kui määratud päevaks mõlemad pooled või nende esindajad - procuratores - kohtusse ilmuvad, esitab

kostja kõigepealt oma taanded. Näit. väidab, et antud asi ei kuulu selle kohtu kompetentsi. Seejärele esitab hageja oma nõudlused (narratio proposita) ja kostja kannab ette sisulised vastuväited (contradictio obiecta). See moment ongi ekstraordinaarses protsessis litis contestatio'ks. Nüüd võivad poolte advokaadid esitada juriidilisi argumentatsioone nii hagi kui ka vaiete põhjendamiseks. Seejärel asutakse tõendite läbivaatamisele. Peamiseks tõendite liigiks olid kirjalikud tõendid. Nende kõrval kuulatakse üle ka tunnistajaid. Sellest ajast on pärit ka kohtulikkude tõendite formaalne hinnang. Näit. määrati, et teatava tunnistaja ütlus kaalub rohkem kui teise oma. Ühe tunnistaja ütlusi ei võeta üldse arvesse: testis unus, testis nullus. Kohtu menetlus lõppes otsuse (decretum) tegemisega.

Tuleb märkida, et ekstraordinaarset protsessi, kuigi ta on mõjustatud administratiivsest menetlusest, iseloomustab ikkagi võistlusprintsiip: kohus võtab asja arutusele üksnes hageja palvel, kohus ei hangi ise tõendeid, kohus ei mõista rohkem välja, kui hagi avalduses nõutud.

Nüüd arenes kirjalikkus: kõik kohtus toimunud kantakse kohtuprotokolli.

Mis puutub otsustesse, siis on need märksa mitmekesisemad võrreldes formulaarse protsessiga. Kohus võis hageja kasuks välja mõista rahasumma, asja väljaandmise, mingi teo sooritamise. Pluspetitio (enam nõudmine) puhul rahuldatakse hagi vähemas ulatuses, nii nagu õige.

Ekstraordinaarses protsessis piiratakse avalikkuse printsiipi. Asja arutamine toimus kinnises ruumis - secretum ehk secretarium -, kuhu kõrvalised isikud ei pääsenud.

Mis puutub k o h t u o t s u s e t ä i t m i s s e, siis kujutab see endast menetluse lõpposa. Nüüd pole selleks enam vaja erilist actio iudicati't, piisab vastavast palvest. Otsust ei täida enam hageja ise, vaid selleks on administratiivvõimu organid. Sunniviisiliselt toimus kohtuotsuse täitmine ainult siis, kui kostja vabatahtlikult kahe kuu jooksul otsust ei täitnud (Justinianuse ajast peale nelja kuu jooksul). Mis puutub otsuse täitmise viisidesse, siis rakendati siin veelgi kostja isiklikku kinnipidamist, kuid

seda ainult juhtumeil, kui kostjal puudus varandus hageja nõude rahuldamiseks. Kostja paigutatakse riiklikku vanglasse, seega ei saa hageja teda oma võimu alla. Peamiseks kohtuotsuse täitmise viisiks on täitmise pööramine kostja varandusele. Selleks pannakse varandusele arest ja hiljem see müüakse, mitte enam tervikuna (distractio bonorum), vaid üksikute esemete kaupa, st. niipalju, kui see on vajalik hageja nõudluste täielikuks rahuldamiseks.

Edasi, mis puutub e d a s i k a e b a m i s s e, siis on see sel perioodil võimalik kõigi otsuste peale, välja arvatud imperaatori enese otsused. Edasikaebamist nimetati a p e l l a t s i o o n i k s, st. kõrgem kohtuinstants vaatas asja uuesti läbi sisuliselt ja terves ulatuses. Edasikaebamise palve esitati otsuse teinud ametnikule, kes selle saatis edasi kõrgemale instantsile. Aluseta edasikaebe eest määrati trahviks kuni kolmandik hagihinnast. Hiljem karistati aluseta edasikaebamist kriminaalselt.

Lõpuks tuleb tähendada, et sel perioodil omandasid kohtuotsused, eriti edasikaebe-instantside omad, ühe sõnaga, kohtupraktika, suure tähtsuse. Imperaator Septimus Severus (valitses a. 193.-211.) andis reskripti, mille järgi kontroverside puhul üksikute seaduste vahel nii tavadel kui ka samalaadses küsimuses tehtud kohtuotsusel on seaduse jõud (D. 1.3.38). Seega muutusid impeeriumi ajal analoogilistes küsimustes tehtud kohtuotsused küllaltki tähtsaks õigusallikaks.

4. p e a t ü k k.

I S I K U D.

§ 1. Õpetus isikutest, eriti rooma õiguses.

Õigussuhe teatavasti koosneb kolmest elemendist: esiteks, õigussubjektist kui õiguste ja kohustuste kandjast, teiseks, õigustest ja kohustustest, mis moodustavad õigussuhte sisu, ja kolmandaks, objektist, millele on suunatud subjekti õigused ja kohustused.

Seega õigussubjekti mõistel on nii õiguse üldteoorias kui ka eraõiguses keskne tähendus.

Käesolevas peatükis käsitletakse tähtsamaid isikuga, s.o. õigussubjektiga seotud küsimusi.

Kõigepealt õigusi ja kohustusi kandvat isikut iseloomustavad kaks n.ö. võimet: õigusvõime ja teovõime. Õigusvõime tähendab o m a d a õigusi ja kohustusi. Teovõime seevastu tähendab t e o s t a d a oma õigusi ja kohustusi, eriti omandada õigusi ja kohustusi.

Teiseks, õigussubjektid jagatakse teatavasti füüsilisteks ja juriidilisteks isikuteks.

Ka Rooma õiguses, eriti veel institutsioonilise süsteemi kohaselt, on õpetus isikust - <u>persona</u> - esikohal.

Kuid Rooma oli orjanduslik riik ja seal õpetus isikust, kui õiguste ja kohustuste kandjast on oma sisult täiesti erinev meie aja, eriti sotsialistliku õigusega võrreldes.

Teiseks iseärasuseks õpetuses õigussubjektist rooma õiguses on see, et Rooma ei tundnud väljakujunenud juriidiliste isikute mõistet.

Seega on täiesti arusaadav, et sellest rooma õiguse osast on leida väga vähe seda, mis oma sisult oleks lähedane kaasaegsele õigusele. Küll aitab just õpetus isikuõigusest orjanduslikus Roomas esile tuua eriti selgelt isiku võrdõiguslikkuse ja sellega seotud teisi printsiipe sotsialistlikus õiguses.

§ 2. Õpetus status'est ja caput'ist. Inimese iga ja teovõime Roomas.

Võimet olla tsiviilõiguse subjektiks märkisid rooma juristid sõnaga c a p u t, selle võime omamist sõnaga caput habere. Õigusvõimelist subjekti ennast nimetati p e r s o n a. Füüsiliste isikute puhul sõltus õigusvõime - caput - vastava isiku seisundist - s t a t u s. Et õigusvõime oleks täielik, pidi Rooma kodanikul olema kolmesugune status: 1) status libertatis, 2) status civitatis, 3) status familiae. (D.4.5.11.). Igasugune muutus ühes neist statustest loeti endise persona hävimiseks; see status'e muutus kannab nimetust capitis deminutio.

1) Status libertatis puudutab isiku vabaduse seisundit. Sellest seisukohast jagunevad kõik inimesed vabadeks ja orjadeks. Status libertatis'e kaotamist nimetatakse capitis deminutio maxima, sest siin kaotas Rooma kodanik oma õigusvõime täielikult. Selline õigusvõime kaotamine toimus Rooma kodaniku orjusse müümisel väljaspoole Rooma - trans Tiberim - või isiku vangilangemisega.

2) Status civitatis määrab isiku kodakondsuse. Selle järgi on isikud, kas Rooma kodanikud, s.o. latiinid või peregriinid. Selle status'e kaotust nimetatakse capitis deminutio media. Siin on õigusvõime kaotus osaline: isik on veel vaba, kuid pole enam Rooma kodanik. Muutudes peregriiniks ei saa ta kasutada ius civile't. Capitis deminutio media leidis aset isiku teise riiki siirdumisel või maalt väljasaatmisel. Näiteks aquae et ignis interdictio - veest ja tulest ilmajätmise - puhul.

3) Status familiae tähendab Rooma kodaniku perekondliku seisundit. Sellest seisukohast lähtudes on isikud esiteks, kas a) patres (matres) familias - perekonna pead või b) filii (filiae) familias - perelapsed -, teiseks, kas a) personae sui iuris - isikud, kes ei ole teise isiku perekondliku võimu all, või b) personae alieni iuris - isikud, kes sei savad teise isiku perekondliku võimu all. Capitis deminutio minima on isiku perekondliku seisundi muutumine, kus: a) üks

persona sui iuris muutub persona alieni iuris'eks, b) persona alieni iuris muutub persona sui iuris'eks, c) persona alieni iuris satub ühe persona sui iuris'e alt teise persona sui iuris'e võimu alla. Capitis deminutio minima ei puudutanud isiku poliitilisi õigusi: isikul oli hääleõigus, ta võis olla riigiametites jne.

Lõpuks tuleb märkida, et capitis deminutio maxima tähendas ühtlasi kõikide status'te kaotamist, capitis deminutio media puhul kaotati status civitatis ja status familiae. Capitis deminutio minima puhul jäid püsima nii status libertatis, kui ka status civitatis.

Teovõimele teatavasti avaldab mõju inimese iga, ja alaealisus oli sagedasem teovõimetuse juhtum ka Roomas. Inimene loetakse õigusvõimeliseks juba sündimisest saadik. Tal võivad olla suured varandused, ta võib olla subjektiks keerulistes õigussuhetes, kuid teovõimet tal veel ei ole. Juba vanimad õigussüsteemid seovad isiku teovõime teatava füüsilise ja psühhilise küpsuse saavutamisega. Küsimus seisneb selles, kuidas määrata seda küpsust. Vanimas õiguses oli selleks kriteeriumiks suguline küpsus. Sellest ka vahetegemine rooma õiguses - p u b e r e s (suguküpsed) ja i m p u b e r e s (mittesuguküpsed). Selline kriteerium on loomulikult kõikuv ja võis rahuldada vaid primitiivset ühiskonda. Käibe arenemine sunnib tarvitusele võtma ühtse ea määramise. Naiste jaoks Roomas oli selleks 12.a. vanus, meeste jaoks 14.a.

Kuid vastsündinud lapse ja suguküpse noormehe vahel on veel rida vahepealseid astmeid, kus inimene toimib rohkem või vähem teadlikult või oskuslikult. Seepärast jagaski rooma õigus impuberes, s.o. isikud kuni 14 a. vanuseni kahte rühma: a) infantes - lapsed kuni 7 a. vanuseni, b) infantiae maiores - lapsed 7-14 a. vanuses. See vahetegemine avaldas mõju nende töövõimele. Infantes ei saa üldse tsiviilkäibest osa võtta, lapsed 7-14.a. vanuses omavad piiratud teovõimet.

§ 3. Rooma kodanike õiguslik seisund.

Kuna Rooma oli orjanduslik riik, siis jaotati kõik inimesed õiguslikult vabadeks ja orjadeks. Vabad inimesed oma-

korda olid kas rooma kodanikud või mitte rooma kodanikud. Viimaste hulka kuulusid Rooma poolt vallutatud maade vabaduse säilitanud elanikud ja Rooma kaitse all olevad välismaalased. Rooma riigi lõpuperioodil oli veel olemas poolvabade elanikkude kategooria - koloonid (vt.allpool § 6). Õiguslikult vaadatuna olid täisõiguslikeks subjektideks vaid rooma kodanikud - c i v e s R o m a n i. Rooma kodanikuks sai a) sündimisega Rooma kodanikkude abielust, b) esialgselt ka Rooma naiskodaniku vallaslapsena, c) Rooma kodaniku poolt oma orja vabastamisega, d) Rooma kodaniku poolt võõramaalase adopteerimisega, e) Rooma kodakondsuse andmisega üksikutele isikutele või tervetele kogukondadele. Nagu öeldud eespool, kaotati Rooma kodakondsus - status civitatis - a) Rooma kodaniku orjusse sattumisega, eriti vangi langemisel, b) kui Rooma kodanikule määrati raske kriminaalkaristus ühes pagendamise ja nn. tulest ja veest ilmajätmisega (aquae et ignis interdictio). Rooma kodanikud jaotati vabaltsündinuteks - i n g e n u i - ja vabakslastuiks - l i b e r t i n i.

Käibe arenemisega tekkis vajadus laiendada õigussubjektide ringi. Vana-Rooma perekond laguneb ja endised perekonnaliikmed saavutavad õiguse osa võtta käibest. Peregriinid, võõramaalased, saavad samuti ulatuslikuma õigusvõime, mis on samuti tingitud majanduslikkudest vajadustest.

Kuigi Rooma püsis orjandusliku riigina, tunnustati vähemalt vabade isikute osas formaalset üheõiguslust eraõiguse alal. Tegelikult oli muidugi selle formaalse õigusvõime rakendamine sõltuv vastavate isikute erinevast majanduslikust seisundist. Kuid seda formaalsetki õigusvõime võrdsust piirati Rooma riigi lõpuperioodil, s.o. dominaadi ajal, sest majandusliku elu langus tõi enesega kaasa õigusvõime piiramise. See avaldus püüdes kinnistada inimesi teatava elukutse ja elukoha külge. Seega isegi formaalselt vabad isikud ei saanud valida elukutset ja vabalt liikuda ühest kohast teise. Osa õigusvõime kitsendusi oli tingitud ka usundlikest tegureist. Nimelt pärast ristiusu riigiusuks tunnustamist piirati Roomas mitmeti mitteristiusuliste õigusi, eriti piirati ketserite kui valitseva usu dogmade eitajate õigusvõimet.

§ 4. Vabad isikud, kes polnud Rooma kodanikud.

Nagu öeldud, jaotati Roomas vabad isikud kodanikkudeks ja mitte-kodanikkudeks. Tuleb vaadelda, missugune oli vabade mitte-kodanikkude õiguslik seisund. Kõige vanemal ajal ei olnud Rooma kodanikkude hulka mittekuuluvaid isikuil üldreeglina mingisuguseid õigusi, mingisugust kaitset. Võõrast võidi tappa, müüa orjaks, sest teda peeti vaenlaseks - hostis. Siiski tehti sellest seisukohast võõrastesse suhtumises erandeid. Näit. vanimal ajal olid latiinidel teatavad õigused. Aegamööda hakati võõramaalaste õigusi üldiselt täiendama, mis oli tingitud tootmise ja käibe arenemisest. Esialgu anti kaitset võõrale üksiku Rooma kodaniku või sugukonna poolt. Siit arenes nn. c l i e n t e l a instituut. Näit. anti võõrastele kaupmeestele võimalus Roomas sõlmida tehinguid oma kaitsja kaudu. Kaitsealust nimetati kliendiks, kaitsjat - p a t r o o n i k s. Klient seisis usundi kaitse all. Hiljem majanduselu arenemisega anti, nagu varem märgitud, õigusvõime mitmetele inimeste kategooriatele. Vabade mittekodanikkude hulka kuulusid l a t i i n i d ja p e r e g r i i n i d.

Latiinid olid Latiumi elanikud enne selle vallutamist Rooma poolt, hiljem ka võõramaalased, kellele anti nn. latiini õigused, näit. vastavate kolooniate, provintsilinnade elanikud. Latiinidel oli ius commercii, kuid puudus ius connubii (nende mõistete kohta vt. allpool).

Peregriinid, kes etendasid rooma õiguse arengus küllaltki suurt osa, on: a) Rooma riigi külge liidetud provintside elanikud, kel aga puudus Rooma kodakondsus ja latiinide õigused (eriti tehingute sõlmimise õigus - ius commercii). b) Roomast sõltumatute riikide elanikud, kelle õigusvõimet Roomas tunnustati, c) karistuseks välja saadetud Rooma kodanikud. Peregriinide suhtes rakendati nende kogukonnas ja nende omavahelistes suhetes nende oma õigust. Kui peregriinid sattusid Rooma, siis ka seal tekkis vajadus Rooma kodanikkude ja nende vaheliste suhete reguleerimise järele. Et ius civile't rakendati üksnes Rooma kodanikkude

vaheliste suhete kohta, siis, nagu märgitud rooma õiguse allikaid käsitlevas osas, tekkis Rooma kodanikkude ja peregriinide vaheliste suhete reguleerimiseks eri õigussüsteem, nn. ius gentium.

Isiku status civitatis koosneb ühelt poolt avalik-õiguslikust aktiivsest ja passiivsest õigusvõimest: ius suffragii - hääleõigus ja ius honorarium - õigus pidada ameteid, ja teiselt poolt varanduslikust ja perekondlikust tsiviilsest õigusvõimest - ius commercii ja ius connubii. Kusjuures ius commercii tähendas võimet sõlmida õigustehinguid ja ius connubii õigust abielu sõlmida.

§ 5. Orjade õiguslik seisund.

Orjuse instituuti võib täheldada Roomas kõigil tema ajaloolise arengu perioodidel. Esimene diferentseerumine vanas Roomas oli jagunemine orjade ja orjapidajate klassiks. Vanimal perioodil oli Rooma ühiskonna majanduselus orjade osatähtsus suhteliselt väike: orje oli vähe ja nad töötasid koos oma isandaga. Hiljem, alates III saj. e.m.a., tõusis orjade osatähtsus Rooma majanduselus määratult. Koos sõdade ja vallutustega kasvas orjade hulk. Nende tööjõud kujuneski tootmisprotsessi aluseks, orjade ekspluateerimine saavutas ülima määra, nende sotsiaalne seisund ja elamistingimused kujunesid äärmiselt halvaks. Orjapidamise põhivormiks oli orjade kuulumine üksikutele eraisikutele (s e r v i p o p u l i R o m a n i). Peale nende oli ka riigi orje - s e r v i p u b l i c i -, kusjuures viimaste seisundit loeti pisut kergemaks eraisikute orjade omast.

Õiguslikult seisundilt võrdsustati Roomas orja asjaga - servi res sunt. (Orjad kuulusid n.n. res mancipi hulka, mille kohta vt. 6 peat., § 2). Orjal ei olnud mingit õigusvõimet, ta seisund oli võrdne igasuguse muu õigusobjekti seisundiga. Ori võis olla igasuguse õigustehingu objektiks. Peremees võis teda võõrandada ja isegi hävitada. Õiguskord selleks takistusi ei teinud, ei andnud orjale mingit kaitset. Lähtudes põhimõttest, millega orje samastati asjadega, polnud ka nende tegevusel nende eneste huvides mingeid ju-

riidilisi tagajärgi: ori eksisteeris vaid tööriistana oma isanda käes, tema tööst saadu kuulus isandale. Seejuures aga ei võinud ori, mõned erandjuhtumid välja arvatud, milgi määral kahjustada oma peremeest, sest valitses põhimõte, et peremehe seisund võib orjade kaudu muutuda vaid paremaks, mitte halveneda.

Olgu märgitud, et orjade vahel polnud võimalik seaduslik abielu, sest orja ja orjatari vahelist kooselu - contubernium - loeti puhtfaktiliseks suhteks.

Orjadesse puutuvad rooma õiguse sätted taotlesid kahesugust eesmärki: a) püüti igati süvendada peremehe õigusi orjade suhtes ja tagada piiramatut orjade ekspluateerimise vabadust, b) püüti õiguslikkude vahenditega orjade massi vaos hoida, nende protestivaimu maha suruda.

Meie ajaarvamise algul hakati isegi piirama orjade vabakslaskmise võimalusi. Nii keelati orjade vabastamine isanda poolt alla 20 a. vanuse, samuti orjade vabastamine, kui see kahjustas orjaperemehe kreeditoride huvisid. Määrati kindlaks orjade maksimumarv, mida võis vabastada testamendiga (kui isandal oli 2-9 orja, võis ta vabastada testamendis mitte üle poole, kui 10-30 orja, siis mitte üle kolmandiku, kui 30-100 orja, siis mitte üle veerandi, suurema arvu orjade puhul mitte üle viiendiku, kuid igal juhul mitte üle 100 orja).

Muidugi anti välja ka seadusi, mis olid suunatud isanda omavoli tõkestamisele ja orjade elutingimuste parandamisele, kuid need ei andnud siiski nimetamisväärset kaitset orjadele. Need, pidurdades üksikuid oma julmusega äärmusse minevaid orjaperemehi, olid isegi kasuks orjapidajatele, aidates orjade vastuhakkamisi vältida. Nii oli olemas korraldus, mille kohaselt müüdi ära orjad isanda julmuse puhul. Siin isand sai ikkagi orja eest vastava rahalise väärtuse, ta ei kandnud nimetamisväärset majanduslikku kahju. Ori vaid vahetas peremeest, ta jäi edasi orjuse. Korraldus, mille kohaselt vabastati isanda poolt mahajäetud haige ori, ei ole samuti milgi määral vastuolus peremehe huvidega, sest orja mahajätmise fakt peremehe poolt näitab selgelt, et viimane oli kaotanud orja suhtes majandusliku huvi. Rooma juristid, väites orjuse

kuuluvust ius gentium'i instituutide hulka, ütlesid küll, et kõik inimesed on sündides loodusõiguse järele loomult vabad (D. 1.5.4.1.), kuid samal ajal oli nende juristide praktiline tegevus suunatud piiramatu eraomandi kindlustamisele ja orjandusliku ühiskonna kaitsmisele.

Orjad, kel puudus õigusvõime, kes esinesid ise kui õigusobjektid, ei saanud endastmõistetavalt Roomas omada varandusi. Siiski oli lubatud teatud osa isanda varandusest anda orjale majandamiseks, tema faktilise valitsemise alla. Niisugust varade kompleksi nimetati p e k u u l i u - m i k s (peculium). Pekuuliumiks võis olla maatükk, rahasumma jne. Analoogilised on ka juhtumid, kui ori määrati mõne isandale kuuluva ettevõtte juhiks, laevakapteniks jne. Orjal oli lubatud sõlmida pekuuliumisse puutuvaid tehinguid, kuid nendes ei esinenud ori siiski õigussubjektina, need tehingud sooritati isanda nimel, ainult isanda vastu saadi esitada hagi. Isanda vastutus nende tehingute juures piirdus pekuuliumi väärtusega. Isandale andis pekuuliumi instituut hoopis laiemad võimalused oma vara valitsemiseks ja majanduslikuks tegevuseks. Orjale andis ta võimaluse paremaks äraelamiseks ja varanduse kogumiseks, mille abil ta võis end isegi vabaks osta.

Orjuse t e k k i m i s e viisid Roomas olid järgnevad: 1) Sõjavangistus või Roomaga lepingulises vahekorras mitte oleva rahva liikme haaramine. See oli antiikmaailmas kujunenud, üldlevinenud nähteks, et sõjavangid müüdi orjadeks. Võõraste maade rahulikkude elanikkude haaramist peeti lubatuks, selleks ei olnud vajalik sõja kuulutamine. 2) Orjaks saadi sündimisega orjatarist, kuigi isaks oli vaba.

3) Ius civile alusel võidi müüa orjaks rooma kodanikke karistuseks mõningate kuritegude toimepanemise ja samuti võla mittemaksmise puhul. Orjadeks muutusid ka surma või sunnitööle mõistetud isikud. Sääraseid orje nimetati servi poenales.

Orja omanikule oli lubatud vabastada orja oma suva kohaselt. Orjusest vabastamist tähistati terminiga m a n u m i s s i o. Ius civile alusel olid järgmised orjade va-

bastamise viisid: 1) manumissio vindicta - isand deklareeris pidulikult oma tahet orja vabastamiseks. Pärast seda teadaannet vabastas magistraat orja. 2) Manumissio censu - kodanikkude nimekirja koostamisel laskis isand kanda orja nimekirja vaba isikuna, mis toimus censor'i nõusolekul.3) Manumissio testamento - orjade vabastamine testamendi teel. Meie ajaarvamise algaastail muutus orjade vabastamine väga laialaulatuslikuks. Ius civile orjade vabastamisse puutuvad sätted olid keerukad ja sageli raskelt rakendatavad. Seega tekkis vajadus uute lihtsamate manumissio vormide järele. Need toodigi preetori õiguses. Siin tunnustati orjade vabastamiseks küllaldaseks isanda tahte avaldamine tunnistajate juuresolekul ja samuti ka isanda kirjalik avaldus. Testament jäi siiski kasutatavamaks orjade vabastamise vahendiks.

Kui antud reeglite kohaselt vabastatud orja - libertiini isandaks oli rooma kodanik, muutus ka vabakslastu rooma kodanikuks. Kuid tema õigusvõime oli võrreldes teiste Rooma kodanikega siiski tugevasti piiratud: ta ei võinud olla valitavates ametites, ei võinud abielluda vabaltsündinuga (alates Augustusest olid keelatud vabastatud orjade abielud vaid senaatorite seisusest isikutega). Säilüs sõltuvus oma endisest isandast: libertiin ei saa magistraadi loata esitada hagi oma endise isanda ega selle laste vastu; kui tal surres puudusid pärast vabakslaskmist sündinud lapsed, oli ta endisel isandal õigus temast järelejäänud vara peale. Orjusest vabastamisel toimus kokkulepe orjaperemehe ja vabastatava vahel vabastatava edaspidiste kohustuste suhtes oma isanda vastu, mille mittetäitmisel võidi orja ka karistada. Impeeriumi perioodil võidi libertiini tema kohustuste jämeda rikkumise korral anda orjusse: tagastada orjana endisele peremehele või müüa orjusse väljaspoole, kusjuures müügihind langes patroonile.

Kui vabastamisel ei peetud silmas vastavaid reegleid või orja isandaks oli latiin, saavutas ka vabaks lastud ori latiini seisundi: tal puudusid poliitilised õigused, ta ei võinud abielluda Rooma kodanikuga, samuti puudus tal testamendi tegemise õigus. Kui orja omanikuks oli peregrinus dediticius (nii nimetati Roomale allaandnud kogukondade liik-

meid), siis vaadeldi ka tema poolt vabastatud orje kui peregrini dediticii, nende huve kaitsesid vaid ius gentium'i normid.

§ 6. Kolonaat.

Printsipaadi aja algul oli väikepõllupidamine peaaegu täielikult välja tõrjutud orja tööjõuga majandatavate suurmaapidamiste-latifundiumide poolt. Kuid aja jooksul, tingituna orjatööjõu vähenemisest ja töötootlikkuse langusest, muutus väikemaapidamine põllumajanduses uuesti ainsaks tulutoovaks majandamisvormiks. Latifundiumid jaotati väikesteks maalappideks - partsellideks, mis anti välja pärilikele rentnikele või osanikele, kes esinesid valitsejatena ja said endale töötasuks teatava osa aastasaagist. Nii tekib sõltuv maarahvastik nn. k o l o o n i d.

Koloonideks muutusid linnaelanikud, kes majandusliku kriisi ajal asusid maale. Oli veel teisi kolonaadi tekkimise allikaid: koloonideks muutusid barbarid, kes asusid Rooma riiki, koloonideks hakati pidama ka orje, kes olid saanud kasutamiseks maatükke; siin oli kolonaat pekuuliumi edasiseks arenguks.

Esialgselt olid koloonid seotud peremehega vaid rendivahekorra alusel teatavaks ajaks, nad ei kaotanud midagi oma isiklikest vabadusist. Aja jooksul toimus koloonide majanduslik orjastamine. Sõltuvus maaomanikust majapidamise sisseseadmiseks tehtud laenude ja majapidamiseks inventari kasutamise tõttu, viisid lõpuks kolooni tema poolt haritava maa külge kinnistamiseni. Kolonaat saavutas erilise arengu seoses III sajandi majandus-poliitilise kriisiga. Ta tekkis eraldi mitmetes impeeriumi osades, mistõttu selle instituudi arenemises eri kohtades on palju kohalikku omapära. Alates IV sajandist ilmnes seadusandluses tendents kolooni seisundi unifitseerimiseks. Nüüd loodi õiguslik alus talupoegade maa külge kinnistamisele.

Selle tulemusena kolonaat muutub sunduslikuks ja pärilikuks talupoegade maa külge kinnistamiseks (g l e b a e a d s c r i p t i o). Ärajooksnud koloon tuuakse vägisi ta-

gasi oma maatükile, ta on "registreeritud" oma maatüki külge, sellest ka koloonide nimetus - s e r v i t e r r a e - maaorjad. Maaomanik oli vastutav kolooni poolt riigi kasuks minevate normide täitmise eest. Suurmaapidamise uuele omanikule üleminekuga läksid sellele üle ka koloonid. Koloonil oli õigus vara soetamiseks, lepingute sõlmimiseks, pärandamiseks, kuid tema liikumisvabadus ja elukoha valimise õigus olid piiratud. Seega olid koloonid eelkäijaks keskja uuema aja sunnismaistele.

§ 7. Juriidiliste isikute tekkimine.

Teatavasti praegusegi aja arusaamisele on juriidilise isiku mõiste küllaltki suureks probleemiks. Juriidilise isiku olemuse üle on õigusteadlased - teoreetikud palju vaielnud. Siis on täiesti loomulik, et juriidilise isiku olemuse küsimus vana aja primitiivse mõtlemisviisi juures vaevalt kõne alla saab tulla. Seepärast ka rooma õiguses see instituut areneb pikkamööda, jõudmatagi praeguse aja juriidilise isiku konstruktsioonini, kus iseenesest mõistetavalt peale üksikisiku -füüsilise isiku- on õiguste ja kohustuste kandjaks isikute kogud tervikuna. Vana rooma õigus - ius Quiritium - tunnustas selle õiguse kandjateks ainult üksikisikud - Quirites. Suhted, mis tekkisid mitme isiku puhul, reguleeriti aga muude normidega ja kaitsti teiste vahenditega kui suhteid üksikute kodanikkude - cives - vahel.

On teada, et Roomas riigimaadel - a g e r p u b l i c u s e l - oli suur osatähtsus. Ager publicus, samuti servi publici loeti populus Romanus'e asjadeks ja seega seisid väljaspool tavalist käivet. Populus Romanus aga ei esinenud tervikuna selle ager publicus'e omanikuna, vaid ager publicus kuulus kõigile Rooma kodanikele ühiselt ja mitte kellelegi eraldi. Oli vaid ühine selle maa haldamine ja kasutamine kogu rahva huvides. Seda maad haldas riigi ametnik (konsul, tsensor, kvestor) ja see haldus ei toimunud kviriitliku õiguse põhimõttel, vaid avaliku õiguse - ius publicum - alusel. Kaitse ei toimunud ka tavalises legisaktsioonilises protsessi korras, vaid administratiivsel

teel vastava magistraadi poolt.

Sel perioodil ka teine riigi varanduste liik - riigikassa - a e r a r i u m - ei esinenud veel õigussubjektina - juriidilise isikuna. See oli vaid kogumispaik, kus hoiti riigi varasid.

Edasi, juba vanimal ajal oli Roomas mitmesuguseid e r a k o r p o r a t s i o o n e: ühelt poolt sodalitates, collegia sodalicia - religioossed koondised ja teiseks professionaalsed - mitmesuguste käsitööliste (seppade, pagarite jne.) liidud. Neist räägivad XII tahvli seadused ja Gaius oma "Institutiones'tes". Vabariigi perioodil tekkis selliseid erakorporatsioone oma põhikirja alusel suurel arvul, nende hulgas alamate ametnikkude - apparatorium jaoks, matuse kolleegiume (collegia funeraticia) jne. Kuid ka neis kolleegiumes vaadeldi ühist kassat (arca communis) kui kõikide liikmete ühist vara või vastava kolleegiumi laekuri vara. Kolmandad isikud oma nõudmiste puhul pidid arvestama vaid üksikuid liikmeid. Arenenud majanduselu nõuetele selline olukord vaevalt vastas ja nüüd võiski näha, kuidas rooma juristid püüavad leida vahendeid olukorra parandamiseks, luua vastavatel juhtumitel mingi keskne mõiste, mis oleks lahus teda moodustavatest isikutest. Juriidilise isiku järele oli seega juba tunduv vajadus. Kuid juriidilise isiku idee ei tekkinud Roomas siiski, nagu seda võiks arvata, kolleegiumide alusel, vaid esmajoones riigi varanduste mõiste käsitlemise kaudu. Populus Romanus't hakatakse juba ähmaselt kujutama kui kõikide kodanikkude kogumist. Magistraadid toimivad selle rahva nimel. Kriti tehingud, mis sõlmitakse üksikisikutega, seovad juba rahvast tervikuna. Ja see vaade aina süveneb majandusliku käibe arenemise ja lepingute arvu kasvamisega. Aga ka erakorporatsioonide alal on märgata samalaadset muutust. Korporatsioonide varandusele hakatakse vaatama kui üksikute liikmete ühisele varandusele, millest üksikutel lahkuvatel liikmetel pole sageli nende osa eraldamise õigust.

Oma esimese konkreetse lahenduse sai juriidilise isiku probleem Roomas siiski linna kogukondade - m u n i c i p i u m ' ide - õigusliku seisundi käsitlemisel. Municipium,

varem mingi sõltumatu riik, sai Roomaga ühendamisel teatavad kodakondsuse õigused ja jäi majanduslikult iseseisvaks ühikuks. Tekkis küsimus, kuidas korraldada selliste kogukondade osavõttu tsiviilsest käibest, eriti, millisele kohtule allutada neid. Küsimus lahendati sel viisil, et municipium'id allutati tavalisele tsiviilkohtule ja nende kohta rakendati tavalist tsiviilõigust. Municipium võis nüüd esineda kohtus hagejana ja kostjana oma magistraatide või eriliste esindajate - actores - kaudu. Seega municipium'eid tunnustati juba õigussubjektidena, nad olid nagu singulae ehk pricatae personae. Gaius ütleb oma "Institutsioonides": "Civitates enim privatorum loco habentur" (D.50.16.16). Juriidiline isik oli loodud.

Munitsiipiumide puhul loodud mõisted kanti hiljem üle ka erakorporatsioonidele. Seega ka collegia said munitsiipiumide eeskujul tsiviilse õigusvõime - ad exemplum rei publicae - (D.3.4.1.1.). Kolleegiumid esinesid kohtus oma esindajate kaudu. Nüüd hakati juba ranget vahet tegema korporatsiooni corpus'e või universitas'e kui sellise ja teda moodustavate liikmete vahel.

See oli suur samm edasi. Teisest küljest oli rooma õigus sunnitud tegelema ka nn. liitude, s.o. juriidiliste isikute loomise vabaduse küsimusega. Riigivõimul tuli kontrollida igasuguste ühingute tekkimist, nende struktuuri ja tegevust. Vabariigi aja esimene pool ei tundnud siin kitsendusi. Kolleegiume võis moodustada vabalt, nõutamata luba riigivõimult. Kuid juba I saj. e.m.a. on teada sel alal mõningaid kitsendusi. (Et collegium'i loomiseks oli vaja vähemalt kolm liiget, siis siit ongi tulnud tuntud reegel - trés faciunt collegium.) Üldise poliitilise ja sotsiaalse kriisi tingimustes olid professionaalsed ja religioossed kolleegiumid (sodalitates) igasuguste väärnähtuste heaks koldeks. Nii on teada, et kõlblusvastaste nähtuste vältimiseks anti isegi vastav Senatusconsultum de Bacchanalibus, millega keelati kõik kolleegiumid, millede tegevus leiti olevat kahjulik ühiskonnale. Lõppeks Augustuse ajal anti eri seadus - lex Iulia de collegiis -, mille järgi liitude tekkimise normaalseks korraks oli loa nõutamine senatilt. Sellega koos

sai vastav collegia licita ka juriidilise isiku õigused.

Kokku võttes olid vabariigi lõpul nii munitsiipiumid kui ka erakorporatsioonid juriidiliste isikutena olemas.

Mis puutub riigilaekasse, siis muutus siin olukord pisut keerulisemaks seetõttu, et endise riigikassa - aerarium'i kõrvale tekib imperaatori kassa - f i s c u s. Viimane neelas endasse kõik riigi sissetulekute allikad. Aerarium muutus Rooma linna kassaks. Esialgu vaadati fiscus'ele kui princeps'i isiklikule varandusele ja see siis järelikult allus tavalisele tsiviilõigusele. Kui nüüd fiscus haaras endasse kõik riigi sissetulekud, laiendati seda vaadet ka riigi kõigile varanduslikele suhteile. Sealjuures aga kasutas fiscus paljusid privileege: a) fiscus'e varandus ei allunud aegumisele ega iganemisele, b) fiscus'e nõuetel oli eesõigus teiste kreeditoride nõuete ees, c) fiscus'el oli seaduslik pandiõigus võlgniku kogu varandusele. Ühe sõnaga praktiliselt oli riigikassa - fiscus - juriidiline isik, kuid teoreetiliselt ta nagu kadus imperaatori isikusse.

Lõpuks, mis puudutas juriidilise isiku teist liiki - a s u t i s i -, siis nende puhul arenes juriidilise isiksuse mõiste Roomas veelgi aeglasemalt kui korporatsioonide juures. Asutused, kuhu kuulusid igasugused fondid, abirahad, haigekassad jne., olid veel vabariigi perioodil ja klassikaliste juristide ajal tundmatud. Alles ristiusu levimisega ja selle riigiusuks tunnistamisega hakkasid tekkima ka iseseisvad asutised. Kiriklikud asutised said kõigepealt õigusvõime, s.o. õiguse omandada varandusi, pärida testamendi teel, olla kreeditoriteks, esineda poolena kohtus jne. Neile nagu fiscus'elegi anti eri privileege. Kiriklikelt asutusilt kandus õigusvõime üle ka mitmesugustele heategevatele asutustele - hospidalidele, varjupaikadele jne. Neid asutisi nimetati piae causae, pia corpora jne. Ka need asutused olid teataval määral ikkagi juriidilised isikud.

Kokku võttes võib öelda, et rooma õiguses juriidilise isiku olemus pole kaugeltki lõplikult välja arendatud. Rooma õigus aga on andnud juriidilise isiku kuju ja tema mõlemad liigid: korporatsioonid ja asutused. Peaasi, rooma õigus fikseeris, lähtudes praktilistest vajadustest, juriidilise

isiku i s e s e i s v a õigusvõime, millest hilisem õigusteadus võis arendada praegusaja õpetuse juriidilistest isikutest.

5. peatükk.

PEREKONNAÕIGUSLIKUD SUHTED.

§ 1. Rooma perekonnaõiguse üldiseloomustus.

Rooma ajaloo allikad ei sisalda kindlaid andmeid selle kohta, et Rooma oleks tundnud midagi muud peale patriarhaalse perekonna. Seepärast väidabki Engels õigusega, et Rooma ajaloost meile teada oleval perioodil kujutas rooma perekond endast tüüpilist patriaalset perekonda, kus perekonna isa - paterfamilias'e võimu alla olid ühendatud naine, lapsed, teised sugulased, muud alluvad ja orjad.[x)]

Siit tulenebki ka suguluse vanim vorm - v õ i m u - s u g u l u s (agnatio), mis hiljem asendub v e r e s u g u l u s e g a (cognatio). Vanale patriarhaalsele perekonna olemusele vastas ka abielu vorm vanas Roomas. Hiljem abielu muutub enamvähem sarnaseks meie aja ühiskonna abielule.

Edasi, laste ja vanemate õiguslikud vahekorrad olid Rooma ajaloo algperioodil vastavad patriarhaalse perekonna struktuurile. Edaspidi aga laste õiguslik seisund muutub laste järkjärgulise vabanemise teel isa võimu alt.

Eespool puudutatud perekonnaõiguslikke küsimusi saab vaadelda kõigepealt kahes rühmas, mis endast kujutavad perekonnaõiguse peamisi osi: 1. abieluõigus ja 2. lasteõigus. Neile lisandub kolmas perekonnaõiguse ala, s.o. eestkoste ja hoolduse instituudid, sest viimased on tihedalt seotud perekonnaõiguslike küsimustega.

§ 2. Abieluõigus.

Võrdleva õigusteaduse uurimine näitab, et alati pole abielu olnud selline nagu praegu - vabatahtlik ühendus mehe ja naise vahel. Mis puutub rooma õigusesse, siis oli märgi-

---

x) К.Маркс - Ф.Энгельс, Сочинения, т.XУI ч.I, Москва, 1937 lk. 41.

tud, et Rooma tundis vaid patriarhaalset perekonna vormi. Viimane määrab oluliselt ka rooma abielu. Rooma abielu oli ainuabielu - monogaamia, eesotsas perekonnapea - paterfamilias'e absoluutse võimuga. Perekonnapea võimu nimetatakse abielu puhul m a n u s, s.t. käsi, mis on abielumehe võimu väljenduseks. Terminist manus on tuletatud ka nimetused abielu cum manu ja abielu sine manu. Esimene neist tähendab abielu, kus naine on täielikult mehe võimu all, teise puhul see võim on piiratud või puudub hoopis.

Gaiuse "Institutsioonides" leiame kolm abielu s õ l m i m i s e v o r m i:

A) Confarreatio, s.o. religioosne akt, mis toimub kümne tunnistaja juuresolekul ja preestrite kaasabil. Abielu sõlmimine oli keerukas ja pidulik toiming. Selleks oli vajalik kindlate sõnade lausumine, abielu sõlmiti certis et solemnibus verbis. Abielu sõlmimisel anti abiellujaile erilist leiba - panis farreus, millest ka selle abiellumise vormi nimetus.

B) Coëmptio - naise ostmine selle isalt või eestkostjalt mancipatio teel viie tunnistaja juuresolekul ja kaalumehe - libripens'i osavõtul. Ostutehingule eelnes arvatavasti vastastikune küsimuste esitamine. Esimesena küsib peigmees pruudilt:"An tu mihi materfamilias esse velis?"(Kas tahad tulla mulle pereemaks). Pruut, andes jaatava vastuse, küsib sama peigmehelt. Pruudi tavaliseks vastuseks arvatakse olevat: "Ubi tu Gaius ibi ego Gaia." (Kus sina oled Gaius, seal olen mina Gaia). Abielu sõlmimise juriidiliseks momendiks oli ikkagi mancipatio akt ise, mis hiljem muutus näiliseks müügitehinguks (imaginaria venditio). Arvatakse, et confarreatio on vanim abielu sõlmimise vorm, mis oli määratud patriitsidele, kuna coëmptio't kasutasid plebeid. Coëmptio muutus hiljem ühiseks kõigile.

C) Usus on abiellumine faktilise kooselu tagajärjel ühe aasta jooksul. Siin on rooma õigus kasutanud igamise printsiipi, mis on omane asjaõigusele. Kui keegi oli kinnisasja kaks aastat või vallasasja ühe aasta enda käes pidanud, sai ta asja omanikuks. Nii ka siin - kooselu ühe aasta jooksul andis mehele manus'e naise üle. Arvatakse, et usus vanimal

ajal oli mõeldud vahendina, kuidas legaliseerida abielu, mis oli sõlmitud mõne vormiveaga, või hoopis vormivabalt, näit. naise röövimise puhul.

Mis puutub abielupoolte suhetesse, siis on need erinevad abielu cum manu ja abielu sine manu puhul.

Abielus cum manu satub naine nii isiklikes kui ka varanduslikes suhteis mehe võimu alla. Teda vaadatakse kui tütart - filiae locum optinet. Abiellumisega kaotab naine kõik oma sidemed endise perekonnaga, muutub juriidiliselt neile täiesti võõraks ja kaotab, mis on oluline, pärimisõiguse endise perekonna liikmete suhtes.

Abielu cum manu oli sobiv patriarhaalsele perekonnale. Elu arenemisega muutus see abieluvorm liiga rangeks. Juba XII tahvli seaduste ajal tekivadki uued elemendid abielus. Nimelt XII tahvli seadused, nähes ette usus'e teel abielu cum manu tekkimise, määrasid samas, et naine võib manus'e tekkimist takistada, katkestades igamise kulgemise mehe majast lahkumisega kolmeks ööks (usurpatio trinoctii). Vältides manus'e tekkimist, tähendab, olles vaba mehe võimu alt, on naine mehele ühtlasi võõras ja säilitab oma seisundi endises perekonnas. Vaatamata sellele, luges rooma õigus juba vanemal perioodil sellist abielu seaduslikuks - matrimonium iustum; lapsed sellest abielust pole vallaslapsed, vaid abielulised. Naine ise laste emana on oma mehele uxor ja mitte armuke. Ta on vaba, iseseisev isik mehe kõrval nii isiklikult kui ka varanduslikult. Seepärast seda nimetataksegi abieluks s i n e m a n u (manus'eta abielu). Kuidas see abielu vorm on tõeliselt tekkinud, on vaieldav. Mõned arvavad, et see on tekkinud patriitside ja plebeide vahelisest abielust.

Kui abielu cum manu tuletab meelde rohkem asjaõiguslikku suhet, siis abielus sine manu esinevad esmakordselt perekonnaõiguslikud suhted. Abielu sine manu tekkimisega ei kao vahenditult abielu cum manu. Nagu teada paljudelgi teistel puhkudel rooma õiguse arengus seisavad uued õigusvormid hulk aega vanade kõrval ja alles aegamööda kaovad täiesti. Nii ka siin vabariigi ajastu teisel poolel muutub abielu sine manu valitsevaks vormiks. Vanemad manus'e tekkimise viisid kaovad

aja jooksul. Kõige enne kaob usus, seejärele confarreatio, kõige viimasena coëmptio, mis esineb ka veel klassikaliste juristide ajal. Üldiselt on aga juba klassikaliste juristide ajal abielu sine manu sõlmimiseks vajalik juriidilise tehingu sooritamine - abiellumise kokkuleppe sõlmimine. Nuptias consensus facit - k o k k u l e p e loob abielu (D.35.1.1.5.). Kokkuleppe sõlmimisele järgneb naise toomine mehe majja - deductio in domum -, millega kaasnesid tavaliselt mitmesugused abiellumise kombed, millel polnud juriidilist tähtsust. Sel ajal oli abiellumine täiesti vormivaba tehing, seistes erandina ja vastandina teiste rooma õigusele omaste vormikindlate tehingute keskel. Abiellumise vormivabadus on seletatav abielu sine manu ajaloolise tekkimisega. Alles hiljem, ja nimelt Ida-Rooma riigis Bütsantsis, tekkis kiriku mõjul kirikliku laulatuse nõue.

Vahe abielu cum manu ja sine manu vahel avaldub loomulikult ka abikaasade v a r a n d u s l i k k u d e suhete reguleerimisel. Abielu cum manu puhul võib näha naise allutamist mehe võimule: kõik, mis naisel oli enne abiellumist, ja mis ta omandab abielu ajal, kuulub mehele kui täielikule ja kontrollimatule omanikule. Selle varandusliku sõltuvuse eest vastutasuks on aga naisel võrdselt lastega pärimisõigus oma mehe, aga samuti viimase sugulaste surma puhul.

Hoopis teistsugused on abikaasade vahekorrad abielu sine manu puhul. Et siin mehe isiklikku võimu pole ja naine on tihti persona sui iuris, siis kehtib siin erandlikult võrdõiguslikkuse põhimõte: abikaasade vahel on nn. varalahususe süsteem. Mehe ja naise varandused on kaks omaette varamassi. Kõik, mis naisel oli enne abiellumist ja mis ta omandab abielu ajal, kuulub talle endale. Selle varandusega võib ta talitada vabalt. Hiljem sai see naise erivara kreekakeelse nimetuse parapherna. Et varalahusus ei oleks ainult formaalne, vaid sisuline vahekord, keelas rooma õigus juba varakult (tavaõiguslikult) abikaasade vahelised kingid. Abikaasade vahelised kingid on tühised ja neid võib tagasi nõuda. Muidu aga võisid abikaasad abielu sine manu puhul omavahel sõlmida igasuguseid tehinguid: osta, müüa, laenata, volitusi anda jne. Järelikult pidi siis ka võimalik olema ha-

gi esitamine abikaasade vahelistes vaidlustes. Kuid kohtuotsusega ei nõutud ühelt abikaasalt teise kasuks mitte kõike välja, vaid jäeti kaotanud poolele elamiseks vajalikud esemed (beneficium competentiae).

Abikaasade varalahususe süsteemis olid aga veel kaks täiendavalt varanduslikku instituuti: dos ja donatio propter nuptias.

D o s - kaasavara on vara, mille naine abielludes kaasa toob, et aidata mehel kanda temal lasuvat kohustust lapsi ja naist üleval pidada (alimentatio). Ainult see osa naise varandusest on dos, mis on sellena antud. Kui dos määrati naise isa poolt, nimetati seda dos profecticia, kui naise enda poolt - dos adventicia. Kui abielu lõpeb naise surmaga, jääb dos adventicia mehele. Kui sureb mees, jääb dos naisele. Abielulahutuse korral antakse dos naisele, kui lahutus toimub mehe initsiatiivil või süül. Dos jääb mehele, kui abielu lahutatakse naise algatusel põhjuseta või naise süül. Abielu ajal on mees juriidiliselt dos'i omanik ja võib seda vabalt käsutada, isegi ära raisata (erand oli tehtud kinnisvarade kohta), kuid faktiliselt oli mees vaid dos'i kasutajaks abielu ajal.

Donatio propter nuptias on mehe poolt naisele tehtud kink. Esialgselt tehti selline kink enne abiellumist (donatio ante nuptias) ja sellega taheti anda ka naisele tagatis aluseta lahutuse puhuks mehe poolt. Donatio vastaski suuruselt umbes dos'ile. Justinianus käskis seda laadi kinki nimetada alati donatio propter nuptias. Kinki siin tegelikult polegi: mees jäi tegelikult "kingitud" objektide omanikuks, kasutades neid vabalt. Lahutuse korral saab naine tagasi oma dos'i ja sellele lisaks ka donatio propter nuptias'e. Dos ja donatio propter nuptias moodustavad nagu mingi ühise perekondliku varanduse abikaasade vahel kehtiva varalahususe süsteemi raamides.

Mis puutub a b i e l u l a h u t u s s e, siis on see erinev abielu cum manu ja abielu sine manu juures. Abielu sine manu kui kooselu, mis on rajatud mehe ja naise vabale kokkuleppele, võidakse lõpetada kummagi abikaasa vabal tahtel. Abielu cum manu on rajatud mehe ühekülgsele võimule

ja seepärast võib seda abielu lõpetada ka ainult mees oma ühekülgse otsusega. Tingimuseks oli, et lahutamisel silmas peeti nn. contrarius actus'e põhimõtet: confarreatio teel sõlmitud abielu võidi lahutada vastava sakraalse toimingu - diffarreatio teel; coëmptio teel sõlmitud abielu - remancipatio teel.

Edasi, abielu sine manu võidi lahutada abielupoolte vastastikusel nõusolekul - divortium mutuo dissensu. Kui abielu lahutati mehe või naise ühepoolse teadaande põhjal, nimetati seda repudium. Mingeid seadusandlikke abielulahutuse põhjusi ei nõutud.

Vabariigi aja lõpul, seoses üldise moraali langusega, elas ka rooma perekond üle erilise kriisi. Eriti abielulahutamise vabadust hakati kurjasti tarvitama. Võitluseks selle vastu andis Augustus rea karme seadusi. Näiteks abielurikkumise kohta Lex Iulia de adulteriis 18.a. e.m.a. Selle seadusega karistati mitte üksnes süüdlast abielupoolt, vaid ka kaasaaitajaid, eriti veel süüdlase naise isa ja meest, kui need polnud algatanud süüdistust abielu rikkunud naise vastu. Üldse tuleb tähendada, et kogu Augustuse-aegset seadusandlust iseloomustab seaduste andmine, mis püüdsid tervendada abielu.

Aga ka Augustus lubas üht mehe ja naise vahelist kooselu vormi, mis polnud abielu. See oli vajalik siis, kui abielu polnud võimalik sõlmida pooltest mitteolenevail põhjusil. Näiteks seadusega olid keelatud abielud senaatorite seisusest isikute ja vabakslastute vahel. Kui pooled sellist kooselu soovisid ja kumbki neist polnud seaduslikult abielus, siis sellist kooselu ei karistatud ja nimetati k o n k u b i n a a d i k s. Konkubinaat erineb juhuslikkudest vahekordadest. Kuigi lapsed konkubinaadist ei ole abielulised, ei loeta neid siiski tavalisteks vallaslasteks (vulgo concepti), vaid nad on loomulikud lapsed (liberi naturales). Aja jooksul saavad nad ka piiratud pärimisõiguse. Neid võidakse tunnustada abielulisteks jne. Seega hakatakse vaatama konkubinaadile nagu mingile abielu surrogaadile. Üldiselt siiski võideldi Augustuse ajal vabaabielu vastu.

Ka l a p s e t u s e probleem oli muutunud teravaks. Seadustega püstitatigi kohustus abiellumiseks ja laste omamiseks. Selleks olid isegi karistuslikud normid. Nii pidid kõik mehed vanuses 25-60 a. ja naised 20-50 a. vanuses olema abielus ja omama lapsi. Selliste kohustuste mittetäitmisel olid ette nähtud muuseas järgmised tagajärjed: isikud, kes polnud abielus - neid nimetati coelibes -, ei saanud pärida testamendi järgi. Kes olid küll abielus, kuid kel polnud lapsi - neid nimetati orbi -, said pärida ainult pooles suuruses. Ülejäänud osa läks teistele pärijatele või riigikassasse. Lapsetuks ei loetud meest, kui tal oli vähemalt üks laps, naist - kui tal oli neid vähemalt kolm. Sellisel naisel oli nn. kolme lapse õigus - ius trium liberorum: tal oli täielik pärimisõigus ja mitmesugused privileegid. Neist seadustest muidugi hiiliti mitmel viisil mööda ja need tekitasid segadust. Kuid nad püsisid kogu klassikalise õiguse aja ja muudeti alles Konstantinuse poolt.

Augustus määras ka erilise abielulahutuse korra. Abielu lahutamisest tuli teatada 7 tunnistaja juuresolekul ja lahutamine ise toimus erilise lahutuskirja - libellus repudii - kätteandmise teel. Muidu jäi abielu lahutamine kogu rooma õiguse kehtivuse ajal vabaks. Küll tõi küllaldase põhjuseta (sine iusta causa) abielulahutus enesega kaasa teatava varandusliku trahvi, nagu märgitud eespool. Kui naine oli süüdlaseks pooleks, kaotab ta mehe kasuks oma kaasavara - dos. Oli süüdlaseks pooleks mees, kaotab ta naise kasuks abiellumise puhul antud kingi - donatio propter nuptias.

Abielu lahutuse kohta on rooma kirjanduses võrdlemisi palju andmeid.

Kuni aastani 233 e.m.a. polevat Roomas abielulahutusi üldse esinenud. Sel aastal lasknud rooma kodanik Spurius Carvilius Ruga end lahutada naise lapsetuse tõttu. See leidnud suurt hukkamõistu kaaskodanikkude poolt. Sada aastat hiljem pilt muutus - nii olevat Cicero olnud 3 korda abielus, Caesar - 4, Pompeius ja Sulla - 5, mõned roomlased isegi 20 ja enam korda.

Lõpuks tuleb veel märkida, et laste huvides nõuti, et isa uuesti abielludes pidi säilitama laste õigused. Näit. kui

esimesest abielust jäi mingi varandus, oli lastel sellele õigus. Lesk naine pidi pidama leinaaastat. Seda võeti pieteedi seisukohast, pealegi oli see oluline selleks, et ei tekiks raskusi lapse isa kindlaks määramisel. Abiellumine enne leinaaasta möödumist tõi endaga kaasa teatud karistuse - infamia (autus) - ja pärimisõiguse kitsenduse.

§ 3. Laste ja vanemate õiguslikud vahekorrad.

Laste ja vanemate vahekordi kogu Rooma ajaloo vältel määrab p a t r i a p o t e s t a s'e printsiip kui patriarhaalne ja ühekülgne isavõim. Abikaasade vahelisis suhteis rooma õigus hiljem loobus vana patriarhaalse korra printsiipidest, laste õiguses püsisid need printsiibid palju suurema visadusega. Gaius ütleb, et sellist võimu laste üle kui roomlastel pole ühelgi teisel rahval. (Gai Inst.I. 55). Kõigepealt tunneb rooma õigus ainult patria potestas't, s.t. vaid isavõimu, mitte vanemate võimu üldse. Abielus cum manu oli ema oma lastele õiguslikuks õeks. Õieti polnud ta isegi agnaatiline (võimu) sugulane oma lastele. Alles aja jooksul, kui hakatakse tunnustama veresugulust, tekivad teatavad juriidilised vahekorrad ka ema ja laste vahel - neil on vastastikune pärimisõigus. Impeeriumi perioodil tekib ka vastastikune ülevalpidamise kohustus ja ema võib mõningatel juhtudel olla oma laste eest kostjaks.

Laste ja vanemate vaheliste õiguste aluseks on üldreeglina ainult seaduslik abielu ja seaduslik perekond. Et vana aja Rooma perekond oli rajatud agnaatilisele sugulusele, siis vallaslastel polnud sidemeid ei loomuliku isa ega emaga. Kognaatilise suguluse tunnustamisega tekivad neil sidemed oma ema ja selle sugulastega. Seega ema järgi nad pärivad koos abieluliste lastega, sest kehtib põhimõte: mater semper certa est - ema on alati teada -, kuid pater vero is est quem nuptiae demonstrant - isa on see, keda näitab abielu - (D. 2.4.5.). Järelikult vallaslapsel juriidiliselt isa polegi. Paremas olukorras olid, nagu eespool tähendatud, konkubinaadis sündinud lapsed - liberi naturales.

Isavõim - patria potestas - avaldub järgmiselt. Vanimal

ajal oli see võim absoluutne ja käis nii lapse isiku kui ka tema varanduse kohta. Isa võis oma vastsündinud lapsele jätta elu või mitte, isa võis müüa oma lapsi orjusse trans Tiberim või ka siseriiki (ius vendendi). Juriidiliselt oli tal lapsele elu ja surma õigus (ius vitae et necis). Varanduslikult on filiusfamilias (perepoeg) persona alieni iuris. Tema õigusvõime on olemas ainult isa jaoks: kõik, mis poeg omandab, muutub isa omandiks. Selline oli ajalooline lähtekoht. Edaspidi patria potestas mitmeti nõrgeneb laste isiku seisukohast. Lapse äraviskamise õigus (ius exponendi) keelatakse. Orjusse müük trans Tiberim kadus ka varakult, siseriiki müümist piirati tunduvalt. Isalt võetakse ius vitae ac necis ja isegi isa koduse karistamise õigust piiratakse.

Huvitava arenemise teevad läbi isa ja laste vahelised v a r a v a h e k o r r a d. Siin laste varanduslik iseseisvumine läheb sama teed nagu orjadegi puhul. Nagu orjadele, andsid isad oma täiskasvanud poegadele teatava varanduse iseseisvaks majandamiseks, mida ka siin nimetatakse p e c u l i u m 'iks. Peale selle määrati Augustuse ajal, et kõik see, mille poeg sõdurina (filiusfamilias miles) sõjas (in castris) on omandanud, kuulub poja suvalisse kasutusse ja käsutusse; see on lahus isa varandusest. Seda varandust nimetame p e c u l i u m c a s t r e n s e. Kui absoluutse monarhia ajal kõik kodanikud riigiteenistuse alal võrdsustati, kandusid reeglid peculium castrense kohta ka varandusele, mille poeg oli omandanud tsiviilteenistuses. Sellest kujunes nn. peculium quasi castrense (quasi -- nagu). Justinianuse ajal kõik poja poolt omandatud iseseisev varandus kannab nimetust b o n a a d v e n t i c i a. Loomulik, et varandusliku iseseisvuse tunnustamisega nõrgeneb perekonna juriidiline ühtsus. Perekonnaliikmetel on oma vara, nad võivad selle puhul esineda protsessi pooltena ja sõlmida vastavaid õigustehinguid.

Patria potestas'e t e k k i m i s e viisid Roomas olid järgmised:

1) Isavõim tekib kõigepealt loomulikul teel lapse sünniga seaduslikus abielus.

2) On võimalik ka, et vallaslapsi seadustatakse - legi-

timatio. Roomas tekkis lapse seadustamine alles absoluutse monarhia ajal ja sedagi vaid liberi naturales'e kohta. Legitimatio on võimalik kolmel teel: a) Legitimatio per subsequens matrimonium - lapse vanemate hilisema abiellumisega; b) Legitimatio per oblationem curiae, kus filiusfamilias paigutati dekurioonide nimestikku; c) Legitimatio per rescriptum principis, kus Justinianusest alates vallaslapse seadustamine toimus spetsiaalse imperaatori käskkirjaga.

3) Ka võidakse võõraid mittelihaseid lapsi võtta perekonda, mida võime nimetada l a p s e n d a m i s e k s l a i e m a s m õ t t e s. a) A r r o g a t i o (adrogatio) tähendab võõra persona sui iuris'e perekonda võtmist. See toimub esialgselt rahvakoosolekul ülempreestri - pontifex maximus'e osavõtul ja nii lapsendaja kui ka lapsendatava juuresolekul. Järelikult arrogatio oli võimalik vaid isikute juures, kel oli õigus osa võtta rahvakoosolekutest. Järelikult naiste ja alaealiste puhul polnud see võimalik. Hiljem arrogatio toimus avaliku tahteavalduse teel, lõpuks per rescriptum principis. b) A d o p t i o, s.t. l a p s e n d a m i n e k i t s a m a s m õ t t e s, on võõra persona alieni iuris'e, s.o. teise perekonnapea võimu all oleva isiku, perekonda võtmine. Vanemal ajal toimus adoptio erilisel keerukal viisil ja nimelt lapse näilise kolmekordse müümisega isa poolt. Justinianus määras, et lapsendamine toimugu eriliste formaalsusteta lihtsa teadaandega kohtu ees.

Viimasena tuleb vaadelda isavõimu l õ p p e m i s e küsimust. Põhimõtteliselt on patria potestas eluaegne. Tähendab, tema normaalseks lõppemisviisiks on isa surm. Aga selles on mõningaid erandeid. Nii vabaneb poeg isa võimu alt, muutudes persona sui iuris'eks, teatavatesse ametitesse astudes, näiteks konsuliks saamise puhul. Kuid patria potestas võib lõppeda ka erilise tehingu teel ja nimelt, kui isa poja vabastab. Seda nimetatakse e m a n c i p a t i o 'ks. Esialgselt toimus emancipatio lapse kolmekordse müümise teel, nagu eespool märgitud. Impeeriumi perioodil võidi last emantsipeerida imperaatori reskriptiga (emancipatio per rescriptum principis) või lihtsalt avaldusega koh-

tu ees. Tasuks emancipatio eest jäeti isale kasutada emantsipeeritud poja pool varandust.

§ 4. Eestkoste ja hooldus.

Igas ühiskonnas leidub isikuid, kel on küll õigused, s.t. õigusvõime, kuid puudub küllaldasel määral arusaamine ja oskus oma asju ajada, s.t. nad on teovõimetud. Siia kuuluvad esmajoones alaealised ja hullumeelsed. Siia arvati vanemal ajal ka naissoost isikud ja osalt ka pillajad. Kui vaadelda küsimust vanema rooma õiguse seisukohalt, siis kõikide selliste isikute puhul, kui nad on personae alieni iuris, s.t. isavõimu all, ei kerki üldse üles nende teovõime probleem: neil pole iseseisvat varandust ja neid kaitseb paterfamilias. Lugu on teine, kui teovõimetuks on persona sui iuris. Siin tuleb luua mingi perekondliku kaitse surrogaat ja selleks ongi kaksikinstituut: e e s t k o s t e - t u t e l a - ja h o o l d u s - c u r a. Sellel hoolduse instituudil laiemas mõttes on selja taga pikk arenemistee. Vanimal ajal, kui olid tugevad veel sugukondlikud sidemed, pidid teovõimetute isikute eest hoolitsema sugulased, kusjuures see hoolitsemine puudutas esmajoones hoolealuse varandust tema lähimate pärijate huvides. Seepärast loeti algul loomulikuks eestkostjaks hoolealuse lähim pärija. Et aga vanimal ajal toimus pärimine agnaatilise suguluse alusel (hereditas legitima), siis oligi loomulikuks eestkostjaks lähim agnaat, s.o. nn. t u t e l a l e g i t i m a. Aga juba XII tahvli seadused lubavad isal testamendis määrata oma alaealistele või nõdramõistuslikkudele lastele eestkostjat, s.o. t u t e l a t e s t a m e n t a r i a. Sel ajal pole eestkoste kohustus, vaid eestkostja õigus. Hiljem aga lisandub sellele kohustuslik moment ja hilisemad allikad määravad eestkostet juba kui teatavat ühiskondlikku koormust - munus publicum. See tähendab ühtlasi ka seda, et eestkoste küsimus on riiklik ülesanne. Riigivõim peab hoolitsema eestkostja määramise eest. Eestkostjaid määrasid preetorid plebeide tribuunide osavõtul. Sellist riigivõimu poolt määratud, "antud" eestkostet nimetatakse t u t e l a d a t i v a. Nüüd valvab

riik ka eestkostjate tegevuse üle.

Mis puutub vahetegemisesse eestkoste - tutela - ja kitsamas mõttes hoolduse - cura - vahel, siis rooma õigus olulist printsipiaalset vahet siin ei tunne.

Omavaheliste õiguslikkude tülide lahendamiseks oli eestkostja ja eestkostetava vahel terve rida hagisid. Eestkostja amet rooma põhimõtete järgi oli tasuta. Eestkostetava huvides tehtud kulutuste eest sai eestkostja nõuda muidugi tasu.

Üksikuid eestkoste ja hoolduse liike:

1) E e s t k o s t e a l a e a l i s t e ü l e - tutela impuberum ja cura minorum. Nagu eespool (4.peat., § 2) märgitud, jagas rooma õigus kõik nn. impuberes (mittesuguküpsed), s.o. isikud kuni 14 aasta vanuseni, kahte rühma: 1. infantes - lapsed kuni 7 a. vanuseni - ja 2. infantiae maiores - lapsed 7-14 a. vanuses. See vahetegemine avaldaski mõju nende teovõimele. Infantes ei saanud üldse tsiviilkäibest osa võtta ja neid asendas täielikult eestkostja - tutor.

Lapsed 7-14 a. vanuses omasid piiratud teovõimet, näit. nad võisid sõlmida tehinguid puhtakujuliseks vara omandamiseks.

Niisiis isikud üle 14 (resp. 12) a. vanuses loeti Roomas üldreeglina täisealisteks - puberes. Kuid ka kõiki vanemaid kui 14 a. isikuid ei saanud keeruliseks muutunud majanduslikus käibes enam lugeda ühesugusteks. Seepärast a.190. e.m.a. Lex Plaetoria liigitas puberes omakorda kahte rühma: a) isikud alla 25 a. (minores viginti quinque annis ehk lihtsalt m i n o r e s), b) Kõik üle 25 a. vanuses olid täisealised (p u b e r e s m a i o r e s). Minores kasutasid võrreldes maiores'tega teatavaid seaduslikke soodustusi tehingute sõlmimisel.

Hiljem, imperaatorite ajal aga leiti vastupidi, et mõnede varakult arenenud isikute puhul on 25-aastane teovõime piir liiga kõrge. Konstantinuse ajal määratigi lõplikult, et selliseid isikuid, kui nad on vähemalt 18 aastat vanad, võib tunnistada täiesti teovõimelisteks. Seda instituuti nimetatakse v e n i a a e t a t i s.

2) E e s t k o s t e n a i s t e ü l e - tutela

mulierum. Vanimad õigussüsteemid, nende hulgas rooma õigus, loevad naise teovõimetuks isegi siis, kui ta ei ole mehe võimu all. Põhjuseks on muidugi ühelt poolt toored kombed ja ühtlasi ka primitiivse õiguskorra iseloom. Sel ajal õiguskaitse, seega tema omaminegi eeldasid isiku võimet kanda relva. Vanimal ajal naine kui relvakandmiseks mittevõimeline seisiski oma lähima agnaadi eestkoste all. Elutingimuste arenemisega eestkoste naissoost isikute üle kaotas oma mõtte. Roomas vabariigi lõpul oli tal vaid veel formaalne tähendus. Naine ajas ise oma asju ja ainult mõningate tehingute jaoks vajas ta eestkostja abi. (Näiteks legisaktsioonilises protsessis esinemiseks). Hiljem eestkoste naiste üle kadus täielikult. Kuid eestkoste kadumine ei tähendanud veel meeste ja naiste võrdõiguslust. Nii ei saanud naine olla avalikes ametis, ei saanud teiste eest esineda kohtus, olla eestkostjaks (välja arvatud ema ja vanaema oma laste suhtes). Teisest küljest oli naistel ka teatavad eesõigused. Nii võisid naised Roomas vabandada end seaduse mittetundmisega (ignorantia iuris), nagu minores XXV annis, sõdurid ja külaelanikud (D.22. 6.9: pr.). See eesõigus oli naistel propter sexus infirmitatem - tingitud soo nõrkusest. Samuti oli kehtetu tehing, millega naine võttis endale vastutuse võõra võla eest (käendus, pandiandmine). Selle motiiviks loeti naise liigset usaldust, nõrkust (imbecillitas sexus (D.16.1.2.1).

3) H o o l d u s h u l l u m e e l s e t e ü l e - cura furiosi. Sellist hooldust tundsid juba XII tahvli seadused. Hooldajateks olid lähimad sugulased ja pärijad. Justinianuse ajal määrati hullumeelsele hooldaja - kuraator - riigivõimu organi poolt. Hullumeelne loeti täiesti teovõimetuks ja kuraator asendas teda täielikult. Erandina loeti hullumeelne teovõimeliseks nn. selgetel momentidel (lucida intervalla).

4) H o o l d u s p i l l a j a t e ü l e - cura prodigi. Ka seda hooldust tundsid juba XII tahvli seadused. Pillaja on isik, kes ei pane piiri oma väljaminekuile; ta ise ja tema lähikondsed võivad viletsusse sattuda. Pillajal on teatav teovõime, kuid see on piiratud peamiselt varaliste tehingute sõlmimisel.

6. peatükk.

ASJAÕIGUS.

§ 1. Asjaõiguste mõiste ja süsteem.

Rooma õigus on arendanud vahetegemise asjaõiguste ja obligatsiooniõiguste vahel täieliku teravuseni (vt. näit. Paulus - D.44.7.3.pr.).

Asjaõigus annab vahenditu võimu ühe kindla asja peale. Obligatsiooniõigus seevastu on rajatud vaid kahe poole - kreeditori ja deebitori vahelisele õigussuhtele (obligationes, obligatsiooniõigusest vt. 7. ja 8. peatükk). Näiteks on omanikul alati vahenditu õigus asjale, kuna ostjal on müüja vastu ainult isiklik nõue asja üleandmiseks. Ta ei saa aga asja üleandmist müüja poolt kolmandale isikule juriidiliselt takistada.

Asjaõigused, kuna need käivad vahenditult antud asjade kohta, on suunatud, eriti õiguskaitse mõttes, k õ i k i d e kolmandate isikute vastu (omanik ühel pool - kõik kaaskodanikud kui mitteomanikud teisel pool). Need on a b s o l u u t s e d õigused. Obligatsiooniõigus on suunatud kindla, k o n k r e e t s e isiku vastu. Ta on seega r e l a t i i v n e õigus.

Seepärast võib omanik oma asja igalt isikult välja nõuda, ostja aga võib ostetud asja üldreeglina nõuda vaid müüjalt, mitte kolmandalt isikult, kellele müüja asja andis.

Asjaõigused jagunevad kahte peagrühma: 1. o m a n d i õ i g u s (dominium) ja 2. õ i g u s e d v õ õ r a l e a s j a l e (iura in re aliena).

Peale nende asjaõiguste omab erilist õiguskaitset iselaadi asjaõiguslik instituut - valdus (possessio), mida tuleb lahus hoida omandiõigusest.

Et asjaõiguste objektiks on asjad, siis nende käsitluseta jääks asjaõiguse olemuse selgitamine puudulikuks, seepärast tulebki vaadelda kõigepealt asju ja nende liigitust. Teatavasti on r e s, asjad, õigemini asjad ja asjadega

ühenduses olevad õigused institutsioonilise süsteemi kohaselt teine jaotus eraõiguses.

Seega kujuneb instituutide järjestus käesolevas peatükis järgmiseks: esiteks - asjade liigitus, teiseks - valdus, kolmandaks - omandiõigus (suurim jaotus) ja neljandaks - õigused võõrale asjale (kolme alajaotusega).

§ 2. Asjad ja nende liigitus.

Asi on õigusteoreetiliselt õigusobjektide üks liike, kuid sageli samastatakse teda õigusobjektiga. Ka vanas Roomas oli see nii, kusjuures terminil r e s oli väga lai tähendus. Siin käsitletakse asja tavalises õigusobjektide ühe liigi tähenduses.

Loomulikult ei kattu vanimate õigussüsteemide asjade liigitused moodsa õiguse klassifikatsioonidega. Nii esineb ka vanas Roomas asjade liigitus, mida praegu enam ei tunta ja mille tekke aluseidki täpselt ei teata. See on asjade liigitus r e s m a n c i p i ja r e s n e c m a n c i p i (mancipi - sõnast manu capere - käega võtma).

Ius civile arvas res mancipi hulka peamiselt vana kviriitliku omandi objektid, ja nimelt maad (ja ka majad)Itaalias; orjad, tööloomad ja mõningad prediaalservituudid (nende kohta vaata allpool §6). Kõik muud esemed olid res nec mancipi. Siia kuulusid majapidamisesemed, tooted, raha,muud loomad jne. Kõike seda nimetatakse ka pecunia. Selle asjade liigituse peamine tähtsus seisis selles, et res mancipi võidi võõrandada, s.t. omandiõigust üle kanda ainult formaalse tehingu - mancipatio - ja hiljem in iure cessio teel. Vastupidi res nec mancipi olid võõrandatavad lihtsa vormivaba üleandmise - traditio - teel. Sellest vahetegemisest järeldatakse, et res mancipi puhul avaldus kollektiivne valdus, millest ka üleandmise vorm mitme isiku osavõtul. Vastupidi, individuaalne, õigemini eraomand tekib algselt res nec mancipi puhul. Hiljem tekib eraomand ka tootmisvahendite suhtes.

Hilisemas õiguses vahetegemine res mancipi ja res nec mancipi kaob ja selle asemel saab oluliseks liigituseks r e s i m m o b i l e s ja r e s m o b i l e s, st. liikumata ja liikuvad asjad, või, nagu nüüd ütleme - kinnis-

ja vallasasjad. Nimelt uute maade vallutamisega ei võinud enam püsida endised mõisted maatükkide õigusliku reŽiimi kohta. Eriti oluline oli see, et väljaspool Itaaliat asetsevast ager publicus'est hakati andma eraisikutele maatükke. Seega res mancipi mõiste olemuslikult muutub. Vaatamata sellele, res mancipi ja res nec mancipi liigituse mõju on tunda rooma õiguses veel kaua.

Liigitus res mobiles ja res immobiles saab oluliseks Justinianuse õiguses. Majanduslikult on res immobiles samuti nagu res mancipi tähtsaimaks asjade liigiks. Mis puutub õiguslikku käsitlusse, siis esines lahkuminekuid res mobiles ja res immobiles vahel juba vanemas õiguses. Nii on XII tahvli seaduses igamise suhtes erinevusi. Maatüki puhul igamiseks vajatakse kaks aastat, muude asjade jaoks - üks aasta. Tuleb muide tähendada, et XII tahvli seadused ei tarvita terminit res immobiles. Õiguslikku vahet res mobiles ja res immobiles vahel hakati tegema imperaatorite ja praefectus praetorio reskriptides. Esialgselt maatükkide üleandmisel vajati üleandmist ja pidulikke talitusi. Siiski Rooma õiguses pole sellel asjade liigitusel (kinnis- ja vallasasjad) kaugeltki sellist tähendust nagu hilisema aja enamikus kodanlikes õigussüsteemides.x)

Teiseks asjade liigituseks, mis ka praegu on rakendatav, on asjade jaotamine k ä i b e l i s t e k s (res in commercio) ja k ä i b e v ä l i s t e k s ehk k ä i b e t u t e k s (res extra commercium). Selle liigituse aluseks on vahetegu, kas asi võib olla eraomandi ja õigustehingute objektiks või mitte, s.t. seisab väljaspool käivet. Et teada saada, missugused asjad on käibelised, tuleb vaadelda, missugused asjad on res extra commercium. Viimaseid liigitatakse kolme rühma, milledel on omad alaliigid.

1) Res communes omnium. Need on esemed, mis loodus on määranud kõigile, siia kuuluvad aër (õhk), aqua profluens (voolav vesi), mare (meri) ja litora maris (mere kaldad).

2) Res publicae. Need on esemed, mida võiks iseenesest

---

x) Seevastu meil kehtiva VNFSV Tsiviilkoodeksi § 21 märkus ütleb: "Maa eraomandi äramuutmise tagajärjel on kaotatud varade jaotus vallas- ja kinnisvaradeks."

omandada, kuid nad on üldise kasu huvides määratud kõigile kasutamiseks. Näit. jõe kaldad, avalikud teed, ager publicus, servi publici jne. Seda liiki asjadele on lähedased ka res universitatis. Need on esemed, mis küll võivad olla tsiviilses käibes, kuid üldistes huvides on nende kasutamine reserveeritud teatud kogukondade liikmetele. Siia kuuluvad teatrid, tsirkused, avalikud ehitused, kogukonna teed jne. Neid nimetati ka res publicae in publico usu. Nende kasutamist kaitsti nii tsiviilprotsessi korras kui ka halduõiguslikult.

3) Res divini iuris, s.o. esemed, mis on käibest kõrvaldatud n.ö. usundlikel alustel, jumalikkude normidega. Siia kuuluvad: a) Res sacrae - templid, pühad riistad. Ainult siis võidi müüa templit, kui oli vaja Rooma kodanikku välja osta sõjavangistusest. b) Res religiosae - esemed, mis pühendatud maa-alustele jumalatele - matusepaigad, hauakäpad jne. c) Res sanctae - linnamüürid Rooma ümber, mis olid erilise õiguse kaitse all. Vanemal ajal kuulusid siia ka piiripeenrad, maatükkide vahel. Kõik need esemed ei kuulunud kellelegi ja sellepärast nimetati neid ka res nullius divini iuris.

Peale nende olid ka res nullius humani iuris, need olid inimeste õiguse järgi peremeheta asjad, mis võisid saada eraomandi objektiks. Peremeheta asjade hulka kuulusid kõigepealt vabaduses olevad metsloomad. Kinniptüüdmisega muutuvad nad püüdja omandiks. Peremeheta on ka nn. res derelictae (siia kuuluvad mahajäetud, äravisatud asjad, kuid mitte lihtsalt kaotatud asjad). Neid võib leidja omandada.

Rooma juristide töödes tavatsetakse veel asju liigitada k e h a l i s t e k s - res corporales - ja k e h a t u i k s - res incorporales. Kehalised asjad on niisugused, mida saab tajuda kompamise teel - quae tangi possunt - näit. maatükk, ori, tooga jms. Kehatud on need asjad, mida ei saa tajuda kompamise teel - quae tangi non possunt - näit. pärandusõigus, vilikasustusõigus (usus fructus) jne. See klassifikatsioon arvatakse olevat tekkinud kreeka filosoofia mõjul.

Nii rooma õiguses, kui ka praeguse aja tsiviilõiguses

on tähtis asjade liigitus selle järgi, kas peame asja juures olulisteks tema individuaalseid, konkreetseid tunnuseid või iseloomustame teda liigitunnustega. Esimesi nimetame individuaalseteks, m i t t e a s e n d a t a v a t e k s, mittefungibiilseteks asjadeks - res non fungibiles. Nimi on tuletatud sellest, et siin ei saa üht asja asendada teise samasugusega. (Näiteks mingi kunstitöö). Teist liiki nimetatakse a s e n d a t a v a t e k s, fungibiilseteks asjadeks - res fungibiles. Siin saab käibelise vaate kohaselt iga objekti antud liigist asendada teisega. Selliseid asendatavaid esemeid võib määrata kaalu, mõõdu, arvu teel (res quae pondere, numero mensurave constat). Siia kuuluvad vili, joogid, eriti aga raha.

Asju võib liigitada veel ka ä r a t a r v i t a t a v a t e k s asjadeks (res quae usu consumuntur), s.t. nende majanduslik otstarve seisneb nende hävimises tarbimisel. Näit. toit, jook. M i t t e ä r a t a r v i t a t a v a d on asjad (res quae usu non consumuntur), mille tarvitamine ei hävita neid, asi võib vaid kuluda. Näit. maja, laev, korteri sisustuse esemed jne.

On olemas j a g a t a v a d asjad ja j a g a m a t u d asjad. Jagatav on asi, mida ühiskondlik-majanduslikku vaate järgi võib tükeldada homogeenseteks osadeks, kusjuures osad ei kaota väärtust, vaid säilitavad oma terviku olemuse, näit. riidekangas, mäatükk jne. Jagamatud on asjad, mis tükeldamisel kaotavad oma olemuse ja väärtuse, näit. marmorkuju, Stradivariuse viiul jne.

Tehakse vahet l i h t a s j a d e ja k o o s t a t u d asjade vahel. Lihtasi on selline, mida ühiskondlik-majandusliku vaate kohaselt loetakse tervikuks, nagu kivi, puu jne. Koostatud asi on lihtasjade mehaaniline ühend - näit. laev, hoone.

A s j a d e k o g u m i k s nimetatakse paljudest liht- või koostatud asjadest koosnevat asja (universitas facti, universitas rerum). Asjade kogumit käsitletakse ka tervikliku õigusobjektina, näiteks kari, raamatukogu, kaubaladu jne.

P e a- ja l i s a a s i. Peaasi on see, mis määrab

kogu asja majandusliku otstarbe. Lisaasi seisab peaasja teenistuses. Näiteks pilt ja selle raam, sõrmus ja selle kivi.

V i l i - fructus - on asjast perioodiliselt eraldatav osa, siia kuuluvad looduslikud viljad (fructus naturales), näiteks loomade juurdekasv, samuti ka tsiviilsed viljad (fructus civiles) - asja tulu, näiteks maja üür, kapitali - hoiuse protsendid.

§ 3. Valdus (possessio).

Tuleb teravat vahet teha valduse ja omandi vahel. Omand on suurim õigus, mis võib olla asja kohta. Valdus on faktiline suhe asjasse. Loomulikult võib asja valdaja olla ka omanik. Ka rooma õiguses tähendas p o s s e s s i o - v a l d u s - sellist faktilist olukorda, kus valdaja võis asja t e g e l i k u l t kasutada ja käsutada. Valduse elementideks loeti: a) tahe asja enda käes pidada - animus possidendi ehk lihtsalt animus ja b) tegelik asja enda käes pidamine - corpus. Rooma õiguses tuleb valdust hoida lahus veel ühest naaberinstituudist - d e t e n t i o'st, s.t. p i d a m i s e s t - lihtsast asja enese käes hoidmisest. Praktiline vahe seisis selles, et possessio puhul kaitsti teda asjaõiguslikkude interdiktidega, detentio'l aga asjaõiguslikku kaitset ei ole. Pidajaks - detentoriks peeti näiteks üürnikku.

Valdust saab liigitada:

1) P o s s e s s i o i u s t a - õiguspärane valdus - p o s s e s s i o i n i u s t a - õiguspäratu valdus. Õiguspärane on ausal, seaduspärasel viisil saadud valdus; õiguspäratu -, mis on saadud näit. jõuga, salaja haaratud valdus.

2) Heausklik valdus - p o s s e s s i o b o n a e f i d e i, halvausklik valdus - p o s s e s s i o m a l a e f i d e i. Esimene neist on selline valdus, kus asja vallatakse heas usus, s.t. nii, et valdaja oma arvates ei riku kellegi teise õigusi. Halvas usus valdus tähendab seda juhtumit, kui valdaja on teadlik, et tal pole üldse õigust asja valdamiseks või tema õigus on väiksem kui teise

oma.

Valduse objektiks võivad olla käibelised asjad. Peamiselt on valduse objektiks kehaline asi - see on possessio rei. Kuid rooma õigus tundis ka valdust, kus objektiks on ka kehatu asi. Mõeldud on siin mingi teise õiguse teostamine. Seda nimetati hilisemas rooma õiguses possessio iuris ehk quasi possessio.

Possessio saamiseks pole tarvis erivorme. Valduse saamiseks on vajalik, et valdajal oleks animus ja corpus, kusjuures animus on eelduseks, millele järgneb corpus. Corpus ei tähenda käega haaramist: asi loetakse valduses olevaks, kui valdajal on võimaldatud peremehelik käitumine - isanduse teostamine asja üle. Vana Rooma juristid ja ka hilisema aja õigusteadlased on palju vaielnud näiteks selle üle, missugusest momendist on metsloom jahimehe valduses, kala kalamehe valduses jne. Valdust võib omandada ka teiste isikute kaudu. Näiteks perepoeg, ori omandab valduse paterfamilias'ele. Valdus kaob, kui kaob üks ta elementidest, s.o. kas animus või corpus.

Igale õigusele annab, nagu teada, tema tõelise väärtuse õiguslik kaitse. Roomas oli valduse kaitseks erivahendid. Valduse kaitse tekkimise kohta Roomas on püstitatud mitu teooriat: ühed, nende hulgas saksa õigusteadlane-romanist Savigny (1779-1861.), arvavad, et valdust hakati kaitsma selleks, et riigivõim saaks tõrjuda vägivalda. Tuntud saksa jurist Ihering (1818-1882.) arvab, et valdajat kaitstakse seepärast, et ta on tavaliselt ka omanik. Peamiseks valduse kaitse aluseks on siiski ühiskondliku korra säilitamine, sest vanimal ajal ja hiljemgi veel püüti valdust kaitsta vägivaldsete rünnete puhul jõuga põhimõttel - vim vi repellere licet - jõudu võib jõuga tagasi tõrjuda. Tõelisteks valduskaitse vahenditeks Roomas on aga praetorite poolt loodud interdiktid. (Nende kohta üldiselt vaata eespool - 3.peat., § 4).

Roomas oli p o s s e s s o o r s e i d i n t e r d i k t e kolme liiki:

1) Interdicta adipiscendae possessionis, s.o. valduse taotlemise interdiktid, kui taotlejal valdust varem polnud.

2) Interdicta retinendae possessionis, s.o. interdiktid, millega kaitstakse veel käesolevat valdust rünnete vastu. Siia kuuluvad näiteks interdictum uti possidetis, mis käib ainult kinnisvarade - fundus, aedes kohta, ja interdictum utrubi, mida rakendatakse vallasasjade suhtes.

3) Interdicta recuperandae possessionis, s.o. interdiktid, mille sihiks on kaotatud valduse tagasisaamine. Siia kuuluvad mitut liiki interdictum de vi, millega keelatakse vägivalla tarvitamine.

Interdikte rakendati ka muude asjaõiguste, näiteks servituutide puhul. Õpetus possessoorsest kaitsest interdiktidega on kandunud oma põhiprintsiipides üle ka tänapäeva paljude kodanlike maade tsiviilõigusesse.

§ 4. Omandiõigus.

Eraomandi instituut, mida Roomas vabariigi aja lõpul tähistatakse terminiga d o m i n i u m ja p r o - p r i e t a s, on oma iseloomulikkude joontega olemas juba vanas ius civile's. Kuid asjade liigitus res mancipi ja res nec mancipi'deks, samuti andmed teiste rahvaste õigusest, lasevad arvata, et ka Roomas kõige vanemal ajal pole olnud eraomandit; viimase mõiste ja struktuur arenes pika aja jooksul. Vanimas rooma õiguses pole isegi terminit selle mõiste jaoks. Teatavasti omand on olemas ka ürgses ühiskondlikus korras, kuid alles ühiskonna jagunemisega klassideks ja riigi tekkimisega tekib omandiõigus, s.o. õigus, mida kaitseb riik oma organitega. Ajalooliselt on omandi aluseks teatava asja valdamine peamiselt selle haaramise teel. Siit ka roomaõiguslik termin mancipatio - asja käega võtmine (manu capere), samuti termin res mancipi.

Ajalooliselt vaadatuna oli omandil Roomas palju vorme. Vanimas rooma õiguses võis omand kuuluda ainuüksi rooma rahvale, hiljem ka üksikuile Rooma kodanikele. Seepärast nimetataksegi omandit vanimal ajal dominium ex iure Quiritium.

Kindel on, et ka Roomas asja individuaalse kuuluvuse idee, mis hiljem arenes eraomandiks, võis kõigepealt tekki-

da res nec mancipi puhul, millest hiljem teatavasti kujunes vallasasjade mõiste. Maa oli algselt kollektiivses kasutuses, kuid näiteks tapetud metsloomad, lindu, töödeldud majapidamiseset vaadeldi kui püüdjale, tootjale kuuluvat. Loomulikult püüdis antud isik seda ka ise kaitsta. Kuid selle kaitse aluseks pole niipalju isiku õigus asjale, kui just rikkuja lubamatu tegu.

Mis puutub omandiõiguse tekkimisse kinnisasjadele, siis tuleb meeles pidada, et res mancipi olid esialgselt tootmise põhivahendid ja neis võib näha ühiskondliku omandi jälgi. Tähtsamaks res mancipi liigiks oli maa, kusjuures Roomas etendas erilist osa ager publicus. Ager publicus, see on maa, mis algselt kuulus riigile, s.o. Rooma kogukonnale tervikuna, millest aga suur osa jaotati kodanikkude vahel ja muutus lõpuks eraomandiks. Et siin algul aga polnud tegu eraomandiga, näitab roomaõiguslik omaniku poolt tarvitatav lause: fundus meus est ex iure Quiritium - maatükk kuulub mulle kodakondsuse õiguse alusel, s.t. seepärast, et nii on maa jaotatud kogukonna liikmete vahel. Kui siingi keegi rikkus sellise maatüki kasutamist, siis ka siin esialgu oli kaitse aluseks õiguserikkumine, mitte õigus kui selline ise. Siit arvatavasti arenes ka omandi kaitse rei vindicatio kujul, kus hageja maatüki kohta pidulikult deklareeris magistraadi ees: hunc fundum ex iure Quiritium meum esse aio.

Seoses kviriitliku omandiga tuleb meeles pidada, et vanimas tsiviilõiguses erinevus res mancipi ja res nec mancipi vahel seisis ju selles, et esimesi sai üle anda vaid vormikindlate mancipatio ja in iure cessio teel, res nec mancipi aga lihtsa üleandmise, traditio teel. Muud vahet polnud ja ajaloolise epohhi ius civile tunneb juba nii sisult kui ka kaitsevahendite poolest ühtset omandit.

On vaja selgitada, mis on omandiõigus oma olemuselt. On teada, et omandiõigus kuulub asjaõiguste valdkonda. Asjaõigus - ius in rem - annab õigustatud isikule võimaluse kaitsta oma õigust kõikide teiste isikute vastu, vastandina obligatsiooniõigusele, mis on suunatud ainult konkreetse isiku vastu. Näiteks on kellelgi teisega leping sõlmitud ja see ei täida lepingut, siis saab ta esineda hagiga ainult selle tei-

se lepingupoole vastu. Omandiõigus on asjaõigus ja siin saab omanik hagi esitada i g a i s i k u vastu, kes tema õigust rikub või ei tunnusta.

Omandiõigus koosneb kolmest peamisest elemendist - õigustusest: a) õigus asja v a l l a t a - ius possidendi -, b) õigus asja k a s u t a d a - ius utendi -, c) õigus asja k ä s u t a d a - ius disponendi. Eriti viimane õigustus on omandiõigusele olulise tähtsusega. Kui omanik ei saa asja kohta korraldusi teha (müüa, kinkida, pantida), siis on ta omandiõigus nudum ius - tühi õigus. Küll võib omanik ajutiselt asja valdamisest ja kasutamisest ilma olla, andes näiteks oma asja teisele kasutada jne.

Kviriitlikus omandis olid kõik selle instituudi põhijooned olemas, kuid kviriitlik omand ei jäänud ainsaks omandivormiks Roomas. Muudatused toimusid esiteks peamiselt selles, et omand kaotas oma perekondliku iseloomu ja muutus aegamööda puhtindividuaalseks. Teiseks selles, et omandiõigus avardus nii subjektide kui ka objektide poolest ja lõpuks eriti selles, et omandi saamise viisid muutusid lihtsamateks ja mitmekesisemateks.

Mis puutub omandiõiguse subjektidesse, siis hakati peale Rooma kodanikkude tunnustama ka p e r e g r i i n i d e o m a n d i t. Omandiõiguse objektiks omakorda võisid olla ka maatükid p r o v i n t s i s.

Eriti oluline on see, et Rooma kodanikkude omandiõiguses toimusid suured muudatused preetori edikti kaudu. Praetor urbanus'e ediktiga kujunes eri instituut, mida rooma juristid nimetasid rem in bonis habere, mis oma olemuselt oli omand ja kannabki praeguse aja õigusteaduses nimetust b o n i t a a r n e ehk p r e e t o r l i k o m a n d. Alus selle omandi tekkimiseks võis olla peamiselt kahesugune:

1) Kviriitliku omandi üleandmiseks nõuti teatavasti formaalseid akte - mancipatio või in iure cessio. Kui mingil põhjusel polnud neid formaalsusi silmas peetud, näit. asi oli lihtsalt üle antud (traditio), siis range ius civile järgi võõrandaja jäi edasi omanikuks ex iure Quiritium. Omandaja oli lihtsalt valdaja ja võõrandaja võis temalt as-

ja igal ajal välja nõuda. Selline olukord tundus preetorile ebaõiglasena ja ta andis omandajale erilise kaitsevahendina kohtus vastava vaide - exceptio rei venditae et traditae. Kui asi sattus võõrandaja kätte tagasi, või oli juba kolmandate käes, ei saanud omandaja seda esialgselt enam tagasi nõuda.

2) Võis juhtuda, et omandamise akt sooritati täiesti vormikohaselt, kuid viga võis olla sisulist laadi, nimelt võis juhtuda, et võõrandaja polnudki omanik. Sel juhul tekib ilmselt ostjal - omandajal - sellele asjale rohkem õigust, kui on seda müüjal - võõrandajal.

Mõlemad need küsimused lahendati samaaegselt, nimelt vabariigi perioodi viimasel sajandil preetor Publicius'e poolt. Viimase poolt antud edikt on üldiselt tuntud edictum Publicianum nime all. Edictum Publicianum sisaldas hagi - actio in rem Publiciana, mis kaitses mõlemal ülaltoodud juhtumil omandajat. Bonitaarse omandi puhul jääb seega esialgu juriidiliselt püsima ka kviriitlik omand, kuid reaalset sisu sel pole, ta on nudum ius Quiritium.

Edasi, tõeline dominium ex iure Quiritium käis ainult maade kohta, mis kuulusid Rooma territooriumi hulka selle sõna täpses tähenduses, s.t. kodakondsuse laiendamisel kogu Itaaliale - ainult praedia in Italico solo, s.o. Itaalias asuvate maade kohta. Järelikult maatükid provintsis ei saanud kviriitliku omandiõiguse objektideks olla isegi Rooma kodanikkude jaoks. Kui vastavad provintside maatükid olid kellegi eraisiku käes, siis polnud see enam dominium, vaid possessio. Aegamööda hakati provintsi maatükkidele osutama suuremat tähelepanu. Provintsi maatükke sai omandada iganemise teel (praescriptio longi temporis, millest vt. allpool). Teisest küljest Diocletianus võrdsustas Itaalia ja provintsi maatükid selles mõttes, et maksustas provintsides asuvate maatükkide eeskujul ka Itaalias asuvad maatükid. Nii kujunes Roomas kolmas omandi vorm - p r o v i n t s i a a l n e o m a n d, eri normistikuga ja eri kaitsevahenditega.

Impeeriumi ajal püütakse ühtlustada kõiki neid omandi vorme. Kõigepealt kaob peregriinide omand, sest Caracalla seadusega (constitutio Antoniana) 212.a. kõigile Rooma im-

peeriumi elanikele kodakondsuse õiguse andmisega kadus erilise peregriinide omandi mõiste. Diocletianuse ajal, kui muudeti Rooma administratiivset korda, kadusid provintsid endisel kujul, ühes sellega ka provintsiaalne omand. Impeeriumi perioodil säilis veel vaid vahe kviriitliku ja bonitaarse omandi vahel. Esialgselt avaldus see vahe selles, et nende kaitsevahendid - hagid - on erinevad: kviriitliku omandi jaoks on rei vindicatio, bonitaarse omandi kaitseks on actio Publiciana. Seegi vahe kadus praktiliselt formulaarprotsessi kadumisega ja vormivaba ekstraordinaarse protsessi kehtivusele pääsemisega. Vahe oli tegelikult kadunud juba varem, kuid Justinianus kaotas formaalselt selle vahe eri reskriptiga 530.a. De nudo ex iure Quiritium tollendo. Aastal 531. kaotas Justinianus sõnaselgelt ka vahetegemise res mancipi ja res nec mancipi vahel.

Selleks ajaks on tarvituselt kadunud ka vanad kviriitliku omandi saamise viisid mancipatio ja in iure cessio.

Lõpuks tuleb märkida, et rooma õigus tundis ka k a a s o m a n d i õ i g u s t (condominium), kus üks ja sama asi on reaalselt jagamata m i t m e isiku omandiks. Igal omanikul oli omandiõigus asja mõttelise osa - pars indivisa - peale.

Eespool on korduvalt räägitud üksikutest omandiõiguse saamise viisidest, nagu mancipatio, in iure cessio, igamine, traditio, ja seda seoses nii asjade liigitusega kui ka omandiõiguse olemuse ja vormide selgitamisega. Kuid omandiõiguse saamise viisid moodustavad praegusel ajal ja moodustasid Roomas omaette süsteemi. Roomas nimetati vanu omandi saamise viise acquisitiones civiles, sest nad olid rajatud vanale rangele ius civile'le. Siia kuulusid peale mancipatio ja in iure cessio ka veel usucapio, s.o. igamine. Mancipatio oli teatavasti tõeline pidulik võõrandamise tehing. Ta toimus mõlema poole, s.o. võõrandaja ja omandaja, viie tunnistaja ja kaalumehe - libripens'i juuresolekul. Ka võõrandatav ese pidi kohal olema, vähemalt sümboolselt, näit. maatüki asemel tükk mulda. Mancipatio rangete vorminõuete rikkumine või kaasa tehingu tühisuse.

In iure cessio võõrandamise tehinguna kujutab endast näilist - imaginaarset protsessi. Kohtu ette tulevad võõrandaja (müüja) ja omandaja (ostja), kusjuures viimane esineb hagejana ja väidab, et kviriitide õiguse järgi teatud asi - maatükk - kuulub talle. Võõrandaja kostjana vaikib. Kohus mõistab asja hagejale.

Omandiõigust võis ka üle anda teiste vahenditega, mis olid ühised ius civile'le ja ius gentium'ile. Neid nimetati acquisitiones naturales. Nende teoreetiline väljatöötamine on peamiselt klassikaliste juristide töö. Siia kuulusid vanimas õiguses traditio - asja üleandmine, occupatio -mitte kellelegi kuuluva asja vallutamine, viljade omandamine, milledele lisandus hiljem hulk teisi.

Teiseks omandiõiguse saamise viiside liigituseks on e s i a l g s e d o m a n d a m i s v i i s i d ja t u l e t a t u d o m a n d a m i s v i i s i d. Esialgseks omandamiseks (acquisitio originaria) nimetatakse juhust, mille puhul omandi omandaja õigus pole rajatud kellegi teise isiku õigusele. Omandiõigus tekib esmakordselt antud isiku käes. Näiteks peremeheta asja haaramine kellegi isiku poolt. Tuletatud omandamiseks (acquisitio derivativa) nimetatakse omandiõiguse saamist, mille puhul omandaja omandiõigus on rajatud eelmise omaniku õigusele, nii et omandaja, jatkates omandamist, esineb eelmise omaniku õigusjärglasena. Näit. keegi omandab ostu teel teiselt mingi asja ja see asi antakse üle, tradeeritakse.

Ja t r a d i t i o - asja üleandmine ongi peamine, derivatiivne omandamisviis. Traditio all mõistetakse asja üleandmist või asjast loobumist tahtega üle kanda omandiõigus (animus transferendi). Üldreeglina saab üle anda ainult omanik ise. Siit ka rooma õiguses rangelt läbi viidud põhimõte - nemo plus iuris transferre potest quam ipse habet (Keegi ei saa rohkem õigusi üle anda, kui tal neid endal on). Traditio on vormivaba toiming ja teostub tavaliselt asja käest kätte andmisega. Näiteks müüja annab asja ostjale üle. Hilisemas õiguses, nagu ka nüüdisajal, esineb rida juhtumeid, kus pole vajalik käest kätte andmine. Siia kuuluvad: a) Longa manu traditio - "pika käega üleandmine". Siin üle-

andja näitab asja kaugelt. Näiteks müüja näitab krundi piire eemalt. b) Traditio symbolica. Siin võõrandaja annab omandajale üle vahendid, kuidas asja kätte saada. Näiteks antakse ostjale üle laoruumi võtmed. c) Brevi manu traditio - "lühikese käega üleandmine" on juhtum, kus käest kätte andmist enam vaja polegi, sest üleandmisele kuuluv asi on juba omandaja käes. Näiteks üürileandja müüb üürnikule selle kätte juba varem üürile antud maja.

Derivatiivsete omandamisviiside hulka võib lugeda ka a d i u d i c a t i o 't, s.o. juhtum, kus kohtunik jagab asja mitme kaasomaniku või pärija vahel.

Originaarseid omandamisviise on märksa rohkem:

1) Occupatio - asja haaramine, vallutamine tahtega seda endale pidada. Vallutada saab mitte kellelegi kuuluvat eset. Siia kuuluvad: a) res nullius, asi, millel pole omanikku. Näit. metsloomad (mittekodustatud), linnud ja kalad. Metsloomade kinnipüüdmisega muutub see püüdja omandiks. b) res derelicta - asi, mis on omaniku poolt hüljatud, ära visatud. Kaotatud asi selle mõiste alla ei kuulu, sest seal pole hülgamise tahet. Res derelicta - peremeheta asja saab valdusse võtja endale. c) occupatio bellica - sõjasaagi omandamine oli ka Roomas üks originaarseid omandamisviise. d) peitevara - thesaurus - asjad, mis mäletamata aja eest peidetud ja millede omanik on teadmata. Vanimal ajal sai maaomanik, kust peitevara leiti, selle endale. Hiljem sai peitevara ühe poole leidja, teise poole - maaomanik.

2) Usucapio - i g a m i n e - on teine tähtsam originaarne omandamisviis. Siin saab isik asja omanikuks, kui ta on pikemat aega asja vallanud. Oma loomult on usucapio vana kviriitliku õiguse instituut. Selle instituudi vajalikkust põhjendatakse sellega, et vältida ebakindlust õiguskäibes. Näiteks isik on pikemat aega asja vallanud. Omanik on kadunud või ei tunne asja vastu huvi. Siis peab ka ükskord valdaja seisukord kindlaks muutuma. See vajadus on seda enam põhjendatud, et pika aja jooksul kaovad tõendid (dokumendid hävivad, tunnistajad surevad). Klassikalises rooma õiguses oli usucapio eriti vajalik ka siis, kui res mancipi oli võõrandatud mitteformaalse tehinguga või võõ-

randaja polnud täisomanik. Vanimas rooma õiguses oli usucapio t ä h t a j a k s maatüki (fundus) puhul 2 aastat ja muude asjade (cetera res) puhul 1 aasta. Usukapeeritav asi pidi muidugi olema res in commercio. Asja ei saa aga omandada igamise teel, kui ta on saadud vägivallaga, salaja või tagasiandmise kohustusega. Klassikalises õiguses täiendati igamise tingimusi kahe olulise nõudega. Esiteks oli vajalik, et valdus oleks saadud teataval õ i g u s l i k u l a l u s e l (iusta causa, iustus titulus). Teiseks pidi valdajal olema h e a u s k (bona fides), s.o. teadmine, et ta asja valdamisega ei riku kellegi teise õigust.

Kuid igamise instituut areneb Roomas veelgi edasi. Et tsiviilõiguslik usucapio ei olnud rakendatav provintsi maatükkide suhtes, ja et siin oli tegemist ka suurte vahemaadega, siis kujunes nende maade jaoks eri igamise vorm. See uus vorm sai alguse ja ka nimetuse protsessist, kus formulasse paigutati eri exceptio - vaie - longi temporis praescriptio. Nimelt, kes oli asja vallanud 10 aastat inter praesentes (s.o. valdaja ja omanik asusid ühes ja samas provintsis) või 20 aastat inter absentes (valdaja ja omanik elasid eri provintsides), siis juhtumil, kui omanik tõstis valdaja vastu omandi hagi - rei vindicatio -, võis valdaja ette tuua selle vaide - praescriptio - ja hagi kustus. Edaspidi anti valdajale kaitset ka kolmandate isikute vastu. Valdajale jäi maatükk, kui ta valdus oli iusta possessio ja tal oli bona fides. Seega oli Roomas kaks paralleelset igamise instituuti, millede vahe seisis vaid tähtaegades.

Justinianus a. 531 korraldas igamise instituudid ümber nii, et usucapio jäi rakendatavaks vallasasjade suhtes - tähtajaga 3 aastat, longi temporis praescriptio't aga rakendati maatükkide kohta tähtaegadega 10 ja 20 aastat. Selle nn. ordinaarse igamise kõrval tekkis hilisemas õiguses veel erakorraline igamine - praescriptio longissimi temporis. Tähtajad olid siin märksa pikemad - 30 ja 40 aastat. Sel puhul ei nõutud valdajalt isegi õiguslikku alust ja asi võis olla ka varastatud (res furtiva). Bona fides oli vajalik, kuid selle puudumist pidi tõendama vastaspool, mitte asja valdaja.

3) Originaarne omandamisviis on ka specificatio - võõra materjali ümberkujundamine mitteomaniku poolt, mille tagajärjel tekib uus asi. Kerkib küsimus, kellele kuulub see uus asi, kas materjali omanikule või ümbertöötajale. Selle üle vaieldi Roomas palju. Muuseas ka tuntud sabiniaanide ja prokuliaanide koolkonnad võtsid sellest poleemikast osa. Sabiniaanid väitsid, et oluline on aine, materjal ja seega kuulub asi materjali omanikule. Prokuliaanid rõhutasid aga vormi tähtsust ja kaitsesid ümbertöötaja huve. Seega asi pidi nende arvates kuuluma spetsifikandile. Kuid küsimus esialgu jäigi lahendamata. Alles Justinianus andis kompromisslahenduse: nimelt ümbertöötatud asi kuulub materjali omanikule, kui asja võib tagasi muuta materjaliks(näit. metallese). Kui aga asja enam ei saa materjaliks muuta, nii et sellel on veel ka oma väärtus, siis jääb asi spetsifikandile. Viimane aga peab tasuma materjali omanikule materjali väärtuse vähemalt rikastumise piirides , s.t. niipalju kui palju spetsifikant sellest kasu sai.

4) Et vili peaasjast eraldumisega muutub iseseisvaks asjaks, siis ka siin võib kerkida küsimus v i l j a o m a n d a m i s e s t, s.t. kellele kuulub eraldunud vili. Üldreeglina peaasja omanik saab ka vilja ja seda originaarse omandamise viisina .

5) Accessio on selline originaarne omandamise viis, mis toimub mitme asja ü h e n d a m i s e l. Üldreeglina uue asja omanikuks on peaasja omanik.

On kolm liitumist:

a) üks vallasasi liitub teise vallasasjaga; siin on omakorda kaks peamist võimalust: aa/ confusio - kallatakse kokku vedelikud või sulatatakse metallid, bb/ commixtio - segatakse teravilja jne.

b) Vallasasi liitub kinnisasjaga; siin on kolm võimalust: aa/ Inaedificatio - võõrale krundile ehitatakse hoone. Hoone saab kinnisvara omanikule roomaõigusliku põhimõtte järgi: superficies soli cedit - pealeehitis kuulub maa juurde. bb/ Satio - külvatakse võõrale pinnale. Seeme jääb maaomanikule. cc/ Plantatio - võõrale maatükile istutatakse puid, taimi. Kui need on juurdunud, jäävad nad maatüki

omanikule.

c) Kinnisasi liitub kinnisasjaga. See esineb peamiselt veekogude juures ja nimelt neljal järgmisel viisil: aa/ Alveus mutatus, alveus derelictus - jõgi muudab sängi. Seega vabaneb jõe põhi. Küsitakse, kellele see kuulub. Algul vabanenud jõepõhi ei kuulunud kellelegi, hiljem jaotati ta kaldaäärsete maatükkide omanikkude vahel pooleks; bb/ Insula in flumine nata - jões tekib saar. Selline saar jaotatakse kaldaäärsete maaomanikkude vahel. Pikuti kesk jõge tõmmatud joon jagab saare nende vahel. cc/ Alluvio - uhe. Jõe vool kannab pidevalt ja märkamatult maad ühe kalda külge. See kasvab. Selline juurde uhutud maa kuulub kaldaäärse maa omanikule; dd/ Avulsio - irduhe. Ühe maatüki küljest viib veevool tüki ära ja kannab teise maatüki juurde. Kui juurdeuhutud tükk on püsivalt ühinenud teise maatükiga, siis kuulub ta viimase omanikule.

Need oleksid tähtsamad omandi saamise viisid rooma õiguses.

Mis puutub omaniku õigustesse asja suhtes, siis ülemal oli juba märgitud kolme peaõigust - õigus asja vallata, kasutada ja käsutada. See oleks omandiõiguse p o s i t i i v n e külg. N e g a t i i v s e l t võib omandiõigust vaadelda selles mõttes, et omanikul on õigus kõiki teisi isikuid välja sulgeda omandi mõjustamisest, näiteks keelata tema asja võtta, kasutada jne. Rooma õiguse järgi kuulus omanikule veel õhuruum maapinna kohal ja pinnaalune maa - mõlemad vanema vaate järgi lõpmatuseni - ad infinitum.

Kuid ka rooma omandiõigus pole piiramatu. Kõigepealt ei saa omanik jätta arvestamata oma naabreid. Nende ja ka üldsuse huvides on tehtud kitsendusi. Omanik peab sallima, et ka teised tema asja ühel või teisel määral kasutavad. Näiteks tuleb kellegi maatükile naaber, et korjata oma puudelt sinna kukkunud puuvilja. Ka ei tohi omanik teotseda alati oma suva kohaselt, ta peab hoiduma naabrite huvides tegudest, mis võiksid viimastele kahju tekitada (näit. hoolimatult vett juhtida naabri maatükile).

Mis aga eriti oluline, kõiki omandi alusel talle kuu-

luvaid õigustusi peab omanik saama ka k a i t s t a, s.t. et ta saaks asja vallata, kasutada ja kõiki teisi isikuid asjast eemale tõrjuda. Algselt oli omandi kaitseks peamiselt omaabi - isiku oma jõud. Kohtulik kaitse kujunes pikkamööda. Siin oli rooma õiguses kahte liiki kaitsevahendid:

a) p o s s e s s o o r s e d (valdus-) h a g i d, milledega toimub vaid faktilise olukorra jaluleseadmine. Isik saab asja valduse tagasi, küsimata, kas ta on omanik. (Valduse hagide kohta vaata eespool § 3).

b) p e t i t o o r s e d h a g i d - nendega taotlebki omanik omandiõiguse tunnustamist. Petitoorsed hagid on:

aa/ Esikohal on siin r e i v i n d i c a t i o - omandihagi puhtal kujul, mis esitatakse tavaliselt mittevaldaja omaniku poolt valdaja, mitteomaniku vastu omandiõiguse tunnustamiseks. Roomas võis omanik oma asja igal pool ja igaühelt välja nõuda, põhimõttel - Ubi rem meam invenio ibi vindico - kust ma ka oma asja ei leiaks, seal ma ta vinditseerin. Hiljem see äärmuslik seisukoht pehmeneb.

bb/ Actio negatoria on hagi, millega omanik kaitseb ennast mõne teise isiku väite vastu omandiõiguse kohta. Keegi ütleb endal olevat asja kasutamise õiguse, omanik eitab (siit ka nimetus - negatoria) seda õigust.

cc/ Actio Publiciana - sellest oli juttu juba eespool bonitaarse omandi puhul, mille kaitseks ta preetori õiguses loodigi.

§ 5. Õigused võõrale asjale. 1. Pant.

Et kohustuste täitmist kindlustada, näiteks võla kättesaamist tagada, on olemas nn. tagamisvahendid. Varasematel aegadel oli selliseks tagamiseks, kindlustamiseks kohustatud isiku - võlgniku sõna, lubadus. Ta andis pühaliku tõotuse võlg õigel ajal ja korralikult tasuda. Sama otstarvet täitis ka teise isiku poolt, nn. käemehe antud vastutus. Üks isik lubas tasuda võla, kui võlgnik ise seda ei tee. Kuid kumbki neist, ei tõotus ega käendus pole küllaldaselt tõhusateks garantiideks, eriti kui võlgnikul või käendajal puuduvad ainelised ressursid võla tasumiseks. Seepärast ongi käibe hu-

vides tekkinud puhtvaranduslik kohustuse täitmise kindlustamise vahend - pant. Pant ongi instituut, kus võla kindlustamiseks antakse mingi asi.

Pandiõigus asjaõiguses pole kujunenud järsku, vaid on ka Roomas läbi teinud pika arenemistee.

a) F i d u c i a c u m c r e d i t o r e. Esialgselt andis võlgnik asja võlausaldajale omandiks, tingimusega see asi võlgnikule võla tasumisel tagasi anda. See viis oli väga raskepärane, sest siin tuli asi kaks korda formaalse tehinguga (näit. mancipatio teel) võõrandada. Ja võlgnikul puudus võimalus asja tagasi saada, kui võlausaldaja oli asja edasi võõrandanud.

b) P i g n u s. Siin vastupidi eelmisele vormile anti asi vaid faktiliseks pidamiseks võlausaldaja kätte. Viimasel polnud asja suhtes mingit asjaõiguslikku kaitset. Kui keegi võttis talt asja ära, ei olnud tal hagi asja tagasinõudmiseks. Pignus oli vaid "heade kommetega" kaitstud. Pignus'e puhul võidi sõlmida erikokkulepe - lex commissoria -, mille alusel võla mittetasumisel asi jääb võlausaldaja omandiks. Pignus polnud tihti ka seepärast sobiv, et asi tuli võlausaldaja valdusse anda. Omanik - võlgnik aga võis ise vajada asja kasutamiseks, võlausaldaja aga võibolla seda ei vajanudki.

c) Mõlema eespool käsitletud pandi vormipuuduste tõttu retsipeeriti kreeka õigusest kolmanda vormina nn. h y p o t h e c a, s.o. pant, mille juures jääb võlgnikule nii omandiõigus kui ka asja valdus.[x)]

Võlausaldaja võib nõuda asja väljaandmist, kui võlgnik võlga ei tasu. Olgu märgitud, et hüpoteegilaadsed suhted olid tekkinud Roomas juba varakult, kuid esialgu kitsamal ajal. Nimelt tekkis Roomas vajadus üürile või rendile andjat kaitsta üürniku või rentniku vastu, kui viimased ei saanud või ei tahtnud üüri- või rendiraha tasuda. Üüri- või

---

x) Hüpteegi, kui erilise pandivormi levimist Kreekas kirjeldab värvirikkalt Engels oma kirjutises "Ateena riigi tekkimine". Vt. К.Маркс-Ф.Энгельс, Сочинения, т.XVI ч.I, Москва, 1937, lk.90. Hüpoteek on kapitalistlikus õiguses eraomandi kõrval tuntumaid asjaõiguse instituute.

rendiraha tasumise eest vastutas üürniku või rentniku kraam, mille ta oli toonud korterisse või maatükile. (invecta, illata - sisseveetud,sissekantud asjad - majakraam, põllutööriistad jne.). Linnas oli asi lihtsam. Siin tuli tihtigi kaitsta üürnikku üürile andja vastu, kes ei lasknud üürnikku korterist välja. Siin preetor andis üürnikule interdictum de migrando. Vastupidi, maal tuli kaitsta rohkem rendile andjat. Selleks olid erilised preetori kaitsevahendid. aa) Interdictum Salvianum, millega rendile andja võis pöörduda rentniku vastu, kes püüdis invecta't ja illata't ära vedada. bb) Actio Serviana järgi sai rendile andja invecta ja illata väljaandmist nõuda ka kolmandatelt isikutelt. Selles peitubki actio Serviana asjaõiguslik loomus.Kuid see on ühtlasi hüpoteegi üks juhtum. See actio oli algul rakendatav vaid rendivahekordade puhul. Käive nõudis selle laiendamist.Preetor kujundaski uue actio ja nimelt sama actio Serviana eeskujul, millest nimigi - actio quasi Serviana või teise nimega actio hypothecaria in rem.

Justinianuse ajal kadus fiducia tarvituselt, pignus esines vallasasjade pandina, hypothega kinnisvarade pantimisel.

Pandiandmisel sõlmiti vanemal ajal tihti veel eriline kokkulepe pactum de vendendo, mille alusel võlausaldaja võis asja müüa, kui võlga ei tasutud. Hiljem arenes sellest välja pandiõiguse iseenesestmõistetav element: võlausaldaja võis asja ära müüa, katta saadud summast võla ühes protsentidega, ülejäägi aga andis tagasi pandiandjale - võlgnikule. Mis puutub ülaltoodud teise kokkuleppesse - lex commissoria'sse -, siis roomlased leidsid, et see on sotsiaalselt väga ülekohtune. Näiteks keegi pantis väikese võla puhul oma viimase väärtusliku eseme, siis võis see lex commissoria põhjal pikemata üle minna võlausaldaja omandiks. Seepärast hilisemas rooma õiguses lex commissoria keelati.

§ 6. Õigused võõrale asjale. 2. Servituudid.

Sageli maatüki valdaja ei saa muidu läbi, kui ta peab oma maatüki paremaks kasutamiseks kasutama mingil viisil ka

naabri maatükki. Näiteks maanteest eemal asetseva maatüki omanik pääseb maanteele vaid maantee ääres asuva maatüki kaudu või krundiomanik saab vett oma krundilt ära juhtida ainult naabri maatüki kaudu. Selliseid juhtumeid esines ka Roomas. Muidugi võidakse seda laadi küsimusi lahendada üldiste seadustega. Roomlased ja hiljem paljud teisedki rahvad kasutasid siin selleks vastavat eraõiguslikku instituuti - s e r v i t u u d i õ i g u s t. Servituut - servitus - (sõnast "servire" - teenima) tähendabki õigust kasutada võõrast asja (mitte üksnes maad) teatud otstarbeks. Servituudiõigus pole siiski lihtne kasutusõigus, vaid asjaõigus. Teda kaitstakse kõikide kolmandate isikute vastu.

Servituudid jagunevad: 1) R e a a l s e d ehk p r e d i a a l s e r v i t u u d i d, 2) I s i k u l i s e d ehk p e r s o n a a l s e d s e r v i t u u d i d. Prediaalservituudid - servitutes praediorum - on sellised, kus üks maatükk on koormatud teise maatüki kasuks. Õigustatud maatükki nimetatakse praedium dominans - valitsev maatükk, koormatud maatükki - praedium serviens - teeniv maatükk. Isiklikud servituudid on sellised, kus asi on koormatud teatud kindla isiku kasuks.

Reaalsed servituudid omakorda on kas k ü l a s e r v i t u u d i d (servitutes praediorum rusticorum) või l i n n a s e r v i t u u d i d (servitutes praediorum urbanorum). Reaalservituudid on rooma õiguses servituutide hulgas vanemad. Neist vanimad on kolm teeservituuti: a) iter - õigus jalgsi läbi käia võõrast maatükist, b) actus - õigus ajada loomi läbi võõra maatüki ja ühtlasi ka sealt jalgsi läbi käia, c) via - õigus sõita, loomi ajada ja jalgsi käia läbi võõra krundi. Peale nende oli vanimas õiguses veel üks veeservituut - aquaeductus - õigus teise maast vett läbi juhtida. Neile lisandusid hiljem teised küla- ja linnaservituudid. Linnaservituutidest olid tähtsamad: a) Servitus tigni immittendi - õigus oma ehitise palki naabri seina panna, b) Servitus oneris ferendi - õigus toetada oma hoonet naabri ehitisele, naabri kohustusega see ehitis korras hoida, c) Servitus altius non tollendi - õigus keelata naabrile hoonete ettenähtust kõrgemale ehitamise, d) Servitus ne lu-

minibus officiatur - õigus keelata naabrile püstitada ehitisi, mis varjavad valguse.

Isiklikud servituudid - servitutes personarum - tekkisid Roomas märksa hiljem prediaalsetest. Nende eesmärk on anda isikule mingi asja kasutamine. See kasutamine peab olema ulatuslik ja tal peab olema asjaõiguslik kaitse. Siin jääb omandiõigus endisele omanikule, asi aga antakse tavaliselt eluaegseks kasutamiseks teisele. Rooma õiguses oli neli isiklikku servituuti:

a) ususfructus - viljakasutus. Selle instituudi alusel on isikul eluaegne õigus mingit asja kasutada (usus) ning selle vilja endale võtta (fructus). Asja olemust õigustatud isik - ususfructuarius aga muuta ei tohi. (salva rerum substantia). Näit. lesknaisele jäeti põllumaatükk, ta ei tohi seda müüa ega jaotada ehituskruntideks;

b) usus - see on asja eluaegne kasutamisõigus. Vilja võib võtta vaid enda tarvitamiseks, mitte müümiseks.

c) habitatio - õigus elada võõras majas;

d) operae servorum vel animalium - isiklik õigus kasutada võõra orja tööd või looma.

Servituudiõigus o m a n d a t a k s e a) mancipatio teel, b) in iure cessio teel, d) dedúctio puhul, kui maatüki võõrandamisel omanik jätab endale servituudi õiguse, d) testamendi või legaadi teel, e) usucapio - igamise teel, mis hiljem küll kaotati, f) kohtuotsusega, kui adiudicatio alusel jaotatakse ühine varandus ja mõne osa kohta luuakse servituut.

Servituudiõigus l õ p e b a) valitseva või teeniva maatüki hävimisega, b) õigustatud isiku surma või capitis deminutio puhul, c) kui servituudiõigus ja omandiõigus langevad kokku ühes isikus (confusio, consolidatio), näit. valitseva maatüki omanik pärib teeniva maatüki, d) loobumisega, e) servituudi mittekasutamisel (non usu), nimelt kui õigustatud isik ei kasuta servituuti 10 aasta - inter praesentes - või 20 aasta - inter absentes - jooksul.

Servituudiõiguse k à i t s e k s on vastav asjaõiguslik hagi - actio confessoria. Ta on suunatud teeniva maatüki igakordse omaniku vastu, samuti ka võõra krundi oma-

niku vastu, kui see rikub servituudi õigust. Servituute kaitsti ka interdiktidega. Omanik aga võis end actio negatoria abil kaitsta isiku vastu, kes omistas endale servituudiõiguse, selle eitamisega.

§ 7. Õigused võõrale asjale. 3. Emphyteusis ja superficies.

Emphyteusis on roomaõiguslik pärilik rent. See instituut on kreeka päritoluga. Tekkelt on ta võrdlemisi hiline - ius civile teda ei tundnud, alles klassikaline õigus hakkas talle kaitset andma. Emphyteusis sai alguse maa kasutamisest, mis anti rendile riigi või munitsiipiumide poolt 100 aastaks või põliseks (ius in agro vectigali). Rentnik tasus vastava rendi - vectigal. Algul kaitsti sellist rendivahekorda interdiktidega, hiljem anti eri hagi - actio in rem vectigalis. Samal ajal oli Kreekas juba igivana analoogiline instituut tuntud. Tavaliselt anti seal senikasutamata maid emphyteusis'e alusel kultiveerimiseks. Juba enne Justinianust hakkasid need mõlemad instituudid segunema. Justinianus liitis nad ühiseks emphyteusis'e instituudiks. Renditasu nimetati nüüd canon'iks.

Struktuurilt ja ajalooliselt arengult emphyteusisele on sarnane superficies. See tekkis teatavatel juriidilistel ja majanduslikkudel põhjustel.

Nimelt omandiõiguse tekkimise mooduseid või viise ülemal vaadeldes, oli öeldud, et accessio põhimõttel maapinnale ehitatud hoone rooma õiguse järgi kuulus paratamatult maaomanikule - superficies solo cedit. Rooma linna kasvades hakati maju ehitama ka võõrastele maatükkidele. Selleks andsid maaomanikud õiguse nende maale hooneid ehitada, kohustusega tasuda selle eest kas ühekordselt või perioodiliselt maksu - solarium'i. Õigus maale jäi maaomanikule. Kuid majaomanikku tuli kaitsta ka kolmandate isikute vastu juhuks, kui maaomanik müüs krundi edasi. Preetor andiski siin esialgu interdictum de superficie. Hiljem sai võõrale maale lepingu alusel püstitatud hoone omanik - superficiarius - ka-

sutada kõiki omaniku hagisid kui actiones utiles (näiteks rei vindicatio, actio Publiciana, actio confessoria, actio negatoria).

Nende instituutide puhul on huvitav märkida, et glossaatorid tuletasid täiesti meelevaldselt nende mõlema instituudi - emphyteusis ja superficies - hagidest omandiõiguse kaks liiki. Nimelt on allikates öeldud, et emphyteuta'l - põlisrentnikul on kasutada actio utilis, kuna maa pärisomanik võib kasutada actio directa't. Sellest tegid glossaatorid ühe ja sama omandiobjekti suhtes kaks paralleelset omandiõigust - dominium directum ja dominium utile, s.o. otsene ja kaudne omand. Seda vahetegemist vajati feodaalsuhete fundeerimiseks, kus esinesid ka kaks õigussubjekti kõrvuti - läänihisand ja vasall. Otsene ja kaudne omand kokku kandis nimetust jagatud omand - dominium divisum.

7. p e a t ü k k .

ÜLDINE ÕPETUS OBLIGATSIOONIDEST.

§ 1. Obligatsiooniõiguse ja obligatsiooni mõiste. Obligatsioonide tekkimise alused.

Obligatsiooniõigus, nagu varem märgitud (6.peat.§ 1), on relatiivne õigus, s.t. siin on õigussuhete subjektid alati konkreetselt kindlaks määratud.

Roomlaste poolt välja töötatud obligatsiooniõigus on märksa suuremal määral kui muud tsiviilõiguse osad aluseks nüüdisaja obligatsiooniõigusele. See on arusaadav: kandes algul natsionaalset ilmet, arenes rooma obligatsiooniõigus oma lõppstaadiumis universaalseks, mis teeb ta enam või vähem kohaldatavaks ka nüüdisaja tingimustes. Sama võib öelda ka obligatsiooniõiguse põhimõiste - obligatsiooni enese kohta. Obligatsiooni mõiste kujundati rooma juristide poolt pikkamööda ja alles Justinianuse"Institutsioonides" on toodud üldine legaalne obligatsiooni definitsioon, mille autoriks peetakse jurist Florentinust: "Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei secundam nostrae civitatis iure" - Obligatsioon on õiguse ahelad,millega meid sunnitakse millegi täitmisele meie riigi õiguse kohaselt (I.3.13.pr.). See tähendab, teiste sõnadega, obligatsioon on õiguslik suhe, mille alusel üks või rohkem isikuid on õigustatud nõudma teiselt või teistelt isikutelt mingit sammet. Samme (saksakeelne vaste - Leistung) tähendab millegi teostamist, sooritamist. Samme on obligatsiooni objekt, s.t. see, millele on suunatud isikute õigused ja kohustused. Obligatsioonis on k a k s poolt: õigustatud pool - võlausaldaja - creditor, ja kohustatud pool - võlgnik - debitor, sõna "obligatsioon" on ise tuletatud sõnast - obligare - siduma, kokku köitma.

Ajalooliselt baseeruvad kõikjal esimesed õigussuhted kriminaalõiguslikkudel tegudel. Nii ka Roomas obligatsioonid, kus kohustuse tekkimise aluseks oli esialgselt mingi süütegu,

kahju tekkimine, mille puhul tekib vastutus. Sellest ongi tingitud asjaolu, et alguses vastutas isik mingi kohustuse eest oma isikuga. Varanduslik vastutus tekib hiljem. Alles siis, kui kohustusest on lahutatud kriminaalõiguslik element, on meil tegemist obligatsiooniõigusega selle sõna otseses mõttes.

Õiguse teooria järgi õigussuhete tekkimiseks peab olema kindel juriidiline fakt. Järelikult ka obligatsiooniõigusliku suhte tekkimiseks on vajalikud sellised faktid. Neid fakte nimetatakse obligatsiooni t e k k i m i s e a l u s t e k s. Obligatsioonid võivad tekkida mitmesugustest alustest. Vanimal ajal oli obligatsioonide tekkimise peamiseks aluseks kriminaalõiguslik süütegu. Hilisemal ajal saab peamiseks aluseks juriidiline tehing. Sellele lisanduvad tsiviilõiguslikud deliktid. Peale selle on veel rida muid aluseid, mida kõiki on raske klassifitseerida. Esialgu aga, tingituna käibe arenematusest, on neid aluseid arvult vähe ja nad on kindlalt fikseeritud. Hiljem käibe arenemisega kasvab obligatsiooniõiguslikkude suhete arv.

Tuleb meeles pidada, et oma rooma õiguse õitsengu ajal ei arendatud obligatsiooniõigust seadustega, vaid seda tegid preetor ja juristid. Ja neid arvukaks muutunud obligatsioone püüdsid juristid siis ka klassifitseerida teatavate aluste järgi. On teada isegi kaks Gaiuse klassifikatsiooni. Oma "Institutsioonides" (Gai.Inst.III.88) ta ütleb: "omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto" (kõik obligatsioonid tekivad kas lepingust või deliktist, ja Digestades (D.44.7.1.pr.) on toodud Gaiuse teostest fragment, mis märgib kolmandaks aluseks obligatsioonide tekkimisel - ex variis causarum figuris (mitmesugustest alustest). Justinianuse "Institutsioonides" (I.3.13.2) on öeldud, et obligatsioonid tekivad neljal alusel: a) ex contractu, (lepingust) b) quasi ex contractu (nagu lepingust), c) ex maleficio (pahateost, s.o. deliktist), d) quasi ex maleficio (nagu pahateost - deliktist).

Nende tekkimise aluste järgi tavaliselt nimetatakse ka obligatsioone endid. Nii oleks: a) obligationes ex contractu, b) obligationes quasi ex contractu, c) obligationes ex

delicto, d) obligationes quasi ex delicto. Sellele jaotusele vastab ka käesoleva peatüki süsteem, mis omakorda vastab õppekavale.

Rooma obligatsiooniõiguses, nagu muudeski eraõiguse osades, võib täheldada kaht ajaloolist kihti: vanima ius civile ja hilisema aja obligatsioonide süsteem. Sellele vastab obligatsioonide jaotus obligationes civiles ja obligationes honorariae. Tsiviilsed obligatsioonid on sellised, mis on normeeritud Rooma rahva seadusandlikkude organite poolt või rooma juristide interpretatsiooni põhjal. Honoraarsed obligatsioonid on niisugused, mida on praetor oma praktikaga kujundanud. Klassikalise ajastu juristid viimaseid otseselt obligatsioonideks ei nimetanudki. Üldi actione teneri, mis tähendas, et ollakse kohustatud ja on olemas vastav hagi - actio. Alles Justinianuse õiguses see vahetegemine kadus.

Obligatsioonil nagu igal muul õigusel on täielik juriidiline väärtus vaid siis, kui ta on kaitstud kohtuliku hagiga. Hagiga kaitstud obligatsioone nimetatakse ka t s i v i i l s e t e k s (obligationes civiles). Hagi kaitseta obligatsioone nimetatakse n a t u r a a l s e t e k s (obligationes naturales). Naturaalsetel obligatsioonidel on siiski oma juriidiline efekt, mis põhjustabki nende käsitluse teiste obligatsioonide kõrval. Nimelt, kui naturaalne, n.ö. loomuliku obligatsiooni järgi olev võlg vabatahtlikult tasutakse, siis seda ei loeta kingiks ja makstut ei saa tagasi nõuda. Rooma õigus tundis järgmisi obligationes naturales: a) Obligationes naturales tantum olid orjade vahelised kohustused, samuti orjade kohustusvahekorrad peremehega ja võõrastega. b) Kohustused paterfamilias'e ja filiusfamilias'e vahel olid samuti naturaalsed. c) Capitis deminutio puhul jäi naturaalne obligatsioon. d) Kui obligatsiooni kaitseks olev hagi oli aegunud, siis jäi obligatsioon püsima naturaalsena. a) Vanemal ajal ainult kokkuleppe põhjal (nudum pactum) tekkiv kohustus oli naturaalne. Üldiselt ei olnud naturaalsed obligatsioonid Roomas eriti levinud.

§ 2. Obligatsiooni subjektid. Isikute vahetumine obligatsioonis. Obligatsiooni objekt.

Obligatsioonis on kaks konkreetselt kindlaks määratud poolt - kreeditor ja deebitor. Vanemal ajal oli obligatsioon võlgniku ja kreeditori i s i k l i k seos. Seetõttu polnud võimalik obligatsiooni poolte asendamine teiste isikutega. Et käibe arenemisega tungib obligatsioonides esile v a r a n d u s l i k moment, siis hakatakse aegamööda lubama ka ühe lepingu poole asendamist teise isikuga. Varem kui muudel aladel toimub see pärimise juures. Nimelt pärimise juures pärija astub pärandaja kõikidesse õigustesse ja kohustustesse. Õiguste hulgas võib olla peale varanduste, s.o. peale reaalsete esemete ka nõudeõigused teiste vastu kui vara väärtused. On loomulik, et selliseid pärandaja - kreeditori - nõudeõigusi realiseerib nüüd uue kreeditorina pärija. Pärandajal võisid aga ka deebitorina olla kohustused teiste isikute vastu. Pärimise põhimõtete järgi lähevad ka need pärijale üle, kes nüüd deebitorina peab need täitma.

Loomulikult ka pärimise korral ei läinud kõik pärandaja õigused ja kohustused üle, vaid ainult need, mis polnud vahetult seotud lepingu poolte isiklikkude sammetega. Viimaste hulgas mainib juba Gaius oma "Institutsioonides" (Gai.Inst. 160), et käsundusleping - mandatum -, kui selle täitmisele ei ole veel asutud, lõpeb ühe poole surmaga.

Käibe arenemisel tekib vajadus asendada üht isikut obligatsioonis teisega ka teistel juhtudel peale pärimise.

Samas obligatsioonis on mõeldav ühe k r e e d i t o r i a s e n d a m i n e teise kreeditoriga. Sellist isikute muutust obligatsioonis, kus üks kreeditor annab temale kuuluva nõude-õiguse üle teisele isikule, nimetatakse l o o v u t u s e k s ehk t s e s s i o o n i k s (cessio). Senist kreeditori nimetatakse t s e d e n d i k s , uut kreeditori t s e s s i o n a a r i k s ja võlgnikku debitor cessus'eks. Rooma juristid pole loonud loovutust iseseisva instituudina, vaid kasutasid selleks otstarbeks ära teisi instituute. Vabariigi ajal saadi nõudeõigusi üle kanda vaid kaudsel teel: uus kreeditor sõlmis võlgnikuga u u e

obligatsiooni, nii et endine kreeditor vabanes kohustustest. Seda nimetatakse delegatio nominis. Oli veel teine võimalus: preetor võis protsessis formulasse esialgse kreeditori soovil paigutada märkuse, et võlg tuleb tasuda uuele kreeditorile. Edasi oli võimalus, et esialgne kreeditor andis tulevasele kreeditorile volituse võlga deebitorilt kohtulikult sisse nõuda. Uut kreeditori nimetati cognitor in rem suam ja sellist loovutust - cessio actionis. Viimase vahendi viga seisis selles, et esialgne kreeditor volitajana võis uuelt kreeditorilt - prokuraatorilt igal ajal volituse tagasi võtta (vähemalt kuni litis contestatio'ni kohtus). Teine puudus seisis selles, et esialgse kreeditori surmaga kustus volitusvahekord. Nendele puudustele vastuabinõuna määrati, et võlgnikule nõudeõiguse loovutamisest teatamisega (denuntiatio) peab võlgnik maksma uuele kreeditorile. Veel enam, täielikult kindlustas uue kreeditori seisundi temale iseseisva hagi andmine vastava actio utilis'e näol. Hilisemas rooma õiguses võis cessio toimuda, kas vabatahtlikult või sunduslikult. Loovutatavad olid põhimõtteliselt kõik obligatsioonid, isegi obligationes naturales. Erandlikult ei saanud tsedeerida nõudeõigusi, mis seotud isiklikkude sammetega, kohustusi kohtuliku vaidluse all oleva asja kohta (res litigosa), eestkostja nõudmisi eestkostetava vastu jne.

Oluliseks momendiks cessio puhul on d e n u n t i a - t i o. Nii kaua, kui võlgnikule pole teatatud loovutusest, võib ta maksta vanale kreeditorile. Mis puutub tsedendi v a s t u t u s s e tsessionaari ees, siis tsedent vastutab nn. nomen verum'i eest, s.t. et selline nõudeõigus on tõepoolest olemas. Tsedent aga ei vastuta nomen bonum'i eest, s.t. võla sissenõutavuse eest. Et nõudeõiguse loovutamine Roomas oli ka spekulatsiooni operatsiooniks, kus osavad ja jõukad inimesed ostsid poolmuidu raskustesse sattunud kogenematudelt kreeditoridelt neile kuuluvaid nõudeõigusi üles, siis keelati vaieldavate nõudmiste omandamine. Veel enam, kui nõudeõigus oli loovutatud liiga madala hinnaga, võis võlgnik vabaneda kohustusest makstes selle madala hinna. Tuleb rõhutada, et cessio toimus üldreeglina võlgnikult nõusolekut küsimata.

Peale muutuste kreeditori poolel võib obligatsioonis ette tulla ka m u u t u s i d e e b i t o r i poolel. Samas obligatsioonis ühe deebitori asendamist teisega nimetame v õ l a ü l e k a n d m i s e k s. Kui võlgnikul on üldreeglina majanduslikult ükskõik, kas ta tasub endisele või uuele kreeditorile, siis endise deebitori asendamine uue deebitoriga ei ole kreeditorile kaugeltki ükskõik (näit. endine võlgnik on jõukas ja aus, uus deebitor aga varanduseta ja lohakas). Seepärast on võlakohustuse ühelt deebitorilt teisele ülekandmiseks alati vajalik kreeditori nõusolek. Neid juhtumeid rooma õiguses kui ka praeguse aja õiguses ei esine palju.

Edasi, tavaliselt on obligatsioonis üks isik kreeditorina ja üks isik deebitorina. Tegelikus elus esineb sageli aga juhtumeid, kus deebotori või kreeditori poolel on mitu isikut korraga. On obligatsioonis mitu kreeditori ja üks deebitor, nimetame seda a k t i i v s e k s obligatsiooni k a a s l u s e k s. On deebitori poolel mitu isikut ja üks kreeditor on tegemist p a s s i i v s e obligatsioonikaaslusega. Kui ühes ja samas obligatsioonis on mitu deebitori ja mitu kreeditori, on seega s e g a k a a s l u s. Küsimusel kaaslusest on see tähtsus, kuidas võivad mitu kreeditori täitmist nõuda ja kuidas peavad mitu deebitori kohustust täitma. Siin on kaks võimalust:

1) Iga kreeditor on õigustatud nõudma ainult murdosa obligatsiooniobjektist, iga deebitor on kohustatud sooritama vaid murdosa kohustusest. Selliseid obligatsioone nimetatakse o s a- ehk p a r t s i a a l s e t e k s obligatsioonideks.

2) On võimalik, et iga kreeditor on õigustatud nõudma obligatsiooni täitmist tervikuna ja iga deebitor on kohustatud seda tervikuna täitma. Obligatsiooni täitmine ühe kaasdeebitori poolt kreeditorile samuti deebitori täitmine ühele kaaskreeditoridest kustutab kohustuse. Öeldakse, et sel puhul iga deebitor vastutab <u>in solidum.</u> Selliseid obligatsioone nimetame s o l i d a a r s e t e k s (mõnikord ka k o r r e a a l s e t e k s). Kreeditor võib valida ühe deebitoridest, kellelt ta nõuab kogu obligatsiooni täitmist. Küsimus

sellest, kas deebitor, kui ta on üksi tasunud võla, võib oma osa ületava summa kaasdeebitoridelt sisse nõuda, on passiivse kaaslusega obligatsioonis oluline. Klassikalises õiguses deebitoril sellist võimalust ei olnud. Vastupidi Justinianuse õiguses võis võla tasunud deebitor kaasdeebitoridelt nende osad sisse nõuda. Seda nimetatakse r e g r e s s i õ i g u s e k s.

Lõpuks tuleb märkida, et rooma õiguses oli algprintsiibiks solidaarne vastutus. Alles XII tahvli seadused tõid sisse ka osalise vastutuse. Kaaspärijad vastutasid pärija võlgade eest vastavalt oma osadele. Justinianuse õiguses vastupidi, kui pole selgelt öeldud, milline on vastutus, loeti vastutus partsiaalseks.

Obligatsiooni o b j e k t i k s võib olla mitmesugune s a m m e. Roomlastel olid need sammed liigitatud järgmiselt: a) dare - midagi andma, b) facere - midagi tegema (vahel ka non facere - tegutsemisest hoiduma). c) praestare - tasuma tekitatud kahjud.

Kõik sammed obligatsiooni objektidena peavad olema v õ i m a l i k u d, sest - impossibilium nulla obligatio est - võimatu kohta ei saa olla obligatsiooni. Iseenesestmõistetavalt peab obligatsiooni sisu olema s e a d u s e g a l u b a t u d. Ka peab obligatsiooni objekt olema k i n d l a k s m ä ä r a t u d vähemalt relatiivselt ki. Ei saa näiteks jätta võlausaldaja otsustada, mis asju ja kui palju ta teisele annab. Üldreeglina peab obligatsiooni objekt olema majandusliku väärtusega, s.t. rahasse ümberhinnatav.

Objekti järgi võib liigitada obligatsioone liht- ja alternatiivseteks obligatsioonideks. L i h t o b l i g a t s i o o n on selline, kus on ainult üks objekt (rahasumma maksmine), a l t e r n a t i i v n e obligatsioon on selline, kus on võimalus valida üks mitmest objektist (kas anda teatav asi või maksta rahasumma). Võttes aluseks objekti jagatavuse, liigituvad obligatsioonid j a g a t a v a t e k s (kohustus anda 5 hobust) või j a g a m a t u d e k s (kohustus muretseda hea hobune) obligatsioonideks.

§ 3. Lepingud (contractus). Mõiste. Liigid. Sõlmimine.

Nagu öeldud, on obligatsioonide tekkimise tähtsamaks aluseks juriidilise tehingu tähtsam liik - leping - c o n t r a c t u s. (sõnast contrahere - kokku võtma, enesele tõmbama, võtma midagi; siin - kohustust). Lepingu all mõistetakse kahe või enam isiku vahelist kokkulepet, mis on suunatud seaduse poolt tunnustatud obligatsiooniõigusliku suhte tekkimisele. Kuid rooma õiguse järgi mitte iga selline kokkulepe ei ole tehnilises mõttes contractus. Vastupidi, rooma juristide arvates p a l j a s k o k k u l e p e - nudum pactum - obligatsiooni ei tekita. Selleks on vajalik, et pooled annaksid oma kokkuleppele kindlaks määratud v o r m i, või a n n a k s i d ü l e kokkuleppe objekti. Nagu käsitletud allpool, tehti sellest üldreeglist hilisemal ajal siiski mõningad erandid. Selline lepingu iseloom rooma õiguses on seletatav sellega, et lepingut nagu teisigi õigusi kaitsti tema kaitseks määratud hagiga. Kui puudus actio, polnud ka contractus't. Majandusliku käibe arenemisega tekib vajadus uute lepingute järele ja preetor annabki vajaduse korral vastava actio. II ja III sajandil oli tunnustatud lepingute - hagide arv juba sedavõrd suureks kasvanud, et pooled võisid peaaegu igale kokkuleppele anda contractus'e vormi.

Lõpuks kujunes lepingute süsteem järgmiseks: a) verbaalsed - suuliselt sõlmitud lepingud, b) literaalsed - kirjalikult sõlmitud lepingud, c) reaalsed - asja andmisega sõlmitud lepingud. d) konsensuaalsed - vastastikuse nõusolekuga sõlmitud lepingud. (vt. 8.peat., § 2). Nendele lisandusid contractus innominati - nimeta lepingud.

Lepingutel on rooma õiguses oma klassifikatsioon. Teatavasti klassifitseerisid roomlased hagisid actiones stricti iuris ja actiones bonae fidei. Siit on tuletatud ka vastav õigustehingute - negotia - ja lepingute liigitus:

1) Contractus stricti iuris on leping, mille sisu on seaduse poolt kindlaks määratud ja mida preetor ei saa muuta. Siia kuulusid näit. stipulatio ja mutuum, kus lubatud või saadud summa tuli tasuda täpselt, muutmatult.

2) Contractus bonae fidei on leping, kus preetoril on võimalus suvaliselt arvesse võtta mitmesuguseid asjaolusid ja vahekordi, et teha õiglane otsus.

Rooma juristid hakkasid teravat vahet tegema ka ü h e k ü l g s e t e ja k a h e k ü l g s e t e lepingute vahel. Ühekülgsed lepingud - contractus unilaterales on sellised, kus vaid üks pooltest on õigustatud ja teine kohustatud. Näit. muutlaenu puhul on raha laenuks saanud isikul kohustus see tagasi maksa ja raha andnud isikul on õigus see tagasi nõuda. Kahekülgsed lepingud - contractus bilaterales - on sellised, kus mõlemal poolel on vastastikused õigused ja kohustused. Kui mõlema lepingu poole õigused ja kohustused on võrdsed, siis nimetatakse sellist kahekülgset lepingut s ü n a l l a g m a a t i l i s e k s. Näit. ostu-müügi lepingu puhul on müüja kohustatud asja üle andma, kuid ka õigustatud ostuhinda nõudma. Ostja on kohustatud tasuma ostuhinna, kuid on seejuures õigustatud nõudma asja.

Nagu öeldud eespool (§ 2), on obligatsiooni sisuks peamiselt dare või facere. Sellest seisukohast lähtudes liigitasid roomlased kahekülgseid lepinguid nelja rühma (D.19.5. 5.pr.): a) Do ut des - annan, et annaksid. b) Do ut facias - annan, et teeksid. c) Facio ut des - teen, et annaksid. d) Facio ut facias - teen, et teeksid. Seda klassifikatsiooni rakendatakse eriti ka n.n. nimeta - innominaatsete lepingute juures.

L e p i n g u k e h t i v u s e esimeseks tingimuseks on lepingu poolte n õ u s o l e k - consensus. Consensus on vajalik peale konsensuaalsete lepingute ka kõikide teiste lepingute juures. Nii pole ka verbaalne leping - stipulatio - kehtiv nõusolekuta (D.2.14.1.3.).

Lepingu objekt peab olema käibeline asi.

Hiljem nõuti, et lepingud peavad olema kooskõlas heade kommetega - boni mores. Seepärast rooma pärimisõiguse põhimõtete kohaselt ongi meie ajal paljudes seadusandlustes tuntud pärimisleping roomlastele tundmata, sest loeti heade kommete vastaseks, kui isik oma eluajal sõlmib lepingu oma tulevase pärijaga.

Lepingu kehtivuse tingimuste küsimust võib vaadelda ka negatiivselt, s.t. vaadelda missugused asjaolud teevad lepingu kehtetuks. Siia kuuluvad kolm järgmist juhtumit:

1) Vis ja metus. Kehtetu on leping, mis on sõlmitud s u n d u s e a l l hirmu tagajärjel. Sundus võib olla materiaalne - kehaline - või mõtteline - psüühiline. Kehaline sundus - vis absoluta - kõrvaldab täielikult inimese tahte, järelikult on tehing, leping on siin tühine. Psüühilise sunduse - vis compulsiva puhul isik sõlmib lepingu ähvarduse tagajärjel. Muide hirm - metus - iseenesest ei tähenda veel Rooma juristide arvates isiku tahte puudust. Nii ütleb Paulus selle kohta (D.4.42.21.5.): - quamvis si liberum esset noluissem, tamen coactus volui - Kuigi ma poleks väljendanud oma tahet, kui oleksin vaba olnud, sunnituna ikkagi väljendasin tahet. Teatavatel juhtumitel siiski preetor hakkas andma actio quod metus causa või exceptio quod metus causa.

2) Dolus - pettus. Sõnal dolus on veel teine tähendus - tahtlus. Peale selle on dolus veel omaette süütegu - delikt. Allikates tarvitatakse sageli dolus malus vastandina dolus bonus'ele, mis on lubatud, näiteks äri alal (kauba kiitmine). Dolus'e (dolus malus) alla kuuluvad need juhtumid, kus üks lepingu pooltest e t t e k a v a t s e t u l t viib teise eksitusse. Vanim rooma õigus ei lugenud pettust õigustehingut ja seega ka lepingut tühistavaks asjaoluks. Alles hiljem hakkas preetor pettuse puhul andma kas exceptio doli, kus petetu võis esitada väide, kui petja hakkas kohtu teel nõudma lepingu täitmist või actio doli, mille abil petetu ise võis nõuda lepingu tühistamist. Preetor võis anda ka restitutio in integrum.

3) Error ehk e k s i m u s laiemas mõttes on vale ettekujutus asjade tõelisest olukorrast või tõelise ettekujutuse puudumine. Viimast juhtumit nimetatakse ka ignorantia - teadmatus.

Peamine eksituste liik on f a k t i l i n e e k s i m u s - error facti. See võib esineda: a) isikus - error in persona, näit. kui leping on sõlmitud eksikombel teise samanimelise isikuga, b) error in corpore - eksitus

lepingu objektiks oleva asja identsuses, c) error in negotio - eksimus tehingu liigis. Näit. sõlmitakse ekslikult rendileping ostu-müügi lepingu asemel. d) error in substantia - eksimus asja olemuses. Naisori müüakse meesorja asemel, e) error in quantitate - eksimus objekti suuruses. Näit. on saadud vähem, kui lepingus fikseeritud. Kui teatud eksitus on lepingu kohta olulise tähtsusega, võib leping muutuda kehtetuks.

E k s i t u s õ i g u s n o r m i d e s, seaduse mittetundmine, error iuris (ignorantia iuris) aga lepingut tavaliselt kehtetuks ei tee.

Leping, nagu ka iga teine õigustehing, sõlmitakse teatava objektiivse resultaadi saavutamiseks. Näiteks, sõlmides ostu-müügi lepingu, taotleb isik asjale omandiõiguse saamist. Seda resultaati nimetatakse lepingu a l u s e k s - causa. See alus näitab ühtlasi, et õiguste soetus ja kaotus on õigustatud. Rooma juristid ütlesid, et lepingut võib sõlmida, kas a) causa credendi - andja saab ka vastu, b) causa solvendi - kohustuse tasumisena, c) causa donandi - kinkimisena. Peale selle jagatakse causa'sid: 1) causa onerosa - koormav causa, kus õiguse soetamise eest on tasu, näit. ostu-müügi puhul asja eest hind; 2) causa lucrativa - tasuta õiguse soetamine. Näiteks kinkimine.

Oluline on, et lepingus on alati causa olemas. Lepinguid, kus causa on kõigile n ä h t a v, nimetatakse k a u s a a l s e t e k s, kus causa't pole väliselt näha - a b s t r a k t s e t e k s.

Lepingu kehtivus võib oleneda ka sellest, kas leping kui obligatsiooni ühe liigi sisu moodustav samme on võimalik või võimatu. Võimatu sammega obligatsioonid on üldiselt, nagu eespool tähendatud, kehtetud.

V õ i m a t u s võib olla:

a) füüsiline, (puudutada sõrmega kuud) ja juriidiline (res extra commercium'i müümine).

b) subjektiivne, kui ainult antud isik ei saa lepingut täita, ja objektiivne, kui mitte keegi ei saa seda lepingut täita.

c) absoluutne, kui lepingut ei saa üldse kunagi täita, ja relatiivne, kui lepingut ei saa antud tingimustes täita.

Õpetuses lepingutest on olulise tähtsusega küsimus, missugusest momendist loetakse leping sõlmituks. Sest alles sellest momendist tekivad lepingu alusel vastavad õigustused-kohustused. Leping loetakse sõlmituks, kui pooled on lõplikult ja täielikult kokku leppinud kõikides antud lepingu jaoks olulistes punktides ja see kokkulepe on vajalikul viisil ka väljendatud.

Lepingu sõlmimiseks teeb üks pooltest ettepaneku (propositum ehk offert). Selle ettepaneku võib teine vastu võtta (aktsept). Vastuvõtuga ongi leping üldreeglina sõlmitud. Lihtsad eelläbirääkimised ei tekita veel lepingut. Lepingu sõlmimise momenti saab võrdlemisi kergesti fikseerida, kui lepingu sõlmijad on ühel kohal (leping inter praesentes). Siin järgneb ettepanekule vahetult vastuvõtt. Küsimus on märksa keerulisem, kui üks pooltest asub ühes, teine teises kohas (leping inter absentes). Siin võtab ettepaneku saamine aega ja vastuvõtust teatamine võib ka viibida. Sellisel juhtumil võib tekkida raskusi ettepaneku tegemise ja vastuvõtmise fikseerimise juures. Lepingu sõlmimise momendi määramiseks äraolijate vahel on võimalikud mitu seisukohta. Näiteks võib lepingu lugeda sõlmituks, kui eemalolija lepingupool on ettepaneku tegijalt offerdi kätte saanud ja otsustanud selle vastu võtta ilma, et ta oleks sellest ettepaneku tegijale teatanud. Teise vaate kohaselt loetakse leping sõlmituks alles sellest momendist, kui offerdi saaja on sellest ka offerdi tegijale teatanud. Rooma juristid asusid üldiselt viimasel seisukohal.

Tänapäeval saab lepingut sõlmida teiste isikute esindajate kaudu. Roomas vanemal ajal tulid kõik lepingud sõlmida isiklikult. Majandusliku käibe arenemisega tekkis Roomaski vajadus esindajate järele. Näit. ärimees ei saanud mitmes kohas korraga lepinguid sõlmida. Ka

jätsid kerget elu elavad Rooma kodanikud oma asjade ajamise tihti libertiinide hooleks. Kuid esinduse tunnustamine ei toimunud Roomas kaugeltki lihtsalt ja järsku. Teatavasti vanimas rooma õiguses kõik persona alieni iuris'e poolt omandatu läks paterfamilias'ele. Kuid see polnud esindus, sest võimualune oli õigusvõimetu. Teiselt poolt ei vastutanud paterfamilias algul võimualuse kohustuste (sealhulgas ka võlgade)eest.See aga riivas kolmandate isikute huve. Ja preetor pidaski siin vajalikuks panna paterfamilias'ele vastutuse võimualuse võlgade eest. Samal ajal tunnustati ka, et eestkoste all olevad isikud omandavad õigusi ja kohustusi, mis tekivad eestkostja tehingutega. Preetor leidis ka, et pole õiglane, kui saadakse kasu ettevõtte valitseja tegevusest, aga ei vastutata kohtulikult sellise isiku poolt sõlmitud lepingute eest (D.14.3.1). Ja juba klassikalise õiguse ajastul on esindaja - procurator - poolt sõlmitud lepingute eest ette nähtud küllaltki ulatuslik vastutus. Kuid see, ikkagi k a u d n e e s i n d u s, kus üks isik teotseb oma nimel ja teise arvel, oli küllaldane, kui Rooma kodanikul piisas orjadest ja filiusfamilias'test, kes ajasid ta asju. Ja see jäigi peamiseks esinduse vormiks Roomas. Veel Justinianuse "Institutsioonides" on öeldud (I.2.9.5.):"per extraneam personam nihil adquiri posse " - teise (vaba) isiku kaudu ei saa midagi omandada. O t s e n e e s i n d u s aga, mida meie ajal nimetatakse lihtsalt esinduseks, kus üks isik tegutseb teise isiku n i m e l j a a r v e l (keegi ostab teise rahaga asja, öeldes seejuures otseselt, et ta ostab teise volitusel) Roomas üldreeglina puudus. Erandina loeti otsesteks esindajateks võimualuseid, lapsi. Otsese esinduse kaudu sai omandada ka valdust ja omandiõigust.

§ 4. Obligatsiooni täitmine. Obligatsiooni mittetäitmise tagajärjed.

T ä i t m i n e - solutio - on loomulik obligatsiooni lõppemise viis, sest leping sõlmitaksegi selleks, et teda täidetakse. Täitmine tähendab seda, et deebitor sooritab

need teod, mille tegemiseks ta oli kohustatud.

Täitmise juures tuleb vaadelda: a) täitmise s u b - j e k t e, b) täitmise o b j e k t i, c) täitmise a e - g a, d) täitmise k o h t a ja e) täitmise v i i s i.

Mis puutub obligatsiooni t ä i t m i s e s u b - j e k t i d e s s e, siis üldreeglina võib obligatsiooni täita nii deebitor ise, kui ka keegi teine tema eest. Oluline on, et kolmas isik sooritab solutio tahtega vabastada võlgnik. Üldreeglina tuleb obligatsioon täita kreeditorile või selle esindajale, näit. eestkostjale, hooldajale. Teatud juhtumitel võib obligatsiooni täita ka kolmandatele isikutele ilma kreeditori nõusolekuta. Näit. kui allüürnik maksab oma üüri otseselt majaperemehele. Sellistel juhtumitel on oluline, et täitmisega saaks kreeditori nõudeõigus rahuldatud.

b) võlgnik peab sooritama just selle samme, milleks ta oli kohustatud. Ta peab täitma t e r v i k u n a. Erilise soodustusena võivad teatavad võlgnikud kasutada nn. beneficium competentiae - s u u t e s o o d u s t u s t, s.t. jõukohast vastutust (mees naise vastu, naine mehe vastu, Justinianuse õiguses - ülenejad ja alanejad sugulased, seltsinglased, sõdurid, patroon kliendi ees). Siin juhul, kui võlgnikule osutub terve kohustuse täitmine liiga raskeks, jäeti talle niipalju, et võiks hädavaevalt elada.

Nagu öeldud, peab võlgnik sooritama just selle samme, milleks ta oli kohustatud. On aga kreeditor nõus, et üks täitmise objekt asendatakse teisega, siis nimetatakse seda t ä i t m i s e a s e n d a m i s e k s - datio in solutum. Ka selline täitmine lõpetab obligatsiooni. Erandjuhtumitel oli võimalik ka datio in solutum necessaria, kus ühe objekti asendamine teisega toimub kreeditori nõusolekuta. Näit. pärija ei saa legataarile anda testamendis nimetatud eset, mis on kellegi võõra omandiks. (Nendest mõistetest vt. 9.peat., § 4). Ta on õigustatud maksma selle eest rahasumma. Sama on võimalik juhtumil, kui asi on hävinenud.

c) Obligatsioon tuleb täita ettenähtud t ä h t a j a l. Võlgnik võib täita ka enne tähtpäeva. Kui tähtpäev pole mää-

ratud, võib kreeditor nõuda igal ajal täitmist. Kui võlgnik maksab enne tähtaega protsendita võla, võidab sellest kreeditor, sest ta võib varem kätte saadud rahasumma panna veel protsente kandma. Vastava kokkuleppe põhjal võis võlgnik sel puhul tagasimaksmisel arvata saadud summast maha nn. vaheraha - interusurium'i.

Roomas kannab tähtaeg nimetust d i e s. Tehakse vahet dies a quo, mis määrab tehingu kehtivuse alguse ja dies ad quem vahel, mis määrab tehingu kehtivuse lõpu. Kindel tähtpäev on d i e s c e r t u s, kui pole kindel, millal tähtpäev saabub, on tegemist dies incertus'ega.

d) Mis puutub obligatsiooni täitmise k o h t a, siis juhtumil, kui obligatsiooni täitmise koht on määratud, tuleb deebitoril obligatsioon täita ettenähtud kohas. Kui on täitmise kohti ette nähtud alternatiivselt mitu, siis on valikuõigus deebitoril. Kui obligatsiooni täitmise kohta pole määratud, tuleb obligatsioon täita objekti asukohas. Saadud asjad tulevad tagasi anda saamise kohal. Muudel juhtumitel, kui koht on määramata, võib deebitor täita seal, kus talle meeldib, muidugi mitte välja otsides kreeditorile eriti ebasoodsa koha (inoppertuno loco).

e) Obligatsiooni täitmise juures peavad mõlemad pooled üles näitama vajalikku h o o l s u s t - diligentia. Rooma õigus teeb vahet kahesuguse hoolsuse vahel: aa) korraliku hea peremehe hoolsus - diligentia boni patrisfamilias. Siin loodi abstraktselt keskmine eeskujuliku peremehe kuju, kelle käitumisele pidi vastama obligatsiooni poolte käitumine. bb) diligentia quam in suis rebus tähendas hoolsust, mida isik tavatses rakendada omi asju ajades.

Diligentia kõrval esines roomlastel veel teist laadi hoolsus - custodia -, mille abil mõistetakse võlgniku kohustust igati hoolitseda, et ära hoida tema käes oleva võõra asja hävimist, kadumist, riknemist. Tavaliselt mõeldakse custodia all bonus paterfamilias'e hoolsust võõraste asjade ajamisel.

Peale selle obligatsioonide täitmisel, nimelt kui on tegemist õigustehingutest, eriti lepingutest tekkinud obli-

gatsioonidega, tuleb sageli veel arvesse võtta neid tehingusse - lepingusse paigutatud lisakorraldusi, mida tuntakse tingimuse ja mooduse nime all.

1) T i n g i m u s e k s - conditio - nimetatakse sellist t u l e v a s t ja e b a k i n d l a t sündmust, mille saabumisest või mittesaabumisest oleneb vastava õigustehingu (lepingu) kehtima hakkamine või lõppemine. Ebakindlus tähendab seda, et ei teata, kas sündmus saabub või mitte. Näiteks keegi lubab teisele ära müüa oma pruugitud mööbli, kui ta peab teise linna elama asuma. Või - keegi annab oma sõiduki ärasõiduajaks teisele tarvitada tingimusega, see tagasi anda kui andja tagasi jõuab. Esimesel juhtumil õigustehingut - ostumüügi lepingut veel pole, ta sõlmitakse alles tingimuse saabumisel. Sellist tingimust nimetatakse e d a s i l ü k k a v a k s ehk s u s p e n s i i v s e k s (conditio suspensiva). Teisel juhtumil on poolte vahel alguses peale lepinguline vahekord. See aga lõpeb niipea, kui täitub tingimus. Sellist tingimust nimetatakse ä r a m u u t v a k s ehk r e s o l u t i i v s e k s (conditio resolutiva).

Selle järgi, kuivõrd tingimuse saabumine oleneb asjaosalistest enestest, liigitatakse tingimusi:

a) Conditio potestativa - kui sündmuse saabumine oleneb asjaosalise tahtest.

b) Conditio casualis - kui sündmus võib saabuda täiesti olenemata asjaosaliste tahtest (casus - juhus).

c) Conditio mixta - kui sündmuse asetleidmine oleneb osalt asjaosalistest, osalt aga juhusest. Näit. A lubab abiellumise puhul B-ga teha C-le kingi. Abiellumine oleneb siin peale A tahte ka B nõusolekust.

Kui tingimuseks ettenähtud sündmus kindlasti saabub, siis nimetatakse seda p a r a t a m a t u k s tingimuseks. Selliste nn. ebaehtsate, näiliste tingimuste hulka kuuluvad ka need juhtumid, kui sündmus on juba varem saabunud või toimub praegu.

2) M o d u s ehk k ä s u n d on selline lisasäte õigustehingus - lepingus, millega isik, kes teise isiku kasuks on teinud mingisuguse korralduse, paneb sellele teisele

isikule peale mingi kohustuse. Näiteks kingi andja teeb kingi saajale kohustuseks osa kingist kolmandale anda. Modus ei lükka tehingu jõustumist edasi. Nii astub modus'e sisaldav kinkeleping otsekohe jõusse. Roomas klassikalises õiguses oli modus'el ainult moraalne tähtsus. Justinianuse õiguses on modus'e täitmata jätmisel ka mõningad õiguslikud tagajärjed.

Kui võlgnik ei täida obligatsiooni kas terves ulatuses või osaliselt õigel ajal, õiges kohas, õigele isikule ja õigel viisil, siis on sellisel m i t t e t ä i t m i s e l juriidilised tagajärjed. Kreeditor võib siin üldreeglina tarvitusele võtta sundabinõusid korratu võlgniku vastu. Vanimas rooma õiguses anti, nagu tähendatud eespool, korratu võlgnik kreeditori käsutusse. Hiljem asendub selline võlgniku vastutus oma isikuga varandusliku vastutusega. Selleks märkis kohtunik kohtuotsuses rahasumma, mille pidi maksma võlgnik. Vanimal ajal pooled ise määrasid lepingus juba ette rahasumma, mille maksab võlgnik kohustuse täitmata jätmisel. Selliseid kokkuleppeid nimetatakse stipulationes poenae, sest siin nagu määrati ette karistus (poena) mittetäitmise eest. Tegelikult vastas see rahasumma tekkida võiva kahju suurusele.

Kui pooled rahalist kahjusummat kindlaks ei määranud, teeb seda kohtunik. Ta lähtub seejuures obligatsiooni mittetäitmise tagajärjel tekkinud kahjude suurusest (quanti interest).

Kahju võib olla esiteks a) damnum emergens - vahenditult tekkinud kahju, s.t. antud isiku v a r a n d u s e t e g e l i k v ä h e n e m i n e. Kellegi käes läks kaotsi osa teisele kuuluvaist asjust. b) lucrum cessans - s a a m a t a j ä ä n u d k a s u, st. isiku varandus ei suurenenud kindlasti oodatud ulatuses. Näit. isik ei saa kehavigastuse pärast tööl käia.

Teiseks võib olla kahju: a) o t s e n e kahju, kui ta on kahjustava teo loomulik ja paratamatu tagajärg. Näiteks keegi purustab teisele kuuluva kuju, siis selle kuju väärtus ongi omanikule otsene kahju: b) k a u d n e kah-

ju on see, kui kahju on tekkinud eri tingimuste või suhete või eriliste asjaolude kokkusattumise tõttu. Näiteks hinnalisest serviisist ühe eseme katkilöömisel on tekkinud peale otsese kahju, eseme väärtuse kaudne kahju kogu serviisi väärtuse langemise näol.

Kahju moodustab vastutuse küsimuses n.ö. o b j e k t i i v s e elemendi. Kuid sellise objektiivse vastutuse kõrval kerkib üles ka kahjutekitaja käitumise hinnang kahjude tekkimisel. Nagu vanimal ajal üldse, nii ka Roomas oli algul kahjude heastamise aluseks ainult kahju tekitamise fakt ise. Kuid aegamööda hakkas kujunema seisukoht, et kahju tekitaja ei peaks mitte igal juhul vastutama, vaid ainult siis, kui ta on s ü ü d i kahju tekkimises. Näiteks, kui hoiule antud ese on hävinud tulekahjus, varas viis selle minema jne. Seega tuleb siin selgitada, kas kahju tekkis võlgniku tegevuse või tegevusetuse tagajärjel või võlgnikust sõltumatude eriliste asjaolude tõttu. Rooma juristid töötasid mõlema võimaluse jaoks välja kindlad s u b j e k t i i v s e vastutuse alused. See on õpetus s ü ü s t .

Süü, tema laiemas tähenduses võib seisneda isiku tahtelises kahju tekitavas tegevuses - dolus, mida ei tule ära segada samanimelise deliktiga - pettusega. Süü võib seisneda ka isiku hooletuses, ettevaatamatuses oma kohustuse täitmisel - culpa.

Culpa jaguneb liikidesse ja astmetesse.

Culpa l i i g i d on: a) Isiku süü võib avalduda tegude sooritamises - culpa in faciendo. Näit. isik määris hooletusest teise riietuseseme.

b) Süü võib avalduda ka millegi tegemata jätmises - culpa in non faciendo. Näit. asja hoiule võtja ei lukustanud hooletusest hoiuruumi ust.

c) Süü võib seisneda isiku hooletuses oma abiliste valikul - culpa in eligendo.

d) Isik võib olla ka süüdi selles, et ta hooletut järelevalvet teostab - culpa in custodiendo. Näit. vanemad ei valva küllaldaselt oma väikeste laste üle ja need tekitavad naabrile kahju.

Culpa a s t m e d on:

a) Culpa lata - jäme, raske hooletus -, kus kohustatud isik pole avaldanud isegi sellist hoolsust, nagu seda oleks pidanud avaldama iga inimene. Ulpianus ütleb:"Culpa lata est nimia neglegentia, id est non intellegere quod omnes intellegunt." Culpa lata on suurim hooletus, see tähendab mitte teada seda, mida kõik teavad. (D. 50.16.213.2)

b) Culpa levis - kerge hooletus. Isik pole käitunud kui hea eeskujulik peremees. Nõutav on viimase hoolsus - diligentia boni patrisfamilias. Siin luuakse mingi abstraktne, kujuteldav hea peremehe kuju ja seepärast nimetatakse seda süü astet ka culpa in abstracto.

c) Culpa in concreto - on süü, kui isik pole rakendatud vähemalt seda hoolsust, mida isik omades asjades rakendab - diligentia quam in suis rabus.

d) Culpa levissima - kergeim hooletus. Siin on tarvis üles näidata erilist hoolsust. Seda süüd rakendatakse vaid üksikjuhtumitel (D.9.4.4.pr.).

Obligatsioonis võivad pooled ise ette näha, millise culpa astme eest vastutada tuleb. Ei saa aga kokkuleppega vabaneda vastutusest dolus'e eest (D.50.17.23.). Kui süü eest vastutuse kohta pole pooled kokkulepet sõlminud, määrab seadus vastutuse astme. Üldreeglina vastutab võlgnik obligatsiooni mittetäitmisel vaid dolus'e ja culpa lata eest, kui ta lepinguga osutab teeneid teistele isikutele. Näit. asja hoiule võtmise puhul. Tasuliste lepingute puhul vastutab aga isik igasuguse culpa, s.t. nii culpa lata kui ka culpa levis' eest.

Nagu öeldud, võib obligatsiooni mittetäitmine olla ka sõltuv isikust mitteolenevatest asjaoludest. Rooma juristid lõid selle jaoks casus'e - juhuse ja vis maior'i - vägisvõimu mõisted.

J u h u s - casus (ehk casus fortuitus) on ettenähtamatu sündmus, mida ei saa võlgnikule süüks panna. V ä g i s v õ i m - vis maior - on vältimatu sündmus, s.t. mida küll ka ei saa tavaliselt ette näha, kuid kuigi teda oleks saanud ette näha, ei saa teda siiski vältida (äike, torm, veeuputus jne.). Termin vis maior on pärit Justinianuse ajast.

Üldreeglina casus vabastab vastutusest obligatsiooni mittetäitmisel. Kokkuleppega võidakse aga võtta endale vastutus ka casus'e eest. Näiteks võib asja hoiule võtja lubada vastutada peale süü ka asja juhusliku kaotsimineku eest. Seaduse järgi aga vastutavad juhuse eest võõrastemajade, sissesõiduhoovide, laevade peremehed. Vis maior kõrvaldab vastutuse eriti meresõidu tingimustes. Näiteks kui laev satub mereröövlite kätte, kes röövivad kauba, siis laeva peremees ei vastuta kaubaomaniku ees.

Erilise obligatsiooni mittetäitmise juhtumiks on v i i v i t u s - mora. Mora on obligatsiooni süüline mittetäitmine õigel ajal või õigel kohal, samuti süüline täitmise mitte vastuvõtmise õigel ajal ja õigel kohal.

Kui obligatsiooni ei täida võlgnik, nimetatakse seda võlgniku viivituseks - m o r a s o l v e n d i. Võlgniku viivituse tagajärjeks on see, et võlgniku vastutus püsib ka siis, kui obligatsioon osutub võimatuks. Viivitusega ühtlasi suureneb võlgniku vastutus. Näiteks ta vastutas enne culpa lata eest, nüüd aga juba culpa levis'e eest.

Kui kreeditor ei võta täitmist vastu, loetakse seda kreeditori viivituseks - m o r a a c c i p i e n d i. Pakkumine peab toimuma õigel ajal, soodsas kohas ja täies ulatuses. Kreeditori viivituse tagajärjeks on deebitori vastutuse vähenemine. Näit. algul vastutas culpa levis'e eest, nüüd ainult culpa lata ja dolus'e eest. Asja juhusliku hävimise eest vastutab nüüd kreeditor ise.

Viivituse tagajärjed kaovad (purgatio morae): a) Kui kreeditor võtab ka hilinenud täitmise vastu, b) kui määratakse uued tähtajad, c) kui viivitus on vastastikune, d)kui obligatsioon lõpeb mõnel muul viisil.

§ 5. Muud obligatsiooni lõppemise viisid: Novatio. Compensatio. Loobumine. Aegumine. Surm.

Peale obligatsiooni täitmise on veel terve rida teisi obligatsioonide lõppemise viise. Obligatsioonide lõppemise viiside vaatlemisel Rooma õiguses tuleb märkida olulise iseärasusena, et vanimas rooma õiguses oli obligatsioonide lõp-

pemise põhiprintsiibiks nn. *contrarius actus*'e põhimõte: obligatsiooni lõppemiseks oli vajalik formaalne tehing, mis v a s t a s obligatsiooni tekkimise tehingule. Näiteks kui leping oli sõlmitud formaalse *mancipatio* teel, s.o. *per aes et libram*, vase ja kaalu abil, siis sai teda täita ka ainult *per aes et libram*.

Tuntumad obligatsioonide lõppemise viisid peale *solutio* on:

a) N o v a t s i o o n ehk u u e n d u s (*novatio*), s.t. üks obligatsiooniõiguslik suhe asendatakse teise samaulatuslikuga. Uue tekkimisega kaob endine. Seda märkis juba Gaius oma "Institutsioonides" (Gai.Inst.III. 176). Näiteks üürnik on võlgu üüriraha kuue kuu eest. Siin on võlavahekord üürilepingu alusel. Kokkuleppel üürnik annab kirjaliku võlakohustuse maksta see summa protsentidega kahe kuu pärast. Siin on uus võlavahekord muutlaenu lepingu alusel. Uuendus võib seisneda obligatsiooni subjekti, objekti, tähtaja või koha muutumises. Novatsiooni tagajärjel üldreeglina kaovad kõik endise obligatsiooniga seotud lisaõigused (%%), soodustused ja vastuväited. Nii ei saa ülaltoodud näites pooled enam kasutada vaideid üürilepingust. Novatsioon võib toimuda a) kokkuleppel või b) kokkuleppeta. Viimase näiteks on novatsioon kohtus *litis contestatio*'ga. Roomas toimus *novatio* formaalse *stipulatio* abil.

b) T a s a a r v a m i n e ehk *compensatio* on võla ja nõudmise vastastikune tasaarvamine - *debiti et crediti inter se contributio*. Näit. A. võlgneb B-le 1000 assi, B omakorda A-le 800 assi. Loomulik, et tegelikult võlgneb ainult A B-le ja nimelt 200 assi. Vanimas rooma õiguses selline tasaarvamine polnud võimalik, iga nõudmise jaoks tuli esitada iseseisev hagi. Hiljem hakatakse kohtuski maha arvama ühe poole nõudmisi teise poole nõudmistest, kuid selleks on vajalik esitada vaie - *exceptio*. Justinianuse ajal on *compensatio* obligatsiooni lõppemise viisiks *ipso iure*. Tasendada saab nõudmisi, kui 1) subjektid on samad, kui 2) nõude tähtpäev on juba saabunud, kui 3) objekt on sama.

c) L o o b u m i n e. Kreeditor võib loobuda oma nõudmisest võlgniku vastu. Siia kuuluvad vormivaba kokkulepe kreeditori ja deebitori vahel - pactum de non petendo. Kui kreeditor siiski esitab hagi, võib võlgnik esitada vastava vaide - exceptio.

d) A e g u m i n e. Obligatsioonid, mis olid rajatud ius civile'le teatavasti ei allunud aegumisele, s.t. vastavaid hagisid võidi esitada alati (nad olid actiones perpetuae). Preetor, vastu tulles käibe huvidele, nimelt et ei tekiks kauakestvat ebamäärast olekut, määras oma hagide esitamiseks üheaastase tähtaja. Kui see tähtaeg oli mööda lastud minna, võis kostja esitada vastava aegumise vaide.

e) S u r m üldreeglina, nagu see vastab pärimisõiguse mõistele, ei kustuta obligatsioone. Kustuvad küll aga obligatsioonid, mida kaitstakse n.n. kõrgelt isiklikkude hagidega (actiones vindictam spirantes). Ühe poole surmaga lõpeb näiteks volitusleping - mandatum -, kui surm leiab aset enne ülesande sooritamist. Pärimisõiguses ei kustunud Roomas aegumisega pärija hagi - querela inofficiosi testamenti (sellest vt. allpool - 9.peat. , § 2.).

8. p e a t ü k k .

ÜKSIKUD OBLIGATSIOONID - OBLIGATSIOONIÕIGUSE ERIOSA.

§ 1. Obligatsiooniõiguslikud suhted vanimas Rooma õiguses.

Vanimas rooma õiguses puudusid väljakujunenud õigustehingu ja lepingu mõisted. Isiku õigusi tekitav tegevus kandis nimetust actus. Termin negotium tähendas algul igasugust tegevust. Et juriidiliste tehingute süsteem vastab üldiselt alati majanduslikule käibele, siis on ka arusaadav, et vanas Roomas võisid olla vaid kõige lihtsamad õigustehingud, mis rahuldasid selle aja vajadusi.

Vanimaid instituute on näiteks eriline käendus-pantvanguse instituut - praedes et vades -, mida peetakse üldse vanimaks obligatsiooniõiguslikuks instituudiks rooma õiguse ajaloos. Lepingut tuletab ka meelde vandetõotus mingi samme sooritamiseks. Omandamistehingutest vanim on vahetus. Neile lisanduvad algsed laenutehingud. Tuleb meeles pidada, et vanimal ajal on tehingu vorm seotud vahenditult tehingu enesega, kusjuures vorminõuded nõuavad ranget täitmist.

Mancipatio on tehing, millest on korduvalt juttu olnud. Seda tehingut rakendati omandiõiguse saamiseks res mancipi kohta, võõra perepoja perekonda võtmisel, abielu cum manu sõlmimise puhul, samuti ka testamendi tegemisel. Mancipatio oli pidulik toiming. Ta sooritati per aes et libram - vase ja kaalu abil. Sellest toimingust võtsid osa, nagu teada varemkäsitletust, kaalumees kaaluga (libripens) ja viis tunnistajat (testes). Kaalumehe juuresolek näitab, et mancipatio tekkis veel tol ajal, kui raha polnud müntide näol ja ostuhind tuli kaaluda vasena. Viis tunnistajat olid esialgselt võõrandaja perekonnaliikmed, kes kui perekonna ühisomandi osalised, andsid oma nõusoleku võõrandamiseks. Samuti on võimalik, et juurde kutsuti sugukonna liikmeid või naab-

reid, kes täitsid tunnistaja ülesandeid. Mancipatio sooritamisel pidi võõrandatav ese kohal olema. Aktiivset osa etendas omandaja, kes deklareeribki esimesena omandiõigust võõrandamisesemele. Kui mancipatio vormis juhtus mõni viga, siis omandiõigus võis omandajal tekkida igamise kaasabil. Mancipatio on üks rooma õiguse vormi konservatismi ilmekamaid näiteid. Vaatamata sellele, et ammu juba olid tarvitusel rahamündid, oli mancipatio puhul veel meie aegkonna esimesil sajandeil kaalumehe - libripens'i juuresolek ikka veel vajalik. Ikka veel lausuti sõnad: "mihi emptus esto hoc aere aeneaque libra - minu poolt ostetud selle vase eest sellel kaalul".

Vana rooma õigus tundis ammu enne XII tahvli seadusi erilist laenutehingut n e x u m 'i. XII tahvli seadused räägivad nexum'ist koos mancipatio'ga. Iseenesest on nexum'i instituut rooma õiguses võrdlemisi ebaselge. Terminil nexum on olnud ajaloos mitu tähendust. Arusaadavalt on siis nexum'i kohta tekkinud ka terve rida teooriaid. Kindel on, et oma sõlmimise vormi poolest on nexum formaalne tehing, ta on negotium per aes et libram, s.t. sõlmitakse viie tunnistaja ja kaalumehe kaasabil. Selles mõttes on ta paralleelne instituut mancipatio'le. Nexum'i sisuks olid krediidi - laenu suhted. Arvatakse, et nexum oligi tehinguks, mille abil patriitsid orjastasid varatuid plebeisid. Nexum'i abil sooritati liigkasuvõtlikke operatsioone. Olles laenutehinguks, kaasus nexum'iga võlgniku enda pandiks andmine. Võla mittetasumisel sattus võlgnik võlausaldaja täielikku käsutusse manus iniectio abil. Võlausaldaja võis võlgnikku 60 päeva raudus pidada. Selle aja jooksul viis ta võlgniku kolm korda turule, kus ta avalikult kuulutas võlgnikul tasuda oleva rahasumma suuruse. Nähtavasti selleks, et leida kedagi, kes võlgniku välja ostaks. Kui võlgnikku keegi välja ei ostnud, siis võlausaldaja võis ta surmata või müüa orjusse väljaspoole Rooma - trans Tiberim. Tapetud või müüdud võlgniku vara jäi kreeditorile. Aga juba enne manus iniectio't võisid võlgnik ja kreeditor kokku leppida, et võlgnik jääb kreeditori juurde orjusteenistusse. Nagu kõigest

sellest näha, oli rooma õigus eriti maksujõuetu võlgniku vastu väga halastamatu. Neil ja ka muudel põhjustel tekkisid Roomas sagedased ülestõusud. Üks selline rahva rahulolematuse laine oligi Titus Livius'e jutu järgi viimaseks tõukeks rooma õiguse ajaloos tähtsat kohta omavale seadusele lex Poetelia a. 326 e.m.a. See seadus keelas tavalise võlgniku raudupanemise, muutis ära õiguse võlgnikku tappa või müüa ta trans Tiberim, ja mis nexum'i seisukohast oli oluline - kreeditor pidi kõigepealt tõendama oma nõudmist kohtu ees, taotledes vastavat kohtuotsust - iudicatum. Viimane asjaolu andiski nexum'ile surmahoobi. Tuleb märkida, et nexum'i järgi võidi võlavahekorrad lõpetada ka vastava contrarius actus'ega, nimelt nexi liberatio (remancipatio) teel.

In iure cessio oli, nagu varem mitmel puhul märgitud, omandi saamise viis näilise, imaginaarse protsessi abil. Võõrandaja ja omandaja tulevad preetori ette. Omandaja ütleb vormeli, et antud asi kuulub talle. Võõrandaja selle peale vaikib. Selle alusel magistraat otsustab, et asi kuulub sellele, kes väitis oma õigust. In iure cessio't vastandina mancipatio'le rakendati nii res mancipi kui ka res nec mancipi kohta. Teda rakendati peamiselt vara tasuta üleandmiseks. Mõlemad, nii mancipatio kui ka in iure cessio, on raskepärased, keerulised tehingud, kus vilumata isik võis kergesti vigu teha, mille tagajärjeks oli tehingu kehtetus.

§ 2. Lepingud hilisemas õiguses, nende klassivikatsioon.

Ius civile lihtne, aga rangelt formaalne süsteem, pidi paratamatult osutuma mitteküllaldaseks, kui vabariigi aja keskpaigu arenenud käibe mõjul majanduselu Roomas hakkas oluliselt muutuma. Uutes majanduslikkudes tingimustes tekkisid suhted, mida ühegi tõlgendamiskunsti võttega ei saanud suruda mancipatio ega nexum'i raamidesse. Olid vajalikud painduvamad vormid, mis vastaksid uutele suhetele. Need vormid tekkisidki. Sellest ulatuslikust obligatsiooniõigusliku süsteemi ümberkujundamise tööst võtsid osa kõik rooma õigustloovad faktorid, nii seadusandlus leges'tega, eriti aga pree-

tor ja jurisprudents. Suurel määral aitas kaasa sellele ka formulaarprotsessi tekkimine. Formula in factum concepta abil said paljud obligatsioonid juriidilise vormistuse.

Toimuv evolutsioon tõi endaga kaasa esiteks - formalismi nõrgenemise, teiseks - asetati esiplaanile varanduslik vastutus senise isikliku vastutuse asemel. Näiteks kehtis formulaarprotsessis üldreeglina condemnatio pecuniaria printsiip - summa mõistetakse välja rahas. Siiski jääb kasel perioodil rooma õiguse põhimõtteks tunnustada vaid teatavaid obligatsiooniõiguslikke tüüpe. Sellest ajast on ka pärit Gaiuse üldtuntud l e p i n g u t e k l a s s i f i k a t s i o o n. Võttes aluseks lepingu kehtivuse saamise viisi, jagab Gaius kõik lepingud nelja gruppi. Ta ütleb: "aut re contrahitur obligatio aut verbis, aut litteris aut consensu." (Gai Inst. III.89).

a) R e a a l s e d on lepingud, mille kehtivuseks on vajalik asja (res) üleandmine ühelt isikult teisele.

b) V e r b a a l s e d on lepingud, mille kehtivuseks on vajalik teatud sõnade lausumine.

c) L i t e r a a l s e d on lepingud, mille kehtivuseks on vajalik kirjaliku dokumendi koostamine.

d) K o n s e n s u a a l s e d on lepingud, mille kehtivuseks piisab paljast poolte kokkuleppest (consensus).

Nagu teada lepingu definitsioonist, on lepingu sõlmimiseks alati vajalik poolte kokkulepe. Konsensuaalsed lepingud erinevad teistest lepingu liikidest seepoolest, et nende kehtivuseks piisab ainuüksi kokkuleppest, kuna teiste lepinguliikide juures nõutakse peale kokkuleppe ka asja üleandmist, teatud sõnade lausumist või kirjaliku dokumendi koostamist.

§ 3. Verbaalsed lepingud. Stipulatio.

Vanimaks ja ühtlasi peamiseks verbaalseks lepinguks rooma õiguses on s t i p u l a t i o (sponsio, fideipromissio). Stipulatio on s u u l i n e lubadus täita teatav kohustus. Ta on tekkinud tõenäoselt vanema aja usundilistest lubadustest. Ajaloolisel perioodil on aga stipula-

tio juba kaotanud oma usundilise iseloomu. Leping sõlmitakse kreeditori vastava küsimusega ja samade sõnadega väljendatud võlgniku vastuse teel. Nimelt kreeditor küsib: "Centum dari spondes?" (Kas tõotad maksta 100?). Deebitor vastab: "Spondeo". (tõotan). Teine vorm: "Centum dari fideipromittis?" - "Fideipromitto". Nexum'iga võrreldes tundub stipulatio pehmemana, sest ta ei väljendanud eneses otseselt tehingu orjuslikku iseloomu.

Mis puutub stipulatio vormi, siis oli selleks vanimal ajal püstitatud ranged nõudmised. Hiljem käibe arenemisega nõrgenes formalism. Nüüd võis stipulatsiooni sõlmida ükskõik, milliste sõnadega ja isegi mitte ladina keeles. Lõpuks kadus ka contrarius actus'e nõue ses mõttes, et ei nõutud enam võlgniku vastust samade sõnadega väljendatult nagu kreeditori küsimus. Peale selle kaotas stipulatio pikkamööda oma puhtsuulise - verbaalse iseloomu. Nimelt vabariigi aja lõpul tavatseti juba koostada stipulatsiooni kohta vastav kirjalik akt. See näitab, et kirjaoskuse levimisega levis ka kirjalik vorm. Kuigi stipulatio kirjaliku dokumendi koostamisega näib lähenevat kirjalikkudele lepingutele, ei kaota ta seejuures siiski oma suulise lepingu iseloomu.

Stipulatio'l oli Roomas oluline tähtsus. Ta oli oma ühepoolse iseloomu tõttu kreeditorile eriti soodne. Võlgnik oli kohustatud sellest täpselt kinni pidama, mida ta oli lubanud. Kohtunik ei saanud teha formulas võlgniku lubaduse sisu osas mingeid muudatusi. Oluline stipulatsiooni puhul oli ka veel see, et ta oli a b s t r a k t n e t e h i n g, s.t. temas endas sõlmimisel pole näidatud kohustuse tekkimise alus - c a u s a. Seepoolest oli ta kasulik liigkasuvõtjatele, sest stipulatio puhul nimetati kindel summa, kuid ei märgitud võetud protsendi määra. Stipulatsiooni vormis võidi fikseerida igasuguseid poolte kokkuleppeid. Stipulatio teel võidi ette võtta obligatsiooni uuendust - novatio - ja anda kohustuslik jõud sellisele kokkuleppele, millel puudus muidu hagi kaitse.

Verbaalne leping on ka stipulatio poenae - l e p p e t r a h v. See on niisugune kokkulepe, mille alusel üks

pool kohustub teisele maksma trahvisumma mingi teo sooritamise või mittesooritamise puhuks, või ka kohustuse mittetäitmise või mitteõigeaegse täitmise korral. Sellega avaldatakse survet võlgnikule, et ta õigel ajal ja viisil täidaks kohustuse. Vahel sõlmitakse stipulatio poenae selleks, et tagada sellise samme sooritamist, mida iseseisva hagiga nõuda ei saa. Näit. klassikalises rooma õiguses olid selleks lepingud kolmandate isikute kasuks.

Eriti tähtis oli see, et stipulatsiooniga võisid tekkida samaaegselt mitme kreeditori nõudmised ühe võlgniku vastu ja said sel teel eriti kohustuda mitu isikut. Seega saadi tema abil kujundada käendust.

K ä e n d u s ise kuulub tsiviil- ja üldse eraõiguse vanimate instituutide hulka. Nimelt, kui kreeditoril puudub usaldus võlgniku aususse või tema majanduslikesse võimeisse, siis otsib ta vahendeid, mis tõhusalt tagaksid lepingu täitmise. Eriti on selline tagatis vajalik arenenud käibe tingimustes, kui lepingud sõlmitakse tundmata isikutega, kelle käitumise korrektsust ei või ette teada. Käenduse olemus seisnebki selles, et kõrvuti võlgnikuga vastutab kreeditori ees veel teine isik - käendaja, kui võlgnik mingil põhjusel ei täida kohustust.

Käendusega - vadimonium, praedis datio - võidi tagada väga mitmesuguseid kohustusi. Esialgselt vastutas käendaja nagu võlgnikki oma isikuga. Tavaliseks käenduse tekkimise vormiks oli stipulatio. Käendust andes kohustus käendaja samaks sammeks, milleks oli kohustatud võlgnikki. Ta nagu ühendas oma lubaduse võlgniku lubadusega, mistõttu käendajat nimetatigi adpromissoriks. Kui võlgnik kohustust ei täitnud ja tema asemel täitis kohustuse käendaja, siis võis ta hiljem võlgnikult makstu tagasi nõuda nn. r e g r e s s i korras. Käendajate huvides määrati, et käendus kestab kaks aastat. Mitme käendaja olemasolul võis neist igalt nõuda vaid osa võlga. Kreeditor pidi käendajale teatama võlasumma ja käendajate arvu. Kui ta seda ei teinud, võis käendaja vastutusest vabaneda.

Et vabaneda neist kitsendusist, töötati Roomas välja

uus käendusvorm - fideiussio. Sel puhul polnud käendaja vastutuse ülemal tähendatud kitsendusi ja käendus ise läks käendaja surma puhul üle käendaja pärijatele. Peale selle võis käendus tekkida nn. mandatum pecuniae credendae abil. Siin üks isik (A) teeb teisele isikule (B) ülesandeks (mandatum) maksta kolmandale isikule (C) mingi summa. Kui see ei maksa tagasi saadud summat, siis võidakse hagi esitada A vastu. A ongi siin käendaja, B - kreeditor, C - võlgnik. Lõpuks täitis käenduse ülesande ka nn. constitutum debiti alieni - mitteformaalne lubadus maksta võõras võlg.

Lõpuks tuleb tähendada, et verbaalsete lepingute hulka kuulus veel nn. dotis dictio - kohustus anda abiellujale kaasavara. See toimus suulise teadaandega pruudi isa, isapoolsete sugulaste või pruudi enda poolt.

§ 4. Literaalsed lepingud.

Literaalsete lepingute juures on oluline nende k i r j a l i k vormistamine, ilma milleta pole leping kehtiv. Kirjalikult võib sõlmida paljusid lepinguid, kuid seal võib ta olla vaid kergenduseks tõendamisel. Nendest kaudses mõttes kirjalikest lepinguist tulebki lahus hoida sõna otseses mõttes literaalne leping, kus kirjalik vorm on n.ö. tehingu essentsiaalseks elemendiks, või nagu öeldakse c o r p u s'eks. Praegusel ajal on selliseks lepinguks veksel, mis on tähtsaks kaubandusõiguslikuks lepinguks kodanlikus õiguses.

Roomas oli üks nn. literaalne leping. Nimelt pidasid põllumajanduslikkude või kaubanduslikkude käitiste peremehed sageli sissetulekute ja väljaminekute raamatuid. Sissetulekud kandsid nad vastavatest tahvlikestest koosnevasse raamatusse - codex accepti, väljaminekud - vastavasse teise raamatusse - codex expensi. Kui nüüd ka teine ärimees pidas selliseid raamatuid ja esimese peremehe codex expensi's väljaminekuna märgitud sissekanne vastas teise codex accepti's sissetulekuna märgitud sissekandele, siis selle alusel tekkis leping.

Justinianuse õiguses on kadunud seegi literaalse lepingu vorm (I. 3.2.1.).

§ 5. Reaalsed lepingud.

Reaalne leping on, nagu eespool öeldud, leping, mis kehtestub alles asja üleandmisega ühelt isikult teisele. See lepingute liik esineb ka tänapäeval. Veel enam - paljud allpool käsitletud roomaõiguslikud lepingud on praegu veel olemas.

a) M u u t l a e n - mutuum. (Vene k. -заем ; saksa k. - Darlehn). See on leping, mille alusel antakse a s e n d a t a v (fungibiilne) asi teisele omandiks, kohustusega sama palju ja samas väärtuses tagasi anda. See laen esineb peamiselt rahaliste võlgade puhul, sest raha on tüüpilisim asendatav asi. Muutlaenu lepingu sõlmimine on vormivaba. Et muutlaenu lepingu objektiks võib olla ainult asendatav asi, mis muutub laenusaaja omandiks, siis vastutab laenu saaja ka laenuobjekti juhusliku hävimise eest.

Muutlaenu saamist tavatseti vormistada kirjalikult: näit. raha saaja andis kreeditorile vastava allkirja. Siin võis tekkida kuritarvitusi juhul, kui allkiri sattus kreeditori kätte enne raha andmist. Sellise nn. rahata võla puhul anti deebitori kaitseks eriline hagi muutlaenu olematuks tunnustamiseks objekti (raha) mittesaamise tõttu - querela non numeratae pecuniae.

Muutlaen võis Roomas, nagu nüüdki, olla kas protsendiline või protsendita. Tavalisem oli muidugi protsentidega mutuum. Protsente ei võetud heale sõbrale, tuttavale jne. antud laenult. Eriliseks protsentidega laenuks oli Roomas vanemal ajal nn. fenus - leping. Näit. talupoeg sai kelleltki seemet või raha kohustusega võlg tagasi maksta osaga viljasaagist, kus tagasimakstava vilja väärtus oli kaugelt suurem saadud laenusummast. Liigsed ja meelevaldsed protsendimäärad tekitasid rahulolematusi ja juba XII tahvli seadused on ette näinud protsentide ülemmäära - nimelt 8 1/3 % aastas. Et kehvikute orjastamine jõukate poolt kestis ja tekkisid uued rahutused, siis keelati IV sajandil seadusega protsentide võtmine üldse. Vaevalt küll seda seadust täideti, sest

sellest möödahiilimiseks leidus küllaldaselt teid. Kui fenus-leping hakkas aegamööda kaduma, hakati tavalisele muutlaenu lepingule lisandama erikokkuleppeid protsentide - usurae - kohta. Esialgu oli protsendimääraks 12% aastas. Võib arvata, et sellestki määrast ei peetud kinni. Justinianuse ajal võeti tavaliselt muutlaenult 6% aastas ja kaupmeeste laenudelt 8 %.

b) P r u u k l a e n - commodatum (vene k. ссуда, saksa k. - Leihe). Vastandina muutlaenule annab siin üks isik teisele mingi a s e n d a m a t u asja ajutiseks kasutamiseks (pruukima, sellest ka nimetus "pruuklaen") kohustusega tagasi anda s a m a asi. Järelikult pruuklaenu puhul laenuobjekt laenusaaja omandiks ei lähe. Pruuklaenu rakendatakse peamiselt igapäevases elus vastastikuse abistamise eesmärgil. Pruuklaenu saaja võib asja kasutada vaid ettenähtud otstarbeks. Ta ei tarvitse asja enne tähtaega tagasi anda. Nende tunnustega ta erineb teisest kasutuslepingust - p r e c a r i u m 'ist, kus asi anti igakülgseks kasutamiseks, kuid õigusega seda igal ajal tagasi nõuda.

c) H o i u l e p i n g - depositum on selline reaalne leping, mille alusel hoiule võtja (depositarius) kohustub hoiule andja (deponens) viimase nõudel tagasi andma hoiule antud vallasasja. Selle lepinguga võetakse võõrad asjad ajutiseks hoiule. Asja depositaar tarvitada ei tohi. Hoiuleping on tasuta, seepärast vastutabki hoiule võtja üldreeglina ainult dolus'e ja culpa lata eest. Tasutuse moment eraldab depositum'i üüri-rendi lepingust, mis on tasuline leping. On olemas 3 hoiulepingu eriliiki:

aa/ depositum miserabile, kui mingi õnnetuse, hädaohu puhul (näit. tulekahju) antakse asi hoiule. Siin vastutab asja hoiulevõtja süülise asja hävimise või mitte tagasiandmise puhul asja kahekordses väärtusea (in duplum).

bb/ depositum irregulare, siin antakse hoiule asendatavad asjad (raha, vili) kohustusega tagasi anda sama palju ja samas väärtuses asju. Siingi saab depositaar asjade omanikuks. Vahe muutlaenu ja depositum irregulare vahel seisab selles, et deponent ei tohi hoiule antud asja kinni pidada

tasendusena - compensatio'na - vastunõudmise puhul, kuna muutlaenu puhul ei tarvitse võlgnik enne maksta, kui tema nõuded kreeditori vastu on arvesse võetud. Erinevuse põhjus on see, et mutuum sõlmitakse deebitori huvides, depositum irregulare aga hoiule andja huvides.

cc/ S e k v e s t e r - sequestre - on sellise asja hoiule andmine kolmanda isiku kätte, mille kohta on käimas vaidlus kahe või enam isiku vahel. Hoiule andjaid on siin seega mitu isikut.

d) Fiducia. Eespool oli märgitud (6.peat., § 5), et fiducia oli vanimaks pandi vormiks. Siin andis võlgnik võla kindlustamiseks oma asja kreeditorile omandiks, kohustusega see asi võla tasumisel võlgnikule tagasi anda. Fiducia kui leping toimus mancipatio või in iure cessio teel. Fiducia abil vabastati ka võimualuseid. Kui fiducia't kasutati kreeditorile reaalse kindlustuse andmise vahendina, nimetati seda f i d u c i a c u m c r e d i t o r e. Kui fiducia'ga anti asi hoiule, tasuta kasutamiseks või muuks otstarbeks, siis oli see f i d u c i a c u m a m i c o. Esialgselt rajanes fiducia täitmine usaldusel (fides). Hiljem anti asja tagasinõudmiseks eriline hagi - actio fiduciae. Süüdimõistva otsusega käis kaasa süüdimõistetu autuks tunnistamine (infamia). Justinianuse õiguses on fiducia juba kadunud.

e) Pignus, õigemini c o n t r a c t u s p i g n e r a t i c i u s on reaalne leping, mille alusel kreeditor kohustub deebitorile tagasi andma asja, mille ta on saanud oma nõudmise kindlustamiseks (D. 13.7.9.3.). Pandileping ei vaja erilist vormi. Pandi saajal on asja valdus, seepärast on tal ka paremad kaitsevahendid kui depositaaril või kommodataaril. Vastastikuste õiguste kaitseks on pandiandjal actio pigneraticia in personam directa, ja pandisaajal actio pigneraticia in personam contraria. (Pignus'e kui asjaõiguse kohta vt. 6. peat., § 5.).

§ 6. Konsensuaalsed lepingud.

1. Emptio-venditio.

Tähtsaim konsensuaalsetest lepingutest, o s t u - m ü ü g i l e p i n g - emptio-venditio - on leping, millega üks pool - müüja (venditor) kohustub teisele poolele - ostjale (emptor) andma teatava asja (merx), nii et see ostjale jääks, ostja omakorda kohustub asja eest maksma teatava rahasumma (pretium). Antud definitsioonist nähtub, et ost-müük on kahekülgne (sünallagmaatiline) leping, sest siin on kummalgi poolel võrdselt nii õigused kui ka kohustused.

Vanema õiguse instituudid - mancipatio ja in iure cessio - ei suutnud rahuldada areneva käibe vajadusi. Eraomandi arenemine, rohked operatsioonid kaubanduse alal, eriti majanduslikud suhted peregriinidega, kel polnud võimalik sõlmida vana ius civile tehinguid, põhjustasid ka v o r m i - v a b a ostu-müügi lepingu kui tähtsaima võõrandamistehingu mõjule pääsemise. Preetorid, osalt ka kuruulediilid, kes valvasid äritegevuse järele turgudel, kujundasidki oma ediktidega selle kiiresti sõlmitava lepingu, mille üksikasjad töötati välja rooma juristide poolt.

Ostu-müügi o b j e k t i k s võivad olla igasugused asjad, nende kogumid (raamatukogu) ja ka õigused (eriti nõudeõigused). Ostu-müügi objektiks võivad olla ka tulevased asjad. Siin on võimalik kaks juhtu: a) emptio rei speratae - ostetakse tingimusi, lootuses, et müüja asja saab. Näitena võib tuua tulevase viljasaagi müümise. Kui vili ikaldub, siis leping tühistub. b) emptio spei - sõlmitakse lõplikult siduv leping loodetava asja peale. Kuigi see asi ei saabu, jääb leping jõusse. Näiteks ostetakse kalasaak, kui seekord ühtegi kala ei saa, tulevad need hiljem ikkagi muretseda.

O s t u h i n d peab väljenduma rahasummas, sest kui mõni teine asi vastu antakse, oleks see vahetusleping.

Ostuhinna kohta kehtivad järgmised nõuded: a) Ostuhind peab olema k i n d e l (certum) - määratakse poolte kokkuleppel, erandina ka mõne kolmanda isiku poolt. b) Ostuhind peab olema t õ e l i n e (verum), mitte kolman-

date isikute petmiseks. c) Hilisemas õiguses peab olema hind ka õ i g l a n e (iustum). Justinianuse õiguses, näiteks, kui asi oli müüdud alla poole tema väärtusest või ostetud kallimalt kui asja kahekordne hind (laesio enormis), võis kahjukannatanu nõuda lepingu tühistamist. Klassikaline õigus õiglase hinna nõudmist, s.o. kui saadi üle poole kahju, ei tundnud. Vastupidi, rooma juristid ütlesid, et on loomulik osta madalama hinna eest ja müüa kõrgema hinna eest, kui asi väärt (D. 19.2. 22.3.). Ostuhind määratakse ja tasutakse üldreeglina lepingu sõlmimisel. Kuid käibe huvides hakati lubama ka võlgu ostmist. Sellist krediidi peale müüki tunti juba Gaiuse ajal. "Emptio et venditio contrahitur cum de pretio convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sit, ac ne arra quidem data fuerit" - ost-müük on sõlmitud, kui hinnas on kokku lepitud, olgugi, et hind pole makstud ja käsiraha antud (Gai Inst. III. 139).

Konsensuaalse lepinguna on ostu-müügi leping kehtiv hinnas ja esemes kokkuleppe momendist. Sellest momendist on tekkinud obligatsiooniõiguslik suhe poolte vahel - õigus nõuda lepingu täitmist. Kuid sellega pole veel kaugeltki öeldud, et müüdud ese on o s t j a o m a n d i k s. Ja ongi rooma õigusele iseloomulik, et ostu-müügi lepingu sõlmimisega omandiõigus üle ei lähe, vaid selleks on veel tingimata vajalik asja üleandmine (traditio). Seoses sellega esineb siin üks rooma õiguse raskesti põhjendatavaid seisukohti. Nimelt rooma õiguse üheks üldiseks põhimõtteks on: casum sentit dominus - omanik kannab juhuse läbi tekkinud kahju. Selle põhimõttega pole kooskõlas ostja vastutus asja juhusliku hävimise eest enne tema üleandmist. Rooma õigus ütleb: periculum emptoris est, s.t. ostja vastutab asja juhusliku hävimise või halvenemise eest lepingu sõlmimise momendist. Tähendab, ostja peab tasuma ostuhinna, kuigi ostetud ese müüja käes juhuslikult hävis. Selle reegli ajaloolise tekkimise põhjused on tekitanud palju vaidlusi.

Poolte k o h u s t u s e d ostu-müügi lepingu puhul on järgmised:

a) Müüja kohustused. Müüja peamiseks kohustuseks on as-

ja üleandmine. Üleandmiseni peab ta asja hoolega hoidma. Teiseks vastutab müüja asja puuduste eest. Müüja vastutas esialgselt selliste asja puuduste eest, mida ta väitis asjal mitte olevat, samuti nende vigade eest, mida sihilikult varjas. Hiljem müüja vastutus laienes, peamiselt kuruulediilide praktikas. Lõpuks nõuti, et müüja peab teatavaks tegema kõik asja puudused, välja arvatud need, mis on kõigile nähtavad ja mida ostja ise saab kindlaks teha asja üle vaadates. Varjatud vigade ilmnemisel võis ostja nõuda kas ostu-müügi tühistamist actio redhibitoria'ga või ostuhinna alandamist actio quanti minoris'ega.

On võimalik, et müüja müüb ostjale asja, mis kuulub võõrale omanikule. Kui nüüd see tõeline omanik ilmub ostja juurde ja omandihagiga range "ubi rem meam invenio ibi vindico" printsiibi alusel asja ostjalt ära võtab (seda nimetatakse evictio), siis on loomulik, et müüja vastutab ostja ees tekkinud kahju puhul. Selline vastutus evictio eest langeb ära, kui ostja ise oli toiminud ettevaatamatult või kui selline vastutus juba lepingus oli muudetud poolte kokkuleppega.

b) Ostja kohustused. Ostja peamiseks kohustuseks on tasuda ostuhind. Teiseks ta peab tasuma tema süü tõttu tekkinud kahjud.

Ostu-müügi lepingu sõlmimisel võidakse anda ka k ä s i r a h a - arrha (arra). Laiemas mõttes mõeldaksegi käsiraha all rahasummat või üldse asja, mille üks pool annab lepingu sõlmimisel teisele poolele tulevaste maksete arvel ja lepingu sõlmimise tõendamiseks. Vanemas rooma õiguses esineski arrha peamiselt selleks, et tõendada lepingu sõlmimist (arrha pacto perfecto data). Kui leping on täidetud, makstakse käsiraha tagasi või arvatakse täitmise hulka. Hiljem hakati käsiraha andmisega mõjustama pooli lepingu täitmiseks. Kui käsiraha andja lepingut ei täida, siis kaotab ta selle. Ei täida käsiraha saaja lepingut, peab ta selle kahekordses suuruses tagasi maksma (arrha pacto imperfecto data).

Oma õiguste k a i t s e k s on müüjal ostja vastu actio venditi ja ostjal müüja vastu actio empti.

Ostu-müügi lepingut võidakse poolte huvidele vastavalt täiendada järgmiste l i s a k o k k u l e p e t e g a, mida võib käsitleda ka kui ostu-müügi lepingu eriliike. Siia kuuluvad:

a) Lex commissoria. Kumbki pool võib jätta endale õiguse taganeda lepingust, kui vastaspool ei täida oma kohustusi. Näiteks, kui ostja ei tasu õigeaegselt ostuhinda, võib müüja lepingu tühistada.

b) In diem addictio. Müüja reserveerib endale õiguse taganeda müügist, kui ta teatava aja jooksul saab kolmandalt isikult soodsama pakkumise. Esialgsel ostjal on õigus võtta asi endale kolmanda poolt pakutava hinna eest.

c) Pactum displicentiae. Ostja õigus taganeda lepingust kahetsemise tõttu.

d) Pactum de retrovendendo. Ostja kohustub asja müüjale selle nõudmisel tagasi müüma.

e) Pactum de retroemendo. Müüja kohustub asja tagasi ostma.

f) Pactum reservati dominii. Müüjale jääb omandiõigus kuni hinna täieliku tasumiseni.

g) Pactum hypothecae. Müüjale jääb pandiõigus kuni hinna tasumiseni.

h) Pactum protimiseos. Müüjale jääb ostueesõigus, kui ostja asja edasi müüb.

i) Ostmine asja järeleproovimise tingimusel. Kui asi ei kõlba, tühistub leping.

2. Locatio-conductio.

L o c a t i o - c o n d u c t i o moodustab teatava kasutuslepingute r ü h m a. Locatio-conductio on kahekülgne konsensuaalne leping, mille alusel üks pooltest lubab asja teisele ajutiselt kasutamiseks anda, missuguse samme sooritada või mingisuguse tööresultaadi, ja teine pool kohustub andma selle eest vastutasu.

Sellest definitsioonist näeme, et locatio-conductio objekt võib olla k o l m e s u g u n e: 1) võõras asi, Roomas seega ka ori, 2) sammete sooritamine, näiteks töötamine,

3) töötulemus.

Locatio-conductio suhted hakkasid hoogsamalt arenema juba II sajandil e.m.a. Majandusliku käibe arenemisega tekkis vajadus tööloomade ja orjade tasu eest kasutamiseks andmiseks. Rooma elamispinna nappus põhjustas korterite üürimise vahekordade reglementeerimise. Mitmesugused juurde tekkinud käsitöö-alad kutsusid samuti esile vajaduse tekkivate suhete reglementeerimiseks. Vastavalt locatio-conductio kolmele erisugusele objektile saamegi locatio-conductio k o l m e r i l i i k i.

a) Locatio-conductio r e i - asja ü ü r, r e n t, kus üürimise all mõeldakse asja kasutamist vilja saamiseta, rentimise all mõeldakse just viljakandva asja kasutusse andmist.

On võimalik üüritud asja edasiüürimine, mida nimetatakse allüüriks - sublocatio.

Poolte kohustused on järgmised: aa) Üürniku või rentniku põhikohustusteks on kasutada asja vastavalt selle ülesandele, tasuda kokkulepitud tähtpäevaks üüri- või rendiraha ja lepingu tähtaja lõppemisel asi korras olekus tagasi anda. Üürniku (rentniku) seisund on ses mõttes võrdlemisi kindlustamata, et ta esiteks pole valdaja, vaid pidaja ja teiseks üüri- (rendi-) leping lõpeb üüri (rendi) objekti müügi puhul ka enne lepingu tähtaja saabumist. Ka võis omanik asja lihtsalt isiklikuks kasutamiseks enne tähtaega ära võtta.

bb) Üürile, rendile andja peamiseks kohustuseks on asja koos päraldistega kasutusse andmine ja takistuseta kasutamise võimaldamine.

b) Locatio-conductio o p e r a r u m, t ö ö l e p i n g. See on vaba inimese tööjõu kasutamise leping tasu eest, kusjuures töö tegemine määratakse teatava aja peale. Roomas esines vabade inimeste tööle palkamist võrdlemisi harva. Et ühiskondliku korra aluseks oli orjatöö, siis vaadeldi palgalist töölepingut vaba inimesega tema seisundiga mitte sobivana.

See seisukoht on kooskõlas tolleaegse üldise vaatega

tööle kui millelegi häbistavale. Kõige selle tõttu töötajate huvisid peagu ei kaitstudki. Ei olnud eeskirju tasu suuruse kohta. Mõõduandev oli tööandja suva. Haigestunud töötaja ei saanud haiguse ajal tasu jne. Lõppeks tuleb märkida, et locatio-conductio operarum on üks vähestest lepingutest, mis lõpeb töövõtja - locator'i surmaga.

c) Locatio-conductio o p e r i s (faciendo), t ö ö e t t e v õ t t e - l e p i n g. See on leping, mille alusel üks isik kohustub teatava tasu eest teisele andma töö saaduse - resultaadi. Oluline on siin see, et kohustuse objektiks pole siin mitte tööenergia, vaid kindel töötulemus. Näiteks tellija materjalist jalanõude valmistamine, oma veokiga korteri sisustuse vedamine jne. Töötettevõtja - conductor - peab tellimise täitma tähtajaks ja vastavalt ülesseatud tingimustele. Ta võib töö teha isiklikult või kolmandate isikute kaudu. Tellija - locator - kohustuseks on õigeks ajaks ja tingimuste kohaselt vormistatud ese vastu võtta ja selle eest kokkulepitud tasu maksta.

3. Mandatum.

Mandatum - k ä s u n d l e p i n g - on selline konsensuaalne leping, mille alusel üks pool teeb teisele ülesandeks oma mõne üksiku asja või kõikide asja ajamise. Ülesandeks võib näiteks olla mingi eseme ostmine, vara valitsemine, kohtuprotsessi ajamine. Klassikalises õiguses oli siin tegemist kahe instituudiga:

a) Mandatum kitsamas mõttes, kus ülesanne oli üksik ja lõplik.

b) Procura, kus procurator omnium bonorum oli alaline asjade ajaja ja varade valitseja. Justinianuse õiguses esineb mandatum juba ühtse instituudina.

Mandatum on t a s u t a leping, millega ta juriidiliselt erineb nii locatio-conductio operis'est kui ka locatio-conductio operarum'ist. Eespool oli öeldud, et roomlased pidasid füüsilist ja palgalist tööd Rooma kodanikule häbiasjaks. Mandatum'i sisuks olevad ülesanded ei kuulunud häbistava töö hulka. Need olid operae liberales. Et saada ka siin tasu ülesande täitmise eest, oli kombeks, et käsun-

di andja andis lugupidamise märgina käsundi täitjale honorarium'i. Honorarium'i hulka kuulusid kulutuste tasumine volinikule ja ka tasu ülalnimetatud kohustuse täitmise eest. Hiljem võidi honorarium'i nõuda ekstraordinaarse protsessi korras.

Tehti vahet: a) mandatum mea gratia - käsund ülesande tegija huvides, b) mandatum tua gratia - käsund volinikuu, ülesande täitja huvides, c) mandatum aliena gratia - käsund kolmanda isiku kasuks.

Mandaadilepingu järgi mandataar - käsundi täitja - on kohustatud ülesande täitma käsundaja juhiste kohaselt heaperemeheliku hoolsusega; ta peab andma aru oma tegevusest ja andma käsundajale üle kõik lepingu alusel saadu. Käsundaja - mandant - on kohustatud tasuma mandataarile kõik selle poolt kantud kulud.

Mandandil on käsundi täitja vastu hagi - actio mandati directa, mis mandataari kahjuks tehtud otsuse puhul toob kaasa viimase autuks tunnistamise - infamia. Mandataar kasutab mandandi vastu actio mandati contraria.

Mandaadileping lõpeb 1) ühe poole surmaga, 2) ülesande täitmisega, 3) eriti mandataari loobumisega.

4. Societas.

Societas - s e l t s i n g u l e p i n g - on selline konsensuaalne leping, millega kaks või enam isikut kohustuvad vastastikuselt kokku panema oma asju või oma oskusi ühise, lubatud, kõigile kasuliku sihi saavutamiseks. Seltsingu prototüübiks oli vendade ühine majapidamine pärast paterfamilias'e surma - consortium familiae. Sellest võrsus klassikalises õiguses kõikide varade seltsing - s o c i e t a s o m n i u m b o n o r u m. Klassikalises õiguses esineb ka äriline seltsing - societas quaestuaria. Vabariigi ajal tekkisid erilised maksude sissenõudjate seltsingud - societates publicanorum. Ning lõpuks Justinianuse õiguses kujunes juba ühtne seltsingu instituut. Kuid viimistletud konstruktsiooni rooma juristid seltsingule siiski ei andnud. Seltsing polnud juriidiline isik, nagu seda on praegu paljud seltsingu vormid. Ta jäi seltsinglaste vaheliseks isikuliseks lepinguliseks seoseks. Seepärast

ka ühe seltsinglase surm või seltsingust väljaastumine tõi endaga kaasa seltsingu lõppemise.

Oma ulatuselt võis seltsingleping olla kolmesugune: a) societas omnium bonorum - seltsinglased panevad kokku kogu oma vara, b) societas quaestus - pannakse kokku vaid teatav vara, c) societas alicuius negotiationis - seltsing on loodud ühe operatsiooni teostamiseks, või societas unius rei, kus seltsinglastel on üks ühine ese.

§ 7. Contractus innominati.

Peale eespoolkäsitletud tüüpiliste lepingute tunneb rooma õigus veel tervet rida teisi lepinguid, mis ei mahu üldisesse süsteemi. Kuna nendest lepingutest tulenevatel hagidel puudus kindel nimetus - nomen - teiste lubatud hagide loendis, siis anti hilisemas rooma õiguses neile lepinguteleele nimeks contractus innominati - n i m e t a l e p i n g u d. Need ongi lepingud, mis said preetori praktika kaudu hagikaitse. Nad sarnanevad kõige enam reaalsetele lepingutele, sest ka nende lepingute ühiseks tunnuseks on see, et siin üks pool annab teisele mingi asja vormivaba kokkuleppe alusel, millest tuleneb õigus nõuda üleantud asja eest vastutäitmist.

Nimeta lepingud on järgmised:

a) V a h e t u s - permutatio. Üks annab mingi asja teisele omandiks, saades teiselt vastutasuks asja samuti omandiks. Vahetus on reaalne leping, sest siin nõutakse asja üleandmist. Ostu-müügi lepingust erineb ta seepoolest, et vastutasuks asja üleandmise eest on siin asi ja mitte rahaline hind.

b) Aestimatum ehk contractus aestimatorius on kokkulepe, millega üks lepinglane usaldab teisele müügiks asja teatava kindlaks määratud hinna eest, kohustusega teatava aja möödumisel, kas maksta kokkulepitud hindesumma, või anda asi tagasi. Müümisel asja eest enamsaadu jääb müüjale.

c) S o b i n g - transactio - on kokkulepe, millega vaieldav kahe poole vaheline juriidiline suhe muudetakse mõlemapoolsete järeleandmistega vaieldamatuks. Näit. A väidab, et B võlgneb talle 1000 assi, B ütleb, et ta võlgnevat vaid

500. Nad võivad kokku leppida vahepealse summa, näiteks 800 assi peale, mida saabki nõuda kohtu teel, kui ta oli sõlmitud stipulatio kujul. Transactio't võib vaadelda ka ühe üldise obligatsioonide lõppemise viisina.

d) Precarium - k a s u t u s l e p i n g. Ta erineb tavalistest pruuklaenu lepingust (commodatum) peamiselt seepoolest, et kasutada andja võib prekaristilt nõuda igal ajal asja tagasiandmist. Asja andja - precario dans - ei kandnud ise mingeid kohustusi. Vanimal ajal esinesid prekaariumi suhted sageli patrooni ja klientide vahel. Rikas patriits andis maatüki kliendile kasutada, jättes endale õiguse seda maatükki igal ajal ära võtta. Sel ajal polnud sellistel patrooni ja kliendi vahelistel suhetel isegi kohtulikku kaitset. Prekaariumi kasutati ka hiljem väikemaapidajatele maatüki kasutada andmiseks. Õigus maatükki igal ajal ära võtta, tegi väikemaapidaja ilmselt sõltuvaks maapidajast.

§ 8. Pacta.

Praegusel ajal kehtib põhimõte - pacta sunt servanda -, s.t. igasuguseid seaduspäraseid kokkuleppeid tuleb pidada. Vanas Roomas see polnud nii. Iga õiguse tunnustamise elemendiks oli vastav hagi; kui seda polnud ette nähtud, ei saadud ka sundida kokkuleppe täitmisele. Selliseid kokkuleppeid nimetati pacta nuda - "paljad, rõivasteta lepped". Aja jooksul hakati aga mõnedele igasugusest vormist vabadele lepetele andma kohtulikku kaitset, s.o. nendele tekkisid hagid. Neid kokkuleppeid nimetatakse pacta vestita, sest nad olid preetori poolt "rõivastatud" seaduslikku vormi. Siia kuulusid:

a) pacta adiecta - lepingut täiendavad kokkulepped. Näit. lubadus maksta protsente.

b) pacta praetoria - teatavate preetori poolt kaitstud lepete üldnimetus. Siia kuuluvad: aa) Receptum, s.t. võla enda peale võtmine. Näit. pankur võtab enda peale kellegi isiku võla maksmise (receptum argentariorum), kokkulepe võõrastemaja, laeva, sissesõiduhoovi peremehega tema kätte hoiule antud varanduse suhtes (receptum cauponum, nauta-

rum, stabulariorum), kokkulepe poolte ja vahekohtuniku vahel tüliküsimuse lahendamise kohta (receptum arbitrii). bb) Pactum de pecunia constituta ehk constitutum debiti on olemasoleva võla täiendav kinnitamine võlgniku poolt või ka kohustus maksta võõras võlg.

c) pacta legitima - imperaatori konstitutsioonide alusel tunnustatud kokkulepped. Siia kuuluvad: aa) vormivaba kinkimise lubadus. Klassikalises õiguses see polnud juriidiliselt siduv. Vajalik oli stipulatio vorm. Justinianuse õiguses oli lihtne kinke lubadus lubajale siduv. bb) Compromissum - vahekohtu leping, millega pooled kohustuvad nende vahelise tüliküsimuse andma lahendada kolmandale isikule (arbiter). Klassikalises õiguses vahekohtuniku otsus pooli ei kohustanud. Justinianuse õiguses oli kompromissil kohustuslik jõud: vahekohtuniku otsust ei saa enam muuta. Kokkuleppe kehtivuseks piisab poolte ja vahekohtuniku vandest.

§ 9. Obligatsioonid nagu lepingutest (obligationes quasi ex contractu).

Üldmõiste alla obligatsioonid - quasi ex contractu - kuuluvad sellised obligatsiooniõiguslikud suhted, mille tekkimise aluseks ei ole ei leping ega ka õiguse rikkumine. Kuigi neil suhteil on väliselt siiski rohkem sarnasust lepingutega, siis nimetatakse neid obligatsioone "nagu lepingutest" tekkinuteks. Selliste obligatsioonide hulka kuuluvad rooma õiguses kolm juhtumit:

a) Negotiorum gestio - v o l i t u s e t a v õ õ r a s t e a s j a d e a j a m i n e. Näit. isik on ära sõitnud jätmata usaldusmeest oma vara valvamiseks. Tema äraolekul tekib hoone remondi vajadus. Remondi teostab naaber omamata selleks käsundit. Isik, kes ajab volituseta võõraid asju, peab tagasitulnud peremehele andma aru oma tegevusest. Peremees peab aga n e g o t i o r u m g e s t o r 'ile tasuma kõik kulud, mille tegemine talle kasu tõi. Kui peremees kiidab negotiorum gestor'i tegevuse heaks,

siis see heakskiit - ratihabitio - loetakse võrdseks käsundlepingule viimasest tulenevate järeldustega.

b) A l u s e t a r i k a s t u m i n e. Kui keegi on maksnud oma võla eksikombel teistkordselt või arusaamatuse tõttu kolmandale isikule, siis puudub ju sel kolmandal isikul õiguslik alus selle makse saamiseks. Samuti võib ka keegi rikastuda teise arvel mõnel muul teel, ilma et ta selleks õigustatud oleks.

Roomlased leidsid siin õige olevat anda eksikombel maksjale õigus tagasi nõuda aluseta makstu. (D. 12.5.6.). Seega tekib siin obligatsioon. Alusetult makstu tagasinõudmisel on eelduseks, et nii maksja kui ka saaja teotsesid ekslikult. Saajalt nõutakse bona fides't. Kui ta teadis, et ta polnud õigustatud makse saamiseks, on ta tegutsenud mala fide ja sel juhul on juba tegemist deliktiga. Kui maksja teadis, et makse saajal puudus õigus selle saamiseks, on tegemist kinkimisega. Aluseta võõra vara saamist nimetatakse-gi aluseta rikastumiseks. Kohustus seisneb selles, et aluseta rikastunu peab kõik saadu koos juurdekasvudega tagasi andma.

Alusetult antud vara tagasinõudmiseks olid eri nimetusega hagid - condictiones. Aluseta rikastumise liike nimetatakse hagi nimetuse järgi kondiktsioonideks. Neid on järgmised liigid:

aa) Condictio indebiti - juba tasutud võla teistkordne maksmine või olematu, ekslikult arvatava võla maksmine.

bb) Condictio causa data, causa non secuta. Üks pool annab teisele midagi vastusamme sooritamise eeldusel. Kui vastusamme ei järgne, võidakse antu tagasi nõuda.

cc) Condictio ob turpem vel iniustam causam. Kellelegi on midagi antud, et ta ei teostaks mõnd seadus- või kõlblusvastast tegu. Näit. keegi saab selle eest makse, et ta lubab mitte tappa. Kui andja ise pole süüdi seadus- või kõlblusvastases teos, siis võib ta antut tagasi nõuda.

dd) Condictio sine causa, s.o. üldine tagasinõudmise õigus aluseta rikastumise puhul. Siia kuuluvad mitmesugused juhud, näiteks käsiraha tagasinõudmine lepingu tühis-

tamise puhul, kinkelepingu tühistamine tänamatuse puhul jne.

d) Communio incidens - v a r a ü h i s u s. Siin on tegemist juhusliku vara ühisusega, mis ei põhine lepingul ega moodusta seltsingut. Iga communio liige on õigustatud nõudma selle ühisuse lõpetamist.

§ 10. Obligatsioonid õigusrikkumistest (obligationes ex delicto).

D e l i k t i (delictum) all mõistetakse isikule või tema varale õiguse vastaselt kahju tekitamist. See üldmõiste ja ka terminid töötati välja alles hilisemal ajal. Vanim rooma õigus ei tunne deliktide üldist süsteemi, ta tunneb vaid üksikuid õigusevastaseid ründeid.[x)]

Deliktid - õigusrikkumised - jagunevad kahte suurde rühma: a) Delicta publica, s.o. kuriteod, mis rikuvad riigi huve, mida jälitatakse riigiorganite poolt ja arutatakse kriminaalkohtus, kus nende eest määratakse karistus (nende deliktide käsitlus kuulub rooma kriminaalõigusesse). b) Delicta privata, s.o. õigusrikkumised, mis riivavad üksikute eraisikute huvisid. Neid jälitatakse üksnes kannatanu kaebusel. Nad vaadatakse läbi iudicium privatum'i üldises korras. Delicta publica ja delicta privata vahepiirid on Roomas pidevalt muutunud. Ühelt poolt osa delicta privata'dest muutuvad pikapeale delicta publica'teks, ja vastupidi, ka delicta privata ring on pidevalt laienenud.

Rooma õigus siiski ei püstitanud üldpõhimõtet, et iga kahju tekitanud tegevus toob vastutuse vähemalt kahju heastamise näol. Vastutuse tõid üksnes kaasa need teod, mis ediktiga spetsiaalselt olid keelatud, s.t. kui oli olemas vastav hagi. Ei olnud hagi - ei olnud ka delikti.

Vanimal ajal ei oma delikti puhul mingit tähtsust

---

x) 1891.a. septembrikuul tegi V.I.Lenin Peterburi ülikoolis eksami rooma õiguse dogmas. Eksamipileti üheks küsimuseks oli lubamatud teod (delicta). Hindeks - "väga rahuldav", mis vastab meie aja hindele "väga hea".

s ü ü moment. Ei küsita, kas kahju on tekitatud juhuslikult või teadlikult (subjektiivne kriteerium), vaid ainult, kas kahju on tekitatud (objektiivne kriteerium). Hiljem toimuvad selles küsimuses suured muudatused: pikkamisi tekib süülise ja mittesüülise kahju eristamine, kusjuures vastutus tekib üldreeglina ainult süülise teo puhul. Eriti just preetori poolt tunnustatud delicta privata olid sellised, mida ei saanud toime panna juhuslikult (casus). Ja Rooma õiguski lõpuks püstitas üldise printsiibi, et vastutus tekib üksnes teo sooritaja tahtluse (dolus), või tema ettevaatamatuse (culpa) puhul. (Dolus'e, culpa, viimase liikide ja astmete kohta vt. 7.peat., § 4.).

Delikti sooritamise peamiseks tagajärjeks vanimal perioodil oli kannatanu poolt kättemaks kahju tekitajale. Hilisemal ajal toob delikt kaasa rahatrahvi - poena - (kreekakeelsest sõnast poine - luna, kättetasu, hüvitus). Seepärast nimetatakse ka deliktidest tulenevaid hagisid actiones poenales. Rahatrahvi määr pole algul sõltuv kahju suurusest, tähendab trahvil on karistuse iseloom. Hiljem rahatrahv on mõeldud nii karistamisena kui ka kahjude heastamisena. Viimane trahvi funktsioon saabki hiljem ülekaalu. Nüüd kahju ulatus mõjustab poena suurust.

Osa delikte tõi kaasa peale kahjude heastamise kohustuse ka veel kahju tekitaja a u t u s e - infamia. Omakorda tõi infamia endaga kaasa teatavate õiguste piiramise, näit. senatist väljaheitmise, kaotas õiguse saada magistraadiks jne. Eriti infamia puhul isik ei saanud ajada võõraid kohtuasju.

Lõpuks tuleb tähendada, et deliktidest tulenevad kohustused ei läinud üldreeglina pärijaile üle.

Tähtsamad delicta privata Rooma õiguses olid: 1. Iniuria; 2. Furtum; 3. Rapina; 4. Damnum iniuria datum; 5. Vis ja metus; 6. Dolus; 7. Fraus creditorum; 8. Actiones noxales.

1. Vanimal ajal tähendab i n i u r i a iga õigusevastast tegu, mis tekitab kahju Rooma kodanikule. ("iniuria"

sõnast - ius - õigus, millele lisandub "in" eitusena). XII tahvli seadused tunnevad järgmisi iniuria liike:

a) membrum ruptum - kehavigastused. Kui kannatanu kahju tekitajaga kokkulepet ei saavutanud, võis ta sellele põhjustada sama vigastuse, mis talle endale tehti (talioони printsiip).

b) Luumurre - toob endaga kaasa kindlaks määratud trahvi. Kui luu on murtud vabal isikul, on trahvimääraks 300 assi, kui orjal - 150 assi.

c) Mitmesugused muud kahju tekitamise viisid. Siia kuuluvad kerged löögid, vara kahjustamine. Trahvi suurus - 25 assi.

Vabariigi perioodi lõpul avardub oluliselt iniuria mõiste. Siia alla viiakse kõik isikuvastased ründed, nii kehavigastused kui ka solvamised. Iniuria't saab toime panna sõnaga või teoga (verbis aut re). Siia kuuluvad ka teotavad kirjad (famosi libelli). Tavalisest solvamisest eristatakse: a) raske solvamine - vanemate, magistraadi, patrooni solvamine, b) avalikult tekitatud solvamine, c) solvamised haavade tekitamisega. Osa iniuria raskemaid juhtumeid kuulutatakse delicta publica'teks. Kannatanu võib iniuria puhul hüvitust nõuda nii kriminaal- kui ka tsiviilkohtu korras (civiliter või criminaliter). Hilisemas rooma õiguses kaovad ka kindlasummalised trahvid. Tavaliselt määratakse trahvi suurus iga juhtumi kohta eraldi vastavalt asjaoludele. Arvesse tuleb solvamise raskus, solvatu seltskondlik positsioon jne. Iniuria jääb infameerivaks süüteoks.

2. Furtum - v a r g u s - hõlmab igasugust võõra vara riisumist. XII tahvli seaduste järgi võidi öist varast või relvaga tabatud päevast varast kohapeal surmata. Teo pealt tabatud varast (fur manifestus) võidi karistada ka ihunuhtlusega. Varastanud orje piitsutati ja karistati surmanuhtlusega. Kui varas polnud teo pealt tabatud (fur nec manifestus), asi aga hiljem leiti tema või varjaja juurest, siis määrati trahviks kahekordne asja hind.

Varandusliku diferentseerumise süvenemisel ja ekspluа-

teerimise suurenemisel püüti Roomas tõhusamalt kaitsta ka eraomandit. Sellega seoses laiendati ka varguse mõistet. Hiljem vargus pole üksnes delictum privatum, vaid ka delictum publicum. Vastutus varguse eest suureneb. Rooma juristid defineerivad vargust järgnevalt: Furtum est contrectatio rei fraudulosa lucri faciendi gratia vel ipsius rei vel etiam usus eius possessionisve, s.t. vargus on pahatahtlik võõra asja, selle kasutamise või valduse haaramine kasusaamise sihiga (D. 47.2.1.3.). Definitsioonist on näha, et vargus on teadlik tegevus (fraudulosa), varguse objektiks võivad olla asjad (furtum rei), võõra asja kasutamine (furtum usus), ja valduse äravõtmine (furtum possessionis).

Karistus on hilisemal ajal peamiselt rahatrahv, teatavatel juhtumitel neljakordne varastatud eseme väärtus (quadruplum). Trahvi määramisega kaasub süüaluse infamia.

3. Rapina - r ö ö v i m i n e. Roomas kuulus siia vara kahjustamine mitme isiku poolt, vargus vägivallaga või mõne suurema õnnetuse puhul (näit. tulekahju ajal). Rapina puhul on hüvitusena ette nähtud neljakordne riisutud asja väärtus. Trahviga käis kaasas infamia. Impeeriumi ajal kuulus röövimine delicta publica hulka.

4. Damnum iniuria datum - v õ õ r a v a r a õ i g u s e v a s t a n e r i k k u m i n e v õ i h ä v i t a m i n e. XII tahvli seaduste järgi kuulus seesugune süütegu veel lihtsalt iniuria alla. Selle süüteo tekkimiseks ja kujundamiseks on erilise tähtsusega arvatavasti a. 287 e.m.a. välja antud seadus lex Aquilia. Selles seaduses oli kolm peatükki. Esimene peatükk määrab, et see, kes tapab võõra orja või looma, peab peremehele maksma kõrgeima hinna, mis oli sel orjal või loomal viimase aasta jooksul. Teine peatükk võõra vara kahjustamisest ei räägi, küll aga kolmas määrab, et see, kes haavab võõrast orja või looma, või hävitab mõne muu asja, peab peremehele tasuma kõrgeima hinna, mis oli sel asjal viimase kuu jooksul. Sellest näeme, et lex Aquilia'ga siirdutakse trahvi süsteemilt kahjude heastamise süsteemile. Seega näiteks iniuria puhul määratud 25 assi tasumisest pole küllalt, vaid tuleb tasuda asja väär-

tus.

Lex Aquilia'l on väga suur tähtsus rooma õiguse arengus. Peamiselt muidugi kahjude heastamise küsimuses. Süü küsimuski konstrueeriti suurel määral lex Aquilia tõlgendamise abil. Preetor ja juristid laiendasid lex Aquilia rakendamise alasid. Selle seaduse reeglite alla paigutatakse igasugused kahjustused, mis tekitatud võõrale varale, näiteks vastutab lex Aquilia alusel see, kes pidas kinni orja, mille tagajärjel ori suri. Siia kuulub ka haavade tekitamine vabadele inimestele jne. Vastutus lex Aquilia alusel ei teki üksnes tahtluse (dolus) puhul, vaid ka igasuguse hooletuse (culpa) puhul. Siin esinebki harukordsena süü kõrgeim aste - culpa levissima - kergeim süü.

5. Vis - v ä g i v a l d , metus - ä h v a r d u s. Juba varem (vt. 7. peat., § 3) oli märgitud, et vägivald ja ähvardus on asjaolud, mis nende esinemise puhul lepingu sõlmimisel teevad lepingu kehtetuks. Kuid kahjusaajal on ka õigus vägivalla tarvitajalt või ähvardajalt nõuda tekitatud kahju neljakordne väärtus. Selleks oli actio quod metus causa.

6. P e t t u s - dolus malus. Ka pettusest oli juttu varem (vt. 7.peat., § 3). Ta on teatavasti üheks lepingu kehtetuks muutmise põhjuseks. Dolus'e kui deliktiga on tegemist, kui isik tahtliku tegevusega on teise isiku viinud eksitusse ja selle tagajärjel on viimane kahju saanud. Actio doli'ga võidakse nõuda kahjude hüvitamist vastavalt tegeliku kahju suurusele. Süüdimõistva otsusega kaasub infamia. Actio doli on nn. subsidiaarne hagi.

Muide, dolus'e mõiste rooma õiguses on väga lai, selle alla võidakse viia mitmesugust õiguse vastast käitumist.

7. K a h j u t e k i t a m i n e k r e e d i t o r i l e - fraus creditorum. Kui võlgnik võõrandab temalt kehtuotsusega väljamõistetud asja, tekitades seega oma kreeditorile kahju, siis püüti kreeditori selliste kahjude vastu kaitsta. Preetor andis hagi, millega taotleti võlgniku võõrandamisakti kehtetuks tunnustamist ja restitutio in integrum'i. Hagi võidi esitada nii võlgniku kui ka selle kontrahentide, näit. fiktiivse ostja vastu ja isegi asjast mit-

teteadjate vastu, kui nad olid võlgnikult saanud tasuta varandust.

8. Actiones noxales. Need on hagid, mida rakendatakse juhtumitel, kui kahju on tekitanud võimualune isik (näit. filiusfamilias, ori) või võõras loom. Sel juhtumil võis paterfamilias valida, kas maksta vastav trahv või anda kahju tekitaja kannatanule - noxae deditio. Võimualuse enese vastu hagi esitada ei saanud, sest sel puudus ju õigusvõime. Noxae deditio't rakendati vara hävitamise või rikkumise puhul, aga ka varguse juhtumitel. Hiljem hakati teda rakendama ka iniuria puhul. Suletud patriarhaalse perekonna lagunemise tagajärjel ja eriti täisealistele poegadele iseseisva õigusvõime andmisega, kitsendati kahju tekitanud isiku kannatanule väljaandmise võimalusi.

§ 11. Obligatsioonid nagu õigusrikkumisest (obligationes quasi ex delicto).

O b l i g a t i o n e s q u a s i e x d e l i c t o on obligatsioonid, mille aluseks on kahju tekitamine (objektiivne kriteerium). Selle poolest sarnanevad nad deliktobligatsioonidele, sellest ka nimetus "nagu deliktist". Vahe seisab aga selles, et kvaasideliktide puhul puudub süü moment, tahe teisele kahju tekitada. Kvaasideliktide puhul on ette nähtud rahaline vastutus. Kvaasideliktide loend on toodud Justinianuse "Institutsioonides" (I.4.5.).

On olemas järgmised kvaasideliktid:

a) Si iudex litem suam fecerit, s.t. kui kohtunik mõistab kohut hooletult või valesti, siis vastutab ta kahjukannataja ees kogu protsessi väärtuse ulatuses.

b) Positum et suspensum, see on vastutus välja asetatu või välja riputatu eest. Roomas kitsastel tänavatel riputasid ja panid kodanikud aknalaudadele ning karniisidele esemeid. Kui ese oli asetatud nii, et sellest tekkis, näiteks asja kukkumise korral, möödaminejaile kahju, võidi sel puhul esitada vastav hagi - actio de positis et suspensis. Seda hagi võis esitada iga kodanik, seega ta on actio popularis. Vastutajaks

on majaperemees, kuigi tal puudus subjektiivne süü. Majaperemehel oli regressiõigus otsese kahjutekitaja vastu.

c) Effusum et deiectum. See on juhtum, kui mõnest hoonest on midagi välja heidetud või välja valatud avalikule platsile või tänavale ja sellest tekib kahju. Siis vastutavad majaelanikud actio de effusis et deiectis alusel kahju kahekordses ulatuses. Vaba inimese surma puhul on rahatrahv 50.000 sastertsi.

d) Nautae, caupones ja stabularii - laeva, võõrastemajade, sissesõiduhoovide peremehed vastutavad kahekordses ulatuses nende teenijate poolt varastatud või rikutud reisijate asjade eest, olenemata sellest, kas need asja olid hoiule antud või mitte. Vastutuse alus seisab selles, et peremees on süüdi mitteküllaldases hoolsuses oma teenijate valikul - culpa in eligendo.

9. p e a t ü k k .

P Ä R I M I S Õ I G U S .

§ 1. Pärimise mõiste ja liigid.

Isiku füüsilise või tsiviilse surma puhul kerkib küsimus, kuhu jäävad tema varandused, mis saab tema õigustest ja kohustustest. Pärimisõigus tegelebki isikust järelejäänud varanduse (laiemas mõttes) saatuse määramisega. Silmas tuleb pidada, et isiku surma puhul tema puhtisikulised õigused kustuvad üldreeglina (näit. abielust tekkinud õigused). Isiku varanduslikud õigused aga kanduvad üle teistele isikutele.

Õiguste üleminekut nimetatakse õ i g u s j ä r g l u s e k s - successio'ks. Kui läheb üle osa õigusi, siis on tegemist ü k s i k j ä r g l u s e g a - successio singularis -, kui aga lähevad üle kõik õigused ja kohustused, on see ü l d j ä r g l u s - successio universalis. Pärimine ongi peamine successio universalis'e juhtum.

Ajalooliselt tekib pärimine sugukonna lagunemisel, perekonna ja eraomandi tekkimisel. Ka Rooma tunneb pärimist võrdlemisi varakult. Kuid see on täiesti omapärase ilmega, mis on tingitud rooma perekonna - familia - struktuurist. Nimelt vanimas rooma õiguses ei seisa isiku surma puhul raskuspunkt mitte tema varanduslikkude õiguste üleminekus, vaid perekonnapea võimu üleandmises. See asjaolu määrabki pärimise iseloomu vanimas õiguses. Testamendiga pärimisel näiteks on ilmne, et pärijana fikseeritakse see, kes võtab võimu üle perekonnas. Loomulikult sai ta ka surnud isiku varanduse. Seetõttu elas endine perekond uues isikus edasi. Seepärast ka pärija, saanud surnud isikult perekondliku võimu ja kogu varanduse, pidi ilmtingimata täitma ka kõik surnud isiku kohustused, näit. tasuma tema võlad. Pärija kohustuseks oli ka kodukultuse hoidmine, suhete säilitamine klientidega jne.

Pärimiseks nimetatakse ühe isiku - pärija teise isiku - pärandaja õigustesse ja kohustustesse astumist viimase surma puhul. Selleks, et teatav isik võiks olla pärijaks, peavad olema vastavad tingimused: a) Peab olema aset leidnud pärandaja isiku surm ja pärandi avamine; b) surnud isik peab olema võimeline pärandama; c) pärijal peab olema pärimisõigus; d) vajalik on pärandaja järglaste pärimisele kutsumine; e) pärimiseks on üldreeglina vajalik tahteavalduse akt pärandi vastuvõtuks.

Mis puutub eriti p ä r a n d a m i s e v õ i m e s s e, siis puudus see vanimal ajal orjadel, peregriinidel ja capiti deminuti'del. P ä r i m i s õ i g u s t polnud capiti deminuti'del ja personae alieni iuris'tel. Filiusfamilias, kui ta sai midagi pärimise teel, andis selle oma paterfamilias'ele.

Pärimisele kutsumine toimus rooma õiguses kahel alusel: testamendi teel - a testato - või seaduse alusel - ab intestato. Kolmandat pärimise alust, pärimislepingut, mida tunnevad mõned hilisemad seadusandlused, rooma õigus ei tundnud: roomlased pidasid pärimislepingut heade kommete, moraali vastaseks.

Pärandi omandamisel tehti vahet pärijate liikide vahel: ühtedel on pärandi saamine kergem, teistel raskem. See olenes sellest, kas pärijad on 1) heredes sui et necessarii, s.o. isikud, kes on pärandaja võimu all, näit. lapsed, või 2) heredes extranei ehk heredes voluntarii, s.o. isikud, kes ei seisa pärandaja võimu all.

Pärimisel võib tekkida ajavahemik isiku surmamomendi - delatio hereditatis - ja pärija poolt pärandi vastuvõtmise momendi - aquisitio hereditatis - vahel. Pärand sel ajavahemikul niiöelda "lamab". Sellest ka nimetus "lamav pärand" - h e r e d i t a s i a c e n s. Vanema aja õiguse arusaamise järgi polnud sellisel varandusel peremeest ja seda võidi hõivata, arvamata seda varguseks. Seda nimetati usucapio pro herede. Hiljem niisugune hõivamine keelatakse ja muutub isegi kriminaalseks süüteoks.

Pärand sel ajavahemikul võib mitte üksnes kahaneda,

vaid ka kasvada. Näit. orjade tehingute kaudu omandatakse esemeid. Klassikaliste juristide ees kerkis küsimus selle nähtuse juriidilisest konstruktsioonist. Juristidel polnud ühist seisukohta. Näit. Pomponius arvas, et hereditas iacens on tulevase pärija isiku ennetamine. Ulpianus ütles, et "lamav pärand" on endise peremehe isiku jätkamine. Florentinus väitis, et hereditas iacens on juriidiline isik. See on seisukoht, mis on praegu paljudes maades omaks võetud. Küsimus jäigi Roomas lahendamata.

Nagu öeldud, sai pärida a testato ja ab intestato. Aga Roomas polnud lubatud samaaegselt pärida sama pärandit, osalt testamendiga, osalt seaduse järgi. Kehtis põhimõte: nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest, s.t. sai pärida kogu pärandit, kas testamendi või seaduse alusel. Kui testamenti polnud tehtud, määras seadus rahva õigusliku arusaamise järgi, kes on pärijateks.

Kuna testamendiga sageli jäeti pärandist ilma isikud, kes selle rahva õiglase arusaamise järgi pidid saama, siis kujunes siin korrektiivina nn. s u n d p ä r i m i n e.

Ka pärimise alal on näha kahe õigussüsteemi - ius civile ja ius honorarium'i dualismi. Ius civile alusel pärimine võis osutuda paljudel juhtumitel ebaõiglaseks ja preetor hakkaski parandama ja täiendama tsiviilõiguslikku pärimist, millest tekkis preetorlik instituut pärimisõiguses - bonorum possessio. Bonorum possessio olemus seisnes selles, et preetor andis pärandi teatud isiku valdusse, andes neile sealjuures kaitseks erilise interdikti - interdictum quorum bonorum. Vahel oli bonorum possessio ajutise iseloomuga. Kui ilmus tsiviilne pärija, osutus preetorliku pärija valdus tühiseks - sine re. Sageli aga jäi bonorum possessio lõplikuks, eriti kui preetorlik valdaja oli ühtlasi ka pärija tsiviilõiguse järgi. Siin on järjekordne näide sellest, kuidas preetor talitas iuris civilis adiuvandi gratia. Kuid preetor läks veelgi kaugemale: ta andis lõpliku äravõetamatu bonorum possessio isikuile, kes polnud pärijad ius civile alusel. Siin preetor toimis iuris civilis supplendi või corrigendi gratia. Pärijale ius civile järgi jäi tühi õigus - nudum ius

Quiritium -, tema õigus oli sine effectu. Tsiviilõigusliku pärimise ja preetorliku pärimise - bonorum possessio suhe kujunes aja jooksul järgmiseks: algul oli preetorlik pärija tsiviilõigusliku pärija kõrval alati sine re, siis cum re, kus mõlemad süsteemid on võrdõiguslikud ja lõpuks on bonorum possessio jur. eesõigustatud seisundis.

§ 2. Testamendijärgne pärimine. (a testato).

Nagu eespool öeldud, oli testamendil Roomas suur tähtsus. Sellega määras ja paterfamilias oma järglase - võimukandja. Sellepärast ongi testamendi olulisim osis p ä r i j a n i m e t a m i n e - institutio heredis-, ilma milleta pole Roomas testament üldse kehtiv. Vastupidi, testament on ka siis kehtiv, kui ta sisaldab endas ainult pärija nimetamise, sest sellega oli roomaõigusliku arusaamise järgi kogu varandus üle läinud testamendis nimetatud pärijale. Rooma testament oli algselt väga pidulik akt, seotud suurte formaalsustega. Testamendijärgne pärimine on selles mõttes tugevam seadusejärgsest pärimisest, et seadusejärgsed pärijad kutsutakse alles siis pärimisele, kui kehtivat testamenti pole. Kumb pärimine, kas testamendijärgne või seadusejärgne on ajalooliselt vanem, pole päris selge. Mõned kalduvad arvama, et testament oli Roomas pärimisvormina seadusest vanem. Nad põhjendavad seda terminoloogiliselt, öeldes, et termin a testato on algne vorm ja sellest on hiljem tuletatud termin ab intestato, prefiksi "in" lisamisega sõnale testato. Tõenäoline on siiski, et seadusejärgne pärimine on vanem vorm. Terminoloogia areneb sellest, et testamendijärgne pärimine hiljem omandas Roomas erilise tähtsuse. Sellest tulebki see, et hilisemas rooma õiguses on alati püütud testamenti jõusse jätta, kuivõrd on see kuidagi võimalik (nn. favor testamentorum). Näiteks, kui testament sisaldab kehtetuid osi, siis ei tühistu testament tervikuna, vaid ta jääb kehtivas osas püsima. Kehtetud osad loetakse mittekirjutatuks - pro non scripto habetur (I. 2.14.10). Edasi tuleb märkida, et testament kaotab hilisemas rooma õiguses palju oma pidulikkusest ja muutub üldiselt varanduse surmapuhuse

üleandmise aktiks.

Testamendi teel pärimise juures tehakse vahet testamendi tegemise võime (võime testamendiga p ä r a n d a d a) - t e s t a m e n t i f a c t i o a c t i v a - ja võime vahel testamendiga p ä r i d a - t e s t a m e n t i f a c t i o p a s s i v a. Mis puutub testamenti factio activa'sse, siis pole seda võimet kõigil. Esiteks on olemas loomulikud põhjused, miks testamenti teha ei saa, nagu hullumeelsus, alaealisus (impuberes), füüsilised defektid (tummad, kurdid). Teiseks, juriidilistel põhjustel ei saa testamenti teha orjad, välismaalased, capiti deminuti, filiusfamilias ja pillajad. Vanemal ajal isegi naised - sui iuris - ei saanud teha testamenti, tõenäoselt seepärast, et nad ei saanud osa võtta rahvakoosolekutest, kus tehti testament, ega teeninud sõjaväes, kus sõdurid võisid teha testamenti rivi ees. Naise üle eestkoste kadumisega saavad naissoost isikud täieliku testamenti factio activa.

Testamenti factio passiva puudus peregriinidel, riigireetjate lastel, kõige hilisemas rooma õiguses ka usust taganejatel ja ketseritel. Orja sai testamendiga pärijaks nimetada, kui ta sama testamendiga vabastati ka orjusest. Võõra peremehe orja võidi määrata pärijaks, kui selle orja isandal oli pärimisvõime, sest orja vara läks selle isandale. Juriidilised isikud vanemas õiguses ei saanud olla pärijateks, sest institutio heredis testamendi paratamatu osana tähendas ju perekondliku võimu üleminekut, mis pole mõeldav juriidilise isiku kui pärija puhul. Hilisemas rooma õiguses linnad, riik, kirikud, heategevad asutised saavad pärida. Pole huvituseta märkida, et vanemal ajal (II saj. e.m.a.) ei võinud rikkad kodanikud, kel oli üle 100.000 assi varandust, teha testamenti naiste kasuks. Impeeriumi ajal see kitsendus kadus ja Justinianuse õiguses võrdsustatakse naised testamentide osas meestega. Kitsendus jäi püsima naiste kohta, kes olid abiellunud enne leina-aasta möödumist. Lõpuks oli nõutav, et pärijal peab üldreeglina pärimisvõime olema nii testamendi tegemise ajal, kui ka pärandaja surma momendil. Pärida ei saa isik, kes on kippunud pärandaja elu kallale,

teda haavanud teoga või tema kallal vägivalda tarvitanud.

Mis puutub testamendi tegemise v o r m i, siis on teada, et vanim rooma õigus tunneb kahte järgmist testamendi tegemise vormi (vt. Gai Inst. II.101):

a) Rahvakoosolekul tehtud testament - testamentum comitiis calatis. Testamentide tegemiseks kutsuti rahvakoosolek kuuriate viisi kokku kaks korda aastas. Koosolekut juhatas preester - pontifex maximus või rex. Kogu rahva juuresolekul avaldas pärandaja oma tahet suuliselt, s.t. määras pärija isiku, millele võisid lisanduda ka teised korraldused. Arvatakse, et testaator pöördus rahvakoosoleku poole järgmise lausega: "Ita do ita lego ita testor itaque vos, Quirites, testimonium mihi perhibitote". (Tõlkes: nii mina annan, nii mina määran, nii mina pärandan, nii teie, kviriidid, olge mulle tunnistajateks.) Siit on näha, et sõna testament on tuletatud sõnast testis - tunnistaja, juuresolija. Algul oli sellise testamendi tegemise juures vajalik rahvalt nõusoleku küsimine, hiljem testamentum comitiis calatis muutus avalikuks üksiku isiku tahte aktiks.

b) Teiseks vanemaks testamendi vormiks oli testamentum in procinctu, s.t. ka siin tehakse testament rahva ees, kuid juba sõjaretkel, näit. enne lahingut. Procinctus - tähendab sõjaväelist rivi, vastab rahuaegsele comitia calata'le.

Et mõlemad ülalkirjeldatud viisid olid avalikud ja nõudsid rahvakoosoleku kokkukutsumist, siis tundusid nad raskepärastena ja tekkis vajadus painduvamate vormide järele. Juba varsti pärast XII tahvli seadusi loodi uus testamendi vorm - testamentum per mancipationem, ehk testamentum per aes et libram (testament vase ja kaalu abil). Siin rakendati mancipatio't kui võõrandamise vormi testamentliku korralduse tegemiseks. See toimus järgmiselt. Pärandaja andis mancipatio'ga kogu oma varanduse üle usaldusväärsele isikule - familiae emptor'ile (pärandi ostjale). Viimane võttis endale kohustuse, täita need korraldused, mida samaaegselt mancipatio'ga tegi pärandaja. Selleks familiae emptor andis omakorda viie tunnistaja ja kaalumehe (libripens) juuresolekul pidaliku lubaduse. Seega esialgselt toimus testamendi tege-

mine suuliselt. Hiljem hakati surmapuhuseid korraldusi ka kirja panema, märkides nad vahatatud tahvlikestele - tabulae testamenti. Tahvlikesed seoti kokku ja varustati nii testamendi tegija kui ka kõikide juuresolijate pitseritega. Neist juuresolijatest - viis tunnistajat, libripens, familiae emptor - kujunesid hilisemate testamentide 7 tunnistajat. Sellisel kujul tehtigi hiljem ka preetori testament kui lihtne kirjalik akt, mis esitati seitsmele tunnistajale. Suuline testament ei kadunud samuti. Justinianuse õiguses võis tavalist testamenti teha suuliselt kui ka kirjalikult, tingimusega, et see toimuks seitsme tunnistaja üheaegsel juuresolekul (unitas actus).

Ülalkirjeldatud era ehk koduste testamentide kõrval tekkisid absoluutse monarhia ajal ka avalikud testamendid, mis tehti riigivõimu organite kaasabil. Siia kuulusid:
a) testamentum apud acta conditum - testamentlik suuline avaldus, mis tehti kohtu ees ja kanti kohtuprotokolli.
b) Testamentum principi oblatum - kirjalik testament, mis anti imperaatori juurde hoiule.

Hilisematest - vormi poolest lihtsamatest testamendi liikidest tuleb märkida: a) Holograafiline testament, mille puhul kogu testamendi tekst on kirjutatud pärandaja enda poolt. Sel puhul ei ole isegi vajalik testaatori allkiri. b) Allograafiline testament, s.o. teiste poolt kirjutatud testament, mis peab olema ilmtingimata alla kirjutatud pärandijätja poolt. c) Katku ajal tehtud testament, siin unitas actus't ei nõutud. Seega seitse tunnistajat võisid erineval ajal alla kirjutada. d) Abieluliste laste vahel pärandi jaotamise testamentide puhul polnud tunnistajat üldse vaja. e) Erilised soodustused olid ka sõduri testamendil- testamentum militis. Siin ei nõutud formaalsusi. Kuid selline testament kehtis vaid 1 a., siis tuli seda uuendada. f) Pime pärandaja saab testamenti teha ainult notari - tabularius - juuresolekul. Juhul, kui testaator oli kirjaoskamatu, oli vajalik testamendi tegemise juures kaheksas isik tunnistajana.

Testamendis pidi pärija olema nimetatud käskivas sõnastuses. Näit."Titius meus heres esto! - Titius olgu minu

pärija!" Hiljem polnud sõnastus enam oluline. Alguses pidi testament olema kirjutatud ladina keeles, hiljem võidi ka teistes keeltes kirjutada. Vanemal ajal kõik see, mis oli testamendis eespool pärija nimetamisest, oli kehtetu. Jõusse jäi aga küll eestkostja nimetamine. Hiljem kadus seegi range reegel. Testamendi tegemise juures tuleb meeles pidada, et ei saa teist volitada enese eest testamenti tegema ja Roomas eriti ei saa jätta pärija määramist - institutio heredis - kellegi teise hooleks.

Pärandaja võis testamendiga jätta kogu oma varanduse kas ühele isikule või mitmele isikule. Kui on mitu pärijat, nn. k a a s p ä r i j a d, siis kujuneb pärimine tihti väga keeruliseks. Tavaliselt saavad mitu kaaspärijat võrdsed osad.

Et testamendiga määratakse tihti isiku kogu varanduse saatus, siis on oluline, et testament vastaks igati seaduse nõuetele. Kõiki seaduse nõuetele mittevastavaid testamente loetakse k e h t e t u t e k s. Testament võib osutuda kehtetuks a l g u s e s t peale, kuid ta võib muutuda kehtetuks ka h i l j e m. Testament võib olla kehtetu iseenesest - ipso iure -, kui temas esinevad olulised vead. Aga testamenti võib kehtetuks tunnistada ka vastava vaidluse tulemusena. Tuntakse järgmisi kehtetuid testamente: a) Testamentum iniustum või non iure factum, kus pärandajal puudus testamendi tegemise õigus - testamenti factio activa. b) Testamentum irritum, kui testaator kaotas peale testamendi tegemist õigusvõime. c) Testamentum desertum, kus testament kaotab kehtivuse seetõttu, et pärija sureb enne testaatorit, muutub pärimisvõimetuks, loobub või ei täitu testamendis ettenähtud tingimused. Näit. pärija ei abiellu tähtajaks.

Testamendi kui ühekülgse õigustehingu kohta kehtib reegel, et testaator võib alati testamenti muuta või tühistada. Seepärast on testamendis selline klausel, et testament jääb alati muutmatuks, täiesti tühine. Kui testaator ise tühistab testamendi, on see testamentum ruptum. Testamendi muutmine oli vana ius civile järgi võimalik ainuüksi uue testamendi koostamisega.

Mis puutub testamendi s i s u s s e, siis, nagu öeldud, oli seal kõigepealt oluline pärija nimetamine - institutio heredis. Kui pärijaks määratud isik ei taha või ei saa pärandit vastu võtta, siis võib pärandaja ette näha testamendis selleks puhuks kellegi teise või kolmanda isiku, kes päriks esialgse pärija asemel. Seda nimetatakse substitutio heredis - a s e p ä r i j a n i m e t a m i n e. Substitutio't on kolm liiki: a) substitutio vulgaris, mida tunti juba vanemal ajal. Siin testaator määras asepärija juhuseks, kui esialgne pärija pärandit vastu ei võta. b) substitutio pupillaris, kus paterfamilias nimetab testamendis oma alaealisele filiusfamilias'ele asepärija juhuks, kui filius sureb enne täisealiseks saamist, c) substitutio quasi pupillaris. See substitutio liik on pärit Justinianuse õigusest. Siin on tegemist vaimuhaigele lapsele asepärija määramisega juhuks, kui see vaimuhaige laps ei tervene üldse.

Peale selle võidi testamendis teha korraldusi eestkoste, hoolduse, matuste ja muu sellesarnase kohta. Testamendis võidi määrata eriline t e s t a m e n d i t ä i t j a.

Testamendis võisid olla kõrvalkorraldusena tingimused. Rooma testamendis võis olla vaid nn. edasilükkav tingimus - conditio suspensiva -, mis lükkab pärimisele kutsumise edasi kuni teatava sündmuse saabumiseni. Näit. isik saab pärandi alles siis, kui ta on abiellunud. Äramuutvat tingimust - conditio resolutiva - rooma õiguse järgi testamendis olla ei võinud, sest ei saanud määrata pärijat ainult teatavaks ajaks või kuni teatava tingimuse saabumiseni. Nimelt kehtis reegel: Semel heres semper heres (kes on kord pärija - on alati pärija).

Nagu varem märgitud, võib eriti testamendiga pärimisel tekkida ebaõiglane olukord, kus testamendiga pärijateks määratud isik või isikud on pärimiseks vähem õigustatud kui teatavad teised isikud. Näit. pärand jäetakse sõbrale ja lihased lapsed jäetakse ilma. Siin peab seadus seda ebaõiglast olukorda parandama. Seda õiglast korrektiivi testamendijärgsele pärimisele nimetatakse s u n d p ä r i m i s e k s.

Sundpärimine on rooma õiguses läbi käinud pika arengutee.

Roomlased rakendasid algul f o r m a a l s e t sundpärimise korda, see tähendab seda, et testaator ei tohtinud vaikimisega mööda minna esimese järgu pärijatest. Kui ta tahtis neid pärandist ilma jätta, pidi ta neid sõnaselgelt mainima. Seda pärandist ilmajätmist nimetatakse exheredatio. Poegade pärandist ilmajätmise puhul tuli neid mainida nimeliselt - nominatim. Tütreid ja lapselapsi polnud vaja nimeliselt märkida. Kui poeg ei olnud nimeliselt märgitud,oli testament tühine. Kui tütreid ja lapselapsi ei olnud märgitud, siis testament tühiseks ei muutunud, aga tütred ja lapselapsed said poole osa.

Selline pärijate kaitse ei osutunud aja jooksul küllaldaseks, seepärast vabariigi lõpul ja impeeriumi algul tekkis mõte anda lähedastele isikutele võimalus tõeliselt osa võtta pärimisest, millest kujuneski nn. m a t e r i a a l n e sundpärimine ehk s u n d o s a p ä r i m i n e. Selle põhimõtte teostamine toimus kõigepealt centumviri'de kohtu praktikas. Arvatavasti kreeka õiguse eeskujul kohus luges testamendi, kus oli küll exheredatio sees, kuid küllaldase aluseta, koostatuks nagu puuduliku mõistuse juures. Pärandist ilmajäänud pärijad võisid sel puhul esitada tavalise pärandi hagi - hereditatis petitio - ja testamendiga pärijate vastuvaided loeti kohtu poolt mitteolulisteks. Impeeriumi ajal tekkis veel teine vahend pärandist ilmajäänud lähedaste isikute pärimisõiguse kaitseks. Nad võisid esitada erilise kaebuse magistraadile - extra ordinem. Seda kaebust nimetati querela inofficiosi testamenti. Hiljem centumviri'de kohtu kadumisega jäi see ainsaks vahendiks sundosa saamiseks. Kui kaebus leiti põhjendatud olevat, siis testament tühistati. Seda osa, mida taotleb pärandist ilmajäänud pärija, nimetati portio debita, s u n d o s a. Hiljem määrati ka, kui suur peab olema see osa, mille testaator jätab oma lähematele sugulastele, et testament ei tühistuks. Portio debita oli v e e r a n d seaduslikust osast, s.t. neljandik sellest, mis pärija oleks õigustatud saama, kui

testamenti poleks olnud. Justinianus määras portio debita suuruse järgnevalt: Üks kolmandik seaduslikust osast, kui pärijaid on alla nelja (näiteks isal on kolm last, siis on iga lapse sundosa 1/3 x 1/3 = 1/9) ja pool seaduslikust osast, kui pärijaid on üle nelja. (näiteks, kui pärijaid oli viis, siis on iga pärija sundosa 1/5 x 1/2 = 1/10). Sundosa saamiseks olid õigustatud a) pärandaja alanejad ja ülenejad sugulased, b) pärandaja vennad ja õed. Kui pärija oli saanud vähem kui tema sundosa, siis ta testamendi tühistamist nõuda ei saanud, küll võib ta nõuda oma osa täiendamist temale ettenähtud suuruseni (actio ad supplendam legitimam).

§ 3. Pärimine seaduse järgi (ab intestato).

Seadusjärgne pärimine - ab intestato - toimub siis, kui testamenti pole üldse tehtud või testament osutub kehtetuks. Sellisel juhtumil määrab seadus, kellele jääb surnud isiku varandus. Tavaliselt on surnud isiku pärijateks surnud isiku lähedased isikud - sugulased.

Tuleb meeles pidada, et rooma õigus tunneb kahesugust sugulust - agnaatilist ja kognaatilist. Agnatio on suhe isikute vahel nende kuuluvuse tõttu ühise paterfamilias'e võimu alla. Agnaatideks loeti ka neid isikuid, kes alluksid ühise paterfamilias'e võimule, kui see veel elaks. Cognatio on veresugulus, s.t. seos, mis ühendab isikuid nende ühise põlvnemise läbi.

Suguluses eristatakse o t s e j o o n e s sugulust - linea directa - ja k ü l g j o o n e s sugulus - linea collateralis. Otsejoones sugulased on vanavanemad, vanemad, lapsed, lapselapsed jne. lõpmatuseni üles- ja allapoole. Külgjoones sugulasteks on õed, vennad, onud, tädipojad jne.

Otsejoones sugulased on kas ü l e n e j a d sugulased - ascendentes -, kui nad on antud isiku vanemad, vanavanemad jne., või a l a n e j a d sugulased - descendentes -, kui nad põlvnevad antud isikust (laps , lapselaps). Sugulus võib olla m i t t e t ä i e l i k, näiteks isiku-

tel on vaid üks vanem ühine (poolvennad, poolõed).

Suguluskaugust määratakse s u g u l u s a s t m e - t e g a (gradus). Sugulusastme määramisel loetakse mitu sünni fakti on kahe isiku vahel. Nii on isa ja poeg esimese astme sugulased, õde ja vend - teise astme sugulased (õde - isa-vend), lapselaps - samuti teise astme sugulane (isa - laps - lapselaps).

Teatavad pärijate grupid moodustavad j ä r g u, klassi, ordo. Pärida võib päiti - in capita -, s.t. pärand jaotati niipaljudeks osadeks, kui palju oli pärijaid, või in stirpes - põlvkondade viisi -, s.t. teatavad pärijad saavad koos selle, mille saaks nende surnud eelneja pärijana, kui ta veel elaks.

Seadusjärgsete p ä r i j a t e r i n g on Roomas läbi teinud väga suuri muudatusi seoses perekonna ja sugulu-se printsiipide ümberkujunemisega.

Vana ius civile järgi pärimise süsteem ab intestato on XII tahvli seadustes määratud järgmiselt: 1. klassis kutsutakse pärima nn. sui heredes, s.t. isikud, kes olid perekonnas surnud isiku vahetu võimu all ja nüüd paterfamilias'e surma puhul on personae sui iuris, s.t. perepojad ja peretütred, nende varemsündinud lapsed, surnud isiku abikaasa abielust cum manu ja lapsendatud. Nad pärivad in stirpes. 2. klassis, kui pole sui heredes, siis kutsutakse pärimisele agnatus proximus või agnati proximi, s.o. lähimad agnaadid. Siia kuuluvad surnud isiku vennad, õed, ema. Sama astme pärijad pärivad in capita. 3.klassis, kui pole ka kedagi agnaatidest, siis pärivad gentiles, s.o. sugukondade liikmed. Vabariigi lõpul see pärijate klass kadus.

Et vabariigi teisel poolel rooma perekonna patriarhaalne kord hakkas kõikuma, siis ka see lihtne ja terviklik pärimise kord ius civile alusel hakkas lagunema.

Uueks juurdetulevaks elemendiks ongi eespool (§ 1) mainitud preetorlik pärimissüsteem - bonorum possessio ab intestato. Oma lõpliku kuju sai see pärimine keiser Hadrianuse ajal koostatud "Edictum perpetuum'is". Preetori edikt nägi ette neli isikute klassi, keda kutsuti pärimisele.

1. Unde liberi - siia kuuluvad kõik sui heredes vana ius civile järgi, emancipati - surnud isiku emantsipeeritud lapsed, samuti ka in adoptionem dati - surnud isiku poolt lapsendusse antud, kui nad on lapsendaja võimu alt vabad. Oluline on see, et siin agnaatide kõrval pärivad ka kognaadid.
2. Unde legitimi, kui puuduvad 1.klassis märgitud isikud, siis preetor annab bonorum possessio isikutele, keda oleks pärimisele kutsutud ius civile järgi, s.t. sui ja agnati.
3. Unde cognati. 3.klassis kutsutakse pärimisele surnud isiku veresugulased kuni kuuenda astmeni incl.
4. Unde vir aut uxor - kui ei ole pärijaid eelmisest kolmest klassist, siis pärib surnud isiku üleelanud abikaasa.
Preetori ediktiga kujundati nn. successio graduum et ordinum, s.t. järjekindel pärimisele kutsumine astmete ja klasside viisi.

Impeeriumi ajal laiendati kognaatilise suguluse printsiipi pärimise alal veelgi.

Hiljem algab rooma pärimisõiguses uus reformide periood, mis kestab Justinianuse valitsemise algulgi ja mille tulemuseks on pärimisõiguse äärmine keerukus. Lõpuks Justinianus oma novellidega 118 ja 127 lihtsustas tekkinud süsteemi, rajades pärimise ainuüksi kognaatilisele sugulusele. Justinianuse süsteemi põhimõtteks on, et pärivad kognaadid, vaatamata nende soole, vastavalt nende suguluse lähedusele surnuga, silmas pidades successio graduum et ordinum printsiipe. Ka Justinianuse õiguses on 4 klassi pärijaid.
1. klassi moodustavad descendentes, s.t. surnud isiku alanejad sugulased: pojad, tütred ja varem surnud poegade ja tütarde lapsed,
2. klassis pärivad lähima astme ascendentes, s.t. surnud isiku ülenejad sugulased: isa, ema, vanaisa, vanaema, aga samuti täisvennad ja täisõed, varemsurnud täisvendade ja -õdede lapsed.
3. klassis kutsutakse pärimisele poolvennad ja poolõed ja nimelt consanguinei, kellel on ühine isa, kuid erinev ema, kui ka uterini, kellel on ühine ema, kuid erinev isa ning nende lapsed.

4. Kui ka kolmandast klassist kedagi ei ole, kutsutakse pärimisele ülejäänud sugulased külgjoones, vastavalt sugulusastme lähedusele, sealjuures lõpmatuseni - ad infinitum. Üleelanud abikaasa kohta novellid midagi ei sisalda. Järelikult jääb selles suhtes kehtima preetori edikt. Kui pärijaid üldse polnud, muutus pärand v a i b e p ä r a n d i k s - bonum vacans.

§ 4. Legaadid ja fideikomissid.

Peale pärijaks nimetamise võib isik surma puhuks teha ka veel teistsuguseid varanduslikke korraldusi. Ta võib näiteks teha pärijale korralduse, anda teatud isikutele üksikud esemed, rahasummad jne. Sellised isikud ei muutu seetõttu pärijateks selle sõna täpses tähenduses. Nad pole surnud isiku universaalseteks järglasteks, vaid s i n g u l a a r s e t e k s. Sellest on tingitud oluline vahe pärija ja mingi konkreetse eseme saanud isiku vahel: a) viimased ei vastuta pärandaja võlgade eest, b) vastavad esemed või summa antakse neile välja alles siis, kui pärandil lasuvad võlad on tasutud. Sellist surnud isiku varanduse saamist singulaarse successio korras nimetame l e g a a d i k s, varanduse saajat - l e g a t a a r i k s. Kooma õigus tundis legaate juba vanimal ajal ja arvatakse, et nad tekkisid koos testamendiga. Ka XII tahvli seadused tunnevad neid. Vanima ius civile järgi on legaate võimalik määrata ainult testamendiga ja nende täitmist võib panna ainult testamendis nimetatud pärijale. Seega testament ainult legaatide täitmise kohustusega seadusjärgsele pärijale oli kehtetu.

Oma vormilt ja toimelt jagunevad legaadid järgmisse nelja liiki: a) Legatum per vindicationem. Selle järgi isik, kellele legaat määrati, sai pärija poolt pärandi vastuvõtu momendist alates kohe vahenditult omandiõiguse legeeritud asjale ja asja mittekättesaamisel võis esitada rei vindicatio. Siit ka selle legaadi nimetus. Selle legaadi objektiks võis olla ka servituut. b) Legatum per damnationem. Selle puhul pandi pärijale kohustus täita see, mis oli legaadi objektiks. c) Legatum sinendi modo. Siin pärija kohustus lu-

bama, mitte takistada legataarile võtta legeeritud asi.

d) Legatum per praeceptionem. Selle legaadi täpne sisu oli vaieldav juba rooma klassikaliste juristide ajal. Sabiniaanid arvasid, et see legaat on võimalik ainult ühe kaaspärija kasuks, prokuliaanid väitsid, et legatum per praeceptionem on võimalik ka kolmandate isikute kasuks ja ta sarnaneb legatum per vindicationem'ile. Legaatide kohta rakendati samu formalismi nõudeid kui testamentide kohta üldse.

Koos legaatidega omandavad impeeriumi ajal juriidilise jõu ka nn. f i d e i k o m i s s i d. Viimased tekkisid mitmesugustest mitteformaalsetest suulistest või kirjalikkudest surnud isiku sooviavaldustest pärijale: sooritada mingi samme või anda kellelegi midagi. Juriidilisest seisukohast olid sellised sooviavaldused pärijale algul mittekohustuslikud. Täitmine olenes pärija usaldusest - fides'est. (siit ka nimetus - fidei commissum). Augustuse ajast alates käsivad aga imperaatorid konsulitel ja hiljem erilistel preetoritel (praetores fideicommissarii) hoolitseda selle eest, et sellised fideikomisse ka täidetakse. Sellega ei saanud isik küll oma õiguse kaitseks actio't, kuid ta võis esitada kaebuse ekstraordinaarses, s.o. administratiivses korras. Hiljem ekstraordinaarse protsessi valitsevaks protsessivormiks muutumisega need kaebused peaaegu ei erinenudki actio ex testamento'st.

Lahkuminevalt legaatidest võidi fideikomisse panna mitte üksnes testamendijärgsetele pärijatele, vaid ka seadusjärgsetele. Viimane õieti ongi fideikomisside levinenuim viis. Fideikomisse võib määrata, kas enne või pärast testamenti, lisandina viimasele.

Tavaliselt koostati fideikomissid erilise kirja kujul pärija nimele - codicillus. Testamentlikkude korralduste range formalismi juures, kus testament võis osutuda kergesti kehtetuks, tavatseti teha testamendis lisand, nn. clausula codicillaris, s.t. soov säilitada dokumenti, kui see ei saa kehtida testamendina, vähemalt koditsillina, mis adresseeritud seadusjärgsetele pärijatele.

Aja jooksul, nimelt klassikalise õiguse perioodil hakkas kaduma vahe legaatide ja fideikomisside vahel. Ühelt poolt vähendati legaatide formaalsusi, teiselt poolt kitsendati fideikomisse sisuliselt. Justinianuse ajal ühendati need kaks ajaloolist instituuti. Sellest ajast alates annab iga legaat, iga fideikomiss isikule, kelle kasuks ta on tehtud, nõudeõiguse pärija vastu. Fideikomisside vormi muudeti. Teiseks, kui testamendi tegemisel oli vajalik seitsme tunnistaja juuresolek, siis koditsilli võidi teha nii kirjalikult kui ka suuliselt viie tunnistaja juuresolekul. Justinianuse õiguses erineb koditsill testamendist peale ülaltähendatud vormierisuse vaid selle poolest, et koditsillis ei ole pärija nimetamist - institutio heredis.

Esialgselt võis pärandaja määrata legaate vabalt. Ta võis neid jaotada sellises ulatuses, et legataaridele oli jaotatud kogu pärand ja pärijale jäi vaid paljas pärija nimetus - inane nomen heredis. Juba vabariigi ajal antakse rida seadusi, mis peavad piirama legaatide määramist. Mainida tuleb siin eriti aastal 40 e.m.a. antud seadust - lex Falcidia. Selle seaduse kohaselt pidi pärijale, kes oli määratud testamendiga, jääma vabaks vähemalt neljandik kogu pärandist. Seda nimetatakse quarta Falcidia. Quarta Falcidia't ei tohi ära segada portio debita'ga sundpärimisel: portio debita kaitseb seadusjärgset sundpärijat testamendi vastu, quarta Falcidia kaitseb testamendijärgset pärijat legaatide vastu. Hiljem laiendati quarta Falcidia ka fideikomisside kohta.

Eriliseks fideikomisside liigiks on nn. u n i v e r s a a l n e f i d e i k o m i s s (fideicommissum hereditatis), millega ei määratud teatud isikule mitte osa pärandist, vaid kogu pärand. Põhjused, mis pärandaja kasutas universaalset fideikomissi, võisid olla mitmesugused. Näiteks pärandajal võis olla seadusjärgne pärija liiga nõrga iseloomuga isik. Pärandaja ettevaatuse mõttes määras siis pärijaks oma sõbra, kohustusega, et viimane teatavatel tingimustel annaks saadud pärandi üle seadusjärgsele pärijale. Esialgselt selline universaalne fideikomiss andis fideiko-

missaarile (seadusjärgsele pärijale) ainult õiguse nõuda fidutsiaarilt (esialgselt pärijaks määratud isikult) pärandi väljaandmist. Fidutsiaar oli pärija ja vastutas ka pärandaja võlgade eest. Hiljem fideikomissaar pärandi väljanõudmise momendist muutub pärijaks. Justinianuse seadusandluses on seega peale v a h e t u universaalse järgluse seadusjärgse pärimise näol ka veel k a u d n e pärimine - universaalne fideikomiss.

Peale nende üldiste tuntumate surmapuhuste korralduste tundis rooma õigus ka kinkimist surma puhuks - donatio mortis causa, s.o. eriline kinkimine, kus kingi kehtivus on tehtud olenevaks kinkija surmast enne kingi saajat. Kuni oma surmani võib kinkija kõike antut tagasi võtta. Kui kingi saaja sureb enne kinkijat, kaotab donatio mortis causa oma kehtivuse. Peale muude erisuste on surmapuhuse kinkimise ja teiste surmapuhuaste korralduste (testament, koditsill) vahel ka see oluline erinevus, et donatio mortis causa on kahepoolne tehing - l e p i n g -, kus on vajalik kingisaaja nõusolek. Kõik teised surmapuhused korraldused on aga ühekülgsed tahteavaldused.

§ 5. Pärandi avanemine. Pärandi vastuvõtt. Vastuvõtu tagajärjed. Pärandi hagid.

Pärand a v a n e b isiku surmaga (delatio). Nagu öeldud eespool (§ 1), tehti vanimas rooma õiguses vahet heredes extranei ja heredes sui vahel. Sui heredes olid esmajoones lapsed, kes olid paterfamilias'e võimu all, ja nüüd viimase surmaga muutuvad personae sui iuris'teks. Nad saavad pärandi delatio momendist ipso iure, vajamata mingit sooviavaldust, teadaannet nende poolt. Pärand läheb neile üle isegi teadmata. Veel enam: vanima ius civile järgi olid nad pärijateks isegi vastu tahtmist, sest loobuda pärandist nad ei saanud. Seepärast nimetatigi neid sui et n e c e s s a r i i heredes - nn. "paratamatud pärijad". Kõiki teisi pärijaid, kes ei kuulunud surnud isiku familia'sse, nimetati e x t r a n e i h e r e d e s. Neilt nõuti pärandi saa-

miseks vastavat tahteavaldist pärandi v a s t u v õ t u kohta (aditio hereditatis), seepärast on nad ka heredes v o l u n t a r i i - "vabatahtlikud pärijad". Vastuvõtt - aditio - peab olema lõplik, kindel, ilma tingimusteta.

Pärandi saamise ja vastuvõtuga on seotud terve rida pärimisõiguslikke küsimusi. Pärandi vastuvõtuga lähevad pärijale üle nii pärandaja varandus - aktiva -, kui ka pärandil lasuvad kohustused - passiva -, sest pärimise juures ju on tegemist universaalse järglusega. Pärandit - aktiva ja passiva - nimetatakse ka p ä r a n d i t o m b u k s. Siin kerkib küsimus, mis teha siis, kui passiva ületab aktiva, s.t. võlad on suuremad, kui surnud isiku varanduse tegelik väärtus. Kas peab pärija tasuma sel puhul kõik võlad, võttes selleks vahendeid oma varandusest, või maksab ta ainult niipalju, kui suur on pärandi aktiva. Rooma õigus tundis mõlemat võimalust. Vanimal ajal oli, nagu juba märgitud, pärija surnud isiku kogu isiksuse jatkajaks. Saanud perekonnapea võimu ja varanduse, pidi ta tasuma kõik ta kohustused. Selline üle pärandi piiride vastutuse printsiipi nimetatakse vastutus ultra vires hereditatis. Hiljem pärimisõiguse aluste muutumisega vähenes ka vastutus. Pärija vastutas siis üksnes pärandvara aktiva piirides. Oma käest ei tarvitsenud ta midagi juurde maksta. Sellist n.ö. pärandvaraga vastutust nimetati cum viribus hereditatis.

Nagu öeldud, pidi vanema ius civile järgi pärija pärandi vastu võtma. Preetor tegi siin muudatuse. Sui heredes võisid pärandi vastuvõtmisest loobuda, neil oli beneficium abstinendi. Sellega ei saa pärandit ega ole ka kohustust võlgade tasumiseks. Preetor andis veel teisegi soodustuse: pärija võis lasta oma endise varanduse ja pärandivara lahus hoida. See on nn. e r a l d a m i s e s o o d u s t u s - beneficium separationis. Siin pärija vastutas pärandaja võlgade eest ainult selles osas, mille ta sai pärandina. Ta võis ka saadud pärandi jätta kreeditorile. Seda soodustust võisid kasutada omakorda ka surnud isiku, pärandaja võlausaldajad juhul, kui pärija ise oli võlgadega üle koormatud ja kartus võis, et pärija kreeditorid katavad oma nõudmised pä-

randaja poolt jäetud varandusest.

Pärija vastutuses pärandaja võlgade eest on preetor loonud veel kolmandagi soodustuse algmed, millele lõpliku kuju andis Justinianus. Selle beneficium inventarii - i n v e n t a r i s o o d u s t u s e järgi vabaneb pärija pärandi aktivat ületavas osas võlgade eest vastutusest, kui ta 30 päeva jooksul arvates delatio'st asub pärandvara nimestiku koostamisele ja tunnistajate ja notari abil lõpetab selle 60 päeva jooksul. Siis ta vastutab vaid nimestikku võetud pärandvara ulatuses - intra vires hereditatis.

Edasi, pärimise küsimused võivad muutuda keeruliseks ka siis, kui pärijaks pole üks isik,vaid mitu. Erilisi raskusi ei teki siis, kui need mitu kaaspärijat võtavad kõik oma pärandiosad vastu ja need osad on ühesuurused. Esimene raskus tekib aga siis, kui on mitu pärijat ja üks või mõned neist ei võta pärandit vastu, kas ei saa või ei taha seda teha. Siin kerkib küsimus, mis saab vabaks jäänud osast.Üldreeglina see vabaks jäänud osa jaotatakse kaaspärijate vahel proportsionaalselt. Et siin on tegemist osadele juurdekasvuga, nimetataksegi seda j u u r d e k a s v u õ i g u s e k s - ius accrescendi.

Teiseks võib tunduda ebaõiglasena, et pärandist saavad võrdse osa ka need kaaspärijad, kes on saanud juba pärandaja eluajal viimaselt osa pärandist kätte. Selle nähtuse korrektiiviks ongi collatio instituut (collatio sõnast conferre - kokku tooma). On k a k s collatio ajaloolist vormi. Vanimas õiguses tähendas collatio bonorum seda, et kaaspärija - coheres - pidi jaotamisele kuuluvasse pärandimassi arvama ka teatavad liigid isiklikku varandust. Hilisemas õiguses tähendab collatio seda, et kaaspärija peab pärandi hulka arvama ka selle, mis ta sai pärandajalt tema eluajal. Siia kuuluvad ka dos ja donatio propter nuptias.

Järgnevalt kerkib kaaspärijate ees veel see küsimus, kuidas kaaspärijad k a s u t a v a d ja j a o t a v a d tegelikult pärandi omavahel. Kaaspärijate vahel tekib algul pärandi puhul ühisomand - communio incidens. Mis puutub eriti pärandisse kuuluvatesse konstustestesse ja nõudeõigustesse,

siis jaotatakse ka need kaaspärijate vahel. Hiljem aga võivad pärijad kogu pärandi omavahel ära jagada.

Lõpuks tuleb veel lühidalt käsitleda järgmisi pärandi k a i t s e k s määratud hagisid: a) hereditatis petitio on pärandi hagi, mis pärines vanast ius civile'st. Selle hagiga taotles pärija pärandi saamist, väites ja põhjendades oma taotlust pärijaks olekuga; b) interdictum quorum bonorum, see oli, nagu märgitud ülal, preetoriõiguslik hagi pärandi väljanõudmiseks. Siin hageja pidi tõendama, et talle on antud bonorum possessio; c) pärimise teel tekkinud ühisomandi puhul selle ühisomandi - communio - lõpetamiseks oli pärijatel spetsiaalne hagi - actio familiae erciscundae (siin familia tähendas varandust). Seda hagi võis esitada iga kaaspärija ja iga teine isik, kellel oli õigus nõuda pärandist osasaamist.

Kõik ülaltoodu on rakendatav üldreeglina pärijate - eraisikute kohta. Kuid pärijana võis teatud juhtumistel esineda ka riik kui selline, s.o. fiscus. On teada, et vanimal ajal pärand oli haaratav iga kaaskodaniku poolt. Hiljem tekkis sellisele vaibepärandile - bona vacantia'le - pärimisõigus fiscus'el. Viimast ei vaadeldud siin aga tavalise pärijana. Riik kasutas nimelt teatavaid soodustusi. Eriti ta vastutus oli piiratud pärandi aktivaga, s.t. ta vastutas cum viribus hereditatis.

S I S U K O R D

lk.

I. peatükk

Rooma eraõiguse alused kui õigusteaduslik õppeaine, selle sisu ja süsteem

§ 1. Rooma õigus ja juriidiline haridus 3
§ 2. Rooma õigus ja rooma eraõiguse alused 10
§ 3. Rooma eraõiguse aluste süsteem 18

II. peatükk

Rooma eraõiguse allikad

§ 1. Rooma õiguse allikate üldiseloomustus 21
§ 2. Vabariigi aeg. 12 tahvli seadused. Preetori õigus. Ilmalik jurisprudents 24
§ 3. Impeeriumi aeg. Imperaatorite seadusandlik tegevus. Edictum perpetuum. Juristide tegevuse õitseng 31
§ 4. Kodifikatsioonid. Esimesed koodeksid. Corpus iuris civilis..... 39
§ 5. Rooma õiguse rakendamine ja läbitöötamine feodalismi ja kapitalismi perioodil..... 45

III. peatükk

Õpetus hagidest ja rooma tsiviilprotsessist

§ 1. Tsiviilprotsessi üldiseloomustus Rooma vabariigi perioodil 53
§ 2. Legisaktsiooniline protsess. Formulaarprotsess 56
§ 3. Hagide liigid 63
§ 4. Preetori erilised kaitsevahendid 64
§ 5. Eraõiguslike vaidluste läbivaatamine impeeriumi perioodil 67

IV. peatükk

Isikud

§ 1. Õpetus isikutest, eriti rooma õiguses 71
§ 2. Õpetus status'est ja caput'ist. Inimese iga ja teovõime Roomas 72
§ 3. Rooma kodanike õiguslik seisund 73
§ 4. Vabad isikud, kes polnud Rooma kodanikud 75
§ 5. Orjade õiguslik seisund 76
§ 6. Kolonaat 80
§ 7. Juriidiliste isikute tekkimine 81

V. peatükk

Perekonnaõiguslikud suhted

§ 1. Rooma perekonnaõiguse üldiseloomustus 86
§ 2. Abieluõigus 86
§ 3. Laste ja vanemate õiguslikud vahekorrad..... 93
§ 4. Eestkoste ja hooldus 96

lk.

VI. peatükk

Asjaõigus

§ 1. Asjaõiguste mõiste ja süsteem 99
§ 2. Asjad ja nende liigitus 100
§ 3. Valdus (possessio)..... 104
§ 4. Omandiõigus 106
§ 5. Õigused võõrale asjale. 1. Pant..... 116
§ 6. Õigused võõrale asjale. 2. Servituudid..... 118
§ 7. Õigused võõrale asjale. 3. Emphyteusis ja superficies..... 121

VII. peatükk

Üldine õpetus obligatsioonidest

§ 1. Obligatsiooniõiguse ja obligatsiooni mõiste. Obligatsioonide tekkimise alused..... 123
§ 2. Obligatsiooni subjektid. Isikute vahetumine obligatsioonis. Obligatsiooni objekt..... 126
§ 3. Lepingud (contractus). Mõiste.Liigid. Sõlmimine 130
§ 4. Obligatsiooni täitmine. Obligatsiooni mittetäitmise tagajärjed..... 135
§ 5. Muud obligatsiooni lõppemise viisid: Novatio. Compensatio. Loobumine. Aegumine.Surm..... 142

VIII. peatükk

Üksikud obligatsioonid - obligatsiooniõiguse eriosa

§ 1. Obligatsiooniõiguslikud suhted vanimas Rooma õiguses 145
§ 2. Lepingud hilisemas õiguses, nende klassifikatsioon 147
§ 3. Verbaalsed lepingud. Stipulatio 148
§ 4. Literaalsed lepingud 151
§ 5. Reaalsed lepingud 152
§ 6. Konsensuaalsed lepingud..... 155
1. Emptio-venditio 155
2. Locatio-conductio 158
3. Mandatum 160
4. Societas 161
§ 7. Contractus innominati..... 162
§ 8. Pacta..... 163
§ 9. Obligatsioonid nagu lepingutest (obligationes quasi ex contractu) 164
§ 10. Obligatsioonid õigusrikkumistest (obligationes ex delicto)..... 166
§ 11. Obligatsioonid nagu õigusrikkumisest (obligationes quasi ex delicto)..... 171

IX. peatükk

Pärimisõigus

§ 1. Pärimise mõiste ja liigid 173
§ 2. Testamendijärgne pärimine. (a testato)..... 176
§ 3. Pärimine seaduse järgi (ab intestato)..... 183

lk.

§ 4. Legaadid ja fideikomissid..... 186
§ 5. Pärandi avanemine. Pärandi vastuvõtt. vastuvõtu tagajärjed. Pärandi hagid..... 189

RBL. 3.65.

A
23034

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00825322 3